

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL BİLİMLER ANASANAT DALI**

**20. YÜZYILDA ZAKİRBAŞILIK GELENEĞİ VE
TÜRK DİN MUSİKİSİNDE YAŞANAN MÜZİKAL DÖNÜŞÜM**

Kemalcan ERGÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Cemal KARABAŞOĞLU

OCAK - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**20. YÜZYILDA ZAKİRBAŞILIK GELENEĞİ VE TÜRK DİN
MUSİKİSİNDE YAŞANAN MÜZİKAL DÖNÜŞÜM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kemalcan ERGÜN

**Enstitü Anasanat Dalı: Temel Bilimler
Enstitü Bilim Dalı : Müzik Bilimleri**

**“Bu tez 24/01/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ferdi KOÇ	Başarılı
Prof. Dr. Cemal KARABAŞOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Kemalcan ERGÜN

24/01/2024

ÖN SÖZ

Zakirbaşılık geleneğinin dayanağı tasavvuf tarihinin incelenmesinden yola çıkıp, müessesenin 15-16. Yüzyılda teşekkülü ile birlikte iştihar etmiş olan zâkirbaşılarını tesbit ettiğimiz çalışmamızda, 20. Yüzyılda zâkirlik ve zakirbaşılık yapmış olan tüm isimleri inceledik ve konu ile ilgili bulabildiğimiz tüm verileri imkân dairesinde değerlendirmeye tâbi tuttuk. Bu değerlendirmeler ışığında zâkirbaşılık müessesesinin tanımını tekrar yapmanın ötesinde; görev, sorumluluk alanları, eğitim yöntemleri gibi pek çok hususi alanı incelemeye çalıştık. Bu bağlamda zikir türlerine ve uygulama biçimlerine dair literal bilgilere de çalışmamızda yer verdik.

20. Yüzyılda savaşlar, teknolojik gelişmeler, siyâsi ve sosyokültürel etkiler gibi pek çok değışkene bağılı olarak dini algılar, ictimâî hayat ve sanatta yaşanan köklü dönüşümden etkilenen zakirbaşılık müessesesinin, bu dönüşümden ne düzeyde ve nasıl etkilendiğini inceledik. Bu incelemede zâkirbaşılarının hayatları ve zâkirbaşılık müessesesi hakkında bulunan dökümanlarla birlikte alanın otorite isimleri ile yaptığımız kişisel görüşmelerden faydalandık.

Tez yazım sürecine başladığımızda kişisel görüşme yapmayı planladığımız, çalışma alanımızın en büyük otoritesi olan merhum Ömer Tuğrul İnancer ile görüşme gerçekleştirememenin ve böylesine değerli bir ismi kaybetmenin teessürünü hâlâ hissediyoruz. Pek çok kimsenin kıymetli katkıları olan bu çalışmada, vakit ayırıp bizimle görüşen başta çok değerli büyüğümüz Ahmet Özhan'a, kıymetli hocamız Hakan Alvan'a, pek değerli Abdullah Akın'a ve sevgili hocam Dr. Abdullah Uysal'a şükranlarımı arz ederim.

Tez danışmanım, sürecim boyunca akademik gelişimime pek değerli katkılar sunan Prof. Dr. Cemal Karabaşoğlu'na, ilk musiki hocam pek kıymetli Prof. Dr. Ferdi Koç'a ve tez yazım sürecimde yakın alaka gösteren sevgili hocam Prof. Dr. Sezai Küçük'e teşekkür ederim.

Son okuma, yazım ve editoryal hususlarda destek sağlayan Bilal Enes Özensel, Ahmet Yusuf Cengiz, Bahadır Yolcu ve Muhammed Beşir Çalışkan'a; çalışma alanım ile ilgili özel arşivlere ve ses kayıtlarına ulaşmamı sağlayan Ahmet Tuğrul Akın, Ahmed Geylâni, Ahmet Akburak ve Mustafa Çelik'e desteklerinden ötürü çok teşekkür ederim.

Kemalcan ERGÜN

24/01/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE ZAKİRBAŞILIK	6
1.1. Tasavvuf Tarihi İçerisinde Tarikat Ayinlerinin Sistemleşmesi.....	6
1.2. Tarih Boyunca Zakirbaşılar.....	12
1.3. 20. Yüzyılda Meşhur Zakirler ve Zakirbaşları	17
2. BÖLÜM: GELENEKSEL ZAKİRBAŞILIK MÜESSESESİ VE	
UYGULAMALARI.....	48
2.1. Zikir	48
2.2. Zâkirlik	48
2.3. Zâkirbaşılık.....	50
2.4. Zikir Türleri	58
2.4.1. Sesin Çıkışına Göre Sınıflandırılması	59
2.4.2. İctihat Edildikleri Coğrafyaya Göre Sınıflandırılması	59
2.4.3. İcra Ediliş Şekillerine Göre Sınıflandırılması	59
2.4.3.1. Kuudî Zikir Türleri.....	59
2.4.3.1.1. Kelime-i Tevhid	59
2.4.3.1.1.1. Besteli Tevhidler.....	60
2.4.3.1.1.2. Namaz Tevhidleri	61
2.4.3.1.1.3. Feth-i Esmâ.....	61
2.4.3.1.1.4. Perdeli Tevhid.....	61
2.4.3.1.1.5. Düz Tevhid.....	61
2.4.3.1.1.6. Kalbî Tevhid	61
2.4.3.1.2. İsm-i Celal	61
2.4.3.1.3. İsm-i Hu	62
2.4.3.1.4. Evrâd-ı Şerîf Okunması.....	62
2.4.3.1.5. Şabanî Darb-ı Esmâsı	62
2.4.3.1.6. Kuud Tevhidi	62

2.4.3.1.7. Nısf-ı Kıyâm(Yarım Kıyam).....	63
2.4.3.1.8. Zikr-i Erre.....	63
2.4.3.2. Devrânî Zikir Usûlleri.....	63
2.4.3.2.1. Halvetî Devranı	63
2.4.3.2.2. Bedevî Topu:	64
2.4.3.2.3. Tavaf Tevhidi:	64
2.4.3.2.4. Vefâ Devri	64
2.4.3.2.5. Çifte Ayak İsm-i Hû.....	64
2.4.3.2.6. Gülşenî Gülü	65
2.4.3.2.7. Kadirî Devrânı.....	65
2.4.3.2.8. Sivâsî Devrânı	65
2.4.3.2.9. Sünbülî Devrânı	65
2.4.3.3. Kıyâmî Zikir Usulleri.....	65
2.4.3.3.1. Kıyam İsm-i Celâlî.....	66
2.4.3.3.2. Kıyam Kelime-i Tevhidi	66
2.4.3.3.3. Kıyam	67
2.4.3.3.4. Dalga Tevhidi (Kıyam Hayy'ı):	67
3. BÖLÜM: GELENEKSEL ZAKİRBAŞILIK UYGULAMALARININ	
GÜNÜMÜZE İNTİKALİ VE MÜZİKAL DÖNÜŞÜM.....	69
3.1. Medeniyet, Kültür ve Toplumsal Dönüşüm	69
3.2. Bir Kesişim Noktası Olarak Türk Dini Müziği	71
3.3. Türk Musikisinden Batı Müziğine.....	73
3.4. Musiki İnkılabı ve Batılılaşma Politikaları Bağlamında Türk Müziğinin	
Yasaklanması.....	73
3.5. Film Müzikleri ve Arabesk Kültürün Yaygınlaşması.....	74
3.6. Müzik Endüstrisi	75
3.7. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması.....	75
3.8. Müzikal Dönüşüm	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	81
ÖZ GEÇMİŞ	87

ÖZET	
Başlık: 20. Yüzyılda Zakirbaşılık Geleneği ve Türk Din Musikisinde Yaşanan Müzikal Dönüşüm	
Yazar: Kemalcan ERGÜN	
Danışman: Prof. Dr. Cemal KARABAŞOĞLU	
Kabul Tarihi: 24/01/2024	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 87 (ana kısım)
Literatürde bugüne zakirbaşılık ile ilgili özel olarak yapılmış çok az çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmanın öзде amacı zakirbaşılık müessesinin, tekke musikisi içindeki yerinin kavranması, geleneksel müzik hayatına etkisinin fark edilmesi ve 20. Yüzyılda yaşanan olaylar bağlamında zakirbaşılığın dolayısıyla tekke musikisinin dönüşümün incelenmesidir. Bu bağlamda, zakirbaşılığın vazife yaptıkları kurumlardaki görevleri, yetiştirilme yöntemleri ile zakirbaşılığın ne olduğuna dair incelemeler ve alanda otorite isimler ile kişisel görüşmeler yapılmıştır. 20. Yüzyılda zakirbaşılık yapan kimselerin hayatı ile ilgili malumat toplanmış, bu hayatlar bağlamında ve 20. Yüzyılda gerçekleşen olaylar çerçevesinde bu müessesenin dönüşümü incelenmiştir. 20. Yüzyılda müzik endüstrisi dediğimiz alanın oluşması, Türk Müziğı üzerinde Mısır ve Arap müziğinin etkili olması gibi sebepler bağlamında dönüşüm yaşanmıştır. Tekke ve zaviyelerin seddi ile Türk Musikisinin kamuya ait alanlarda yasaklanması kanunları ise belli bir dönemde Türk Din Musikisi'ni inkıtaa uğratmıştır. Resmi merciler ile toplumun talepleri arasında yeni bir yöne evrilen Türk Din Musikisi, kendini yeniden yapılandırmış ve zorlu süreçler içerisinde, geleneğın yönünü kendince tayin eden bir yapıya bürünmüştür. Yasaklara rağmen, toplum kendi ihtiyaçları bağlamında yeni çözümler üretmiş ve bu çözümler başarılı olmuş, böylece kalıcı etkiler bırakmıştır. Dönüşüm süreci, pek çok disiplinin ortak çalışmayla inceleyip doğru sonuçları elde edeceği bir konu olmakla birlikte bu çalışma, konunun müzikal yönü açısından mütevazı bir giriştir.	
Anahtar Kelimeler: Zakirbaşı, Zakir, Tekke Musikisi, Müzikal Dönüşüm, Türk Din Musikisi	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Zakirbashilik Tradition in the 20th Century and the Musical Transformation Experienced in Turkish Religious Music	
Author of Thesis: Kemalcan ERGÜN	
Supervisor: Prof. Dr. Cemal KARABAŞOĞLU	
Accepted Date: 24/01/2024	Number of Pages: iv (pre text) + 87 (main body)
Very few studies conducted explicitly on the role of zakirbaşı have been found in the literature. These studies do not contain sufficient information about the zakirbaşı tradition. The primary purpose of this study is to understand the place of the institution of zakirbaşı in lodge music, to realize its impact on traditional music life, and to examine the transformation of zakirbaşı and, therefore, lodge music in the context of the events of the 20th century. In this context, the duties of zakirbaşıs in the institutions they work in, their training methods, what zakirbaşı is, and personal interviews with authorities in the field were conducted. Information about the lives of those who served as zakirbaşı in the 20th century was collected, and the transformation of this institution was examined in the context of these lives and the events that took place in the 20th century. In the 20th century, a transformation occurred due to the formation of the field we call the music industry and the influence of Egyptian and Arabic Music on Turkish Music. The walls of lodges and zawiya and the laws banning Turkish Music in public areas interrupted Turkish Religious Music for a certain period. Turkish Religious Music, which evolved in a new direction between the demands of the official authorities and the society, restructured itself and took on a structure that determined the direction of the tradition in its way, within complicated processes. Despite the prohibitions, society has produced new solutions within the context of its own needs, and these solutions have been successful, thus leaving lasting effects. Although the transformation process is a subject that many disciplines will study together and obtain accurate results, this study is a modest introduction in terms of the musical aspect of the subject.	
Keywords: Zakirbaşı, Zakir, Lodge Music, Musical Transformation, Turkish Religious Music	

GİRİŞ

Din olgusunun bir ifadesi olarak müzik, farklı toplumlarda ve çeşitli inanç ritüellerinde kullanılmış olup ilâhî olanla irtibatın kurulmasında temel bir araç hüviyetine bürünmüştür. Pek çok toplulukta müziğin yanı sıra dans da aynı şekilde kıymetlenmiş, dini ayinler müzik ve dans eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Varlığın, vâir oluşun, devinim ve devr ile irtibatı vardır. Çünkü insan manevî yönünün yanı sıra biyolojik bir tür olarak da hareketi merkeze almıştır. Kindî, “Felek[in], altında bulunan varlıklara hayat vermek suretiyle etki etmekte” olduğunu ifade eder. Burada filozof “varlık” verme değil, “hayat” verme, yani metafizik illet değil, hareket veren illet olduğunu vurgulamak ister gibidir. Bunun böyle olduğunu ilerleyen satırlarda şöyle açıklar: Sebepli sebebe eşit değildir, canlılığı bir üstteki bir altındakine verir ve bu durum son feleğe kadar dayanır, yukarıdaki o son felek, yani ilk felek canlılığını Tanrı’ya borçludur, böylece “(...) en son felek hareketle canlılık kazanmıştır, çünkü onun canlılığının sebebi cisimsiz ve hareketsiz diri olan Allah’tır.” (Kindî, 2021, s. 233-234) Bir organizma olarak insan, hareket etmek üzere yaratılmıştır. Madde ile mânânın birbiri ile örtüşmesi esası herkesçe mâlum bir öğretilerdir. Bu bağlamda diri olmaya bağlı manevî ihtiyaçlarının sevk etmesi ile insan harekete geçmektedir. İnsanın sevinç, hüzn, gam, sürûr gibi çeşitli hallerine bakıldığında daima bunlara bağlı olarak hareketlerle tepki verdiği, bu hareketlerin ses ile bezendiği de gözlenebilmektedir. İnsan fitratının da bu yönde olduğu göz önüne alındığında, müziğin, inanan insan için hayatî bir fonksiyonu olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Bunun yanı sıra teorik olan inancın, pratik ifade biçimi olan ritüellerde de müzik önemli bir fonksiyona sahiptir. İnancı, birey-tanrı ilişkisi içerisinde değil de birey-birey ve dolayısıyla toplum-tanrı ilişkisi bağlamında okuduğumuzda; kendi yapısal tekrar edilebilir ritimleri ve ardışık ahenkli sesleri ile müziğin toplumsal manada birleştirici bir unsur olduğunu gözlemliyoruz. Buna bağlı olarak toplumlarda müzik kolaylıkla gelişmiş, ulusal kimlikte önemli rol oynamıştır. Keza dini ritüellerde bu unsur bilinçli yahut bilinçsiz olarak oldukça fazla kullanılmıştır (Şahin İ. , 2008, s. 283).

Örneğin Çin, geleneklerine bağlı bir medeniyet olarak dört bin yıl öncesinde de gelişmiş bir müziği tapınak törenlerinde ve saraylarda kullanmaktaydı (Mimaroglu, 1970, s. 14). Hint Medeniyeti’nde ise 132 farklı türde ‘raga’ olarak isimlendirilen ses dizileri var olup bunlardan kimileri sabah ibadet esnasında okumaya, kimileri de akşam eğlence için icra olunmaya müsaittir (Mimaroglu, 1970, s. 17). İslam öncesi Türklere baktığımızda Türklerin ulusal bir müziği olduğunu görürüz. Bu müzik primitif düzeyde olsa da müziğin ‘doğal’ güzelliğini ihtiva etmektedir. Saz müziğinin çok fazla ön plana çıkmadığı bu ilk dönemlerde, şiirin ahenkli söyleniş i ile ses müziği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ozan, bahşı, kam gibi isimlerle anılan şairler,

aynı zamanda birer müzisyenlerdi. Bu kimselerin en etkin rolleri özellikle dini ayinlerde görülmektedir (Ergun, 2017, s. 37).

Asr-ı saadet dönemine geldiğimizde Hz. Peygamber'in İslam davetine insanların icabeti bir devlet toplumu oluşturmayı gerektirmiş, 622 yılında hicretin gerçekleşmesiyle birlikte İslam Devleti tesis olunmaya başlamıştır. Hz. Bilal-i Habeşî'nin sesinin güzelliği nedeniyle Peygamber Müezzini olarak vazifelenirilmesi, sıkıntılı vakitlerde Hz. Peygamber'in "Bizi ferahlat ey Bilâl" (يَا بِلَالُ ارْحَنَّا) (Ebu'l-Dâvud, 2017, s. 78) buyurması üzerine Bilâl-i Habeşî'nin bazı metinleri gınâ olarak okuması asr-ı saadette temeli atılan İslam Medeniyetinin yapıtaşları arasında müziğin olduğunun delillerinden sayılabilecek niteliktedir. Ayrıca Resulullah'ın güzel sesli bir sürücüsü vardı. Uzun çöl yolculuklarında Resulullah da bu müesseseden istifade ederdi (Uludağ, 2015, s. 91). Kezâ Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz" (İbnü'l-Mâce, 2018, s. 1342) hadis-i şerifi ve Hz. Peygamber'in sesinin güzelliği ile namazlarda Kur'ân'ı uzatarak okuması İslam'ın ilk döneminde ibadetlerde müziğin kullanılmaya başladığının en bâriz göstergelerinden olmakla birlikte Hz. Peygamber'in namazları çargâh makamında kıldırıldığı bilinmektedir (Uludağ, 2015, s. 101-102).

Hz. Peygamber'in hayatını, husûsen tedeyyün ve ahlak sıfatlarını yaşam biçimi olarak benimsemiş olan ashab-ı kirâm, ashâb-ı sûffe ve onların takipçileri, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası çeşitli ortak anlayış ve yaşayış biçimleri etrafında toplanarak ekoller oluşturmuşlardır. Tasavvuf tarihinde dönemsel bir ayrıma tabi tutularak incelenen bu ekoller ilk olarak, hicri ilk iki asırda "Zühd Dönemi" denilerek; Medine, Basra, Kûfe ve Horasan Mektebi olarak isimlendirilmişlerdir. Miladi onuncu asra dek olan dönem "Tasavvuf Dönemi" olarak isimlendirilip Nişâbur, Şam, Bağdat ve Mısır Mektepleri oluşmuştur. Bu dönemde büyük mutasavvıflar olarak anılan Cüneyd-i Bağdâdi, Ebû Said Ebû'l-Hayr, Ebû'l-Hasan Harakânî gibi isimler bu mekteplerde yetişmiş, hatta kendi usûllerini tespit ederek sistemleşmenin ve tarikat döneminin tohumlarını atmışlardır. Bu dönemde isimleri ve usulleri tespit edilip uygulanagelen tarikatlar için tam anlamıyla miladi onuncu asır sonrası "Tarikatlar Dönemi" isimlendirmesi kabul edilmiştir (Yılmaz, 2017, s. 101-149). Bu dönem itibarıyla Hazreti Peygamber'in bâtinî öğretileri sistemleşmiş, bu bâtinî hakikatlerin zuhura gelmesi için de belli ayin ritüelleri ve pratikleri ortaya konmuştur denebilir.

Zühd döneminin başlarında, bu yaşam tarzını benimsemiş kimseler; keyif vermesi endişesi ile helallerden dahi yüz çevirmişlerdi. Bunun yanı sıra toplumda, işret meclislerinin olmazsa olmazlarından biri de müzikti. Bu gibi kötü işleri hatırlatıcı olması gibi sebeplere binâen musikiye karşı çok şiddetli bir ön yargıdan söz etmek mümkündür. İlk zahitlerden Fudayl bin İyâz "Musikî, zinânın oynaşdır" demiştir (Gazzali, 1939, s. 283). Dünyevî yaşantıya karşı tam bir perhiz söz konusu iken bu türlü kötü işlerin araçlarından sayılabilecek bir şeyden ilk dönem zühd ehlinin

yüz çevirmesi doğal görülebilir. Kezâ bu dönemde böyle görüşlerin oluşmasında toplumdaki siyâsi karışıklıklar ve dinin emirleri ile yönetimin bu emirlerle bağdaşmayacak uygulamaları başrol oynamıştır (Adıgüzel, 2018, s. 57-91). Buna binâen de belki bir korunma refleksi, belki bu kadar yoğun kargaşa ile başa çıkılamayacağı yahut muktedirlere karşı söz sahibi olunamayacağı fikri ile dünyevî her zevkten yüz çevirme temel prensip haline gelmiş olduğu düşünülebilir.

Tasavvufun ilk dönemlerinde sufiler, musikî için gınâ ifadesini kullanmak yerine sema' ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir Çünkü musikî(gınâ) kelimesi o devirde yaygın olarak nefis ve hevâlarına düşkün kimselerin keyif için dinlediklerini ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bu kimseler Allah'ın emir ve yasaklarına uymayıp dinen uygun olmayan işlerle meşgul olabiliyorlardı. Bu bağlamda, zaten musikî ile iştigal ettikleri için devrin karışık görüşlülere tarafından eleştirilen sûfîler bu kimselerle aynı tutulmak istememişlerdir (Uludağ, 2015, s. 204). Hicri ikinci asrın sonuna doğru zühd devri kemâl bulup tasavvuf haline gelince, mutasavvıfların yaşantısında büyük değişiklikler görünür oldu (el-Kuşeyrî, 1957, s. 57). Bu dönemde ilk olarak Râbiâtü'l-Adeviyye ezoterik olarak Allah aşkından, Seriyü's-Sakatî tevhidden, Zünnûn-ı Mısıfî manevi mertebelerden, Bâyezid-i Bistâmî fenâ ve sekrden, Hallâc-ı Mansur cemden, bahseder olmuştur. Sûfî yaşamlarındaki bu köklü değişimin en büyük sebebi ve belki de sonucu olarak tasavvuf musikisi gösterilebilir (Uludağ, 2015, s. 203). Çünkü sema' meclisleri vecd, istiğrak, keşf, müşâhede gibi hâllerin yaşanması sonucunu doğurur. Bu bağlamda hâllerin tebeddülü için sema' mühim bir araçtır (Uludağ, 2015, s. 208).

Yüzyıllar boyunca devletler, topraklar, yöneticiler ve yönetim anlayışları değişmiştir. Her gelen muktedir, kendince bir din anlayışını benimsemiş, bazen dolaylı olarak bazen de doğrudan sûfî çevreleri etkilemiştir. Sûfîler, bulundukları topraklarda devletle, devletin etkileşim kurduğu ve kurmadığı kültürlerle etkileşim kurmuştur. Anlaşma ve iletişimin en temel unsuru olan dilin, kurulan etkileşimler ile dönüşmesi, sistemleşmesi yeni hüviyetlere büründürülmesinin tabiatıyla mutabık bir benzerlikte; sûfî çevrelerin de yaşam stillerinde ana omurganın bir parçası olarak musikî şekillenmiş, dönüşmüş daha amaç odaklı ve işlevsel hâle gelmiştir. Bu işlevsellik, zikir ayinlerinde Allah'ı, Hz. Peygamber'i hatırlatan, ilahî aşkın konu edinildiği ve vahdet neşvesinin hissedildiği metinlerin müzikal icrası ile ifade olunabilir. Burada sadece dine dayalı metinler icra ederek değil, tekniğine bağlı bir yöntem olarak da musiki kullanılmıştır. Şöyle ki müziğimizde bilindiği üzere, batı müziğindeki gibi eşit aralıklara bölünmüş dizi sistemi kullanılmamaktadır. Batı müziğindeki "bir sesin müzikal ölçekte, titreşim miktarı uyarınca hangi konumda bulunduğunu belirten" (Grove, 1880, s. 757) *pitch* kavramı, müziğimizdeki perde kavramına en yakın terimdir. Perde, teoride sesin yerini ifade etmekle birlikte, pratikte çıkıcı-inici seyirlerde farklı yerlerde basılabilir. Dolayısıyla kesin sınırların belirlendiği bir frekansı ifade etmez. Teoride aşağı yukarı yeri belirtilen perde icracıya mahsus olarak da bırakılmıştır (Dağtaşoğlu,

2016, s. 74). Bununla birlikte sûfîler baştan beri aklın ilahi hakikatleri, gayb   lemi ve ahiret halleriyle ilgili hususları bilme konusunda yetersiz olduğunu savunur.” (  a  layan, 2011, s. 245)          “aklımız eşyanın sadece görüntüsünü verir; görüntünün arkasındaki asıl gerçeği yakalayamaz.” (Güngör, 1998, s. 97). Hakiki bilgi ise ancak keşf ile olur.          “sûfîler keşf terimini hem “perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için g    b olan bazı şeyleri bilme”, hem de “Allah’ın tecellilerini temaşa etme” anlamında kullanmışlardır.” (Uludağ, Keşf, 2022). Bu bağlamda perde kavramının müzik tekniği bakımından ve s  f  lerin hakikat yolunda seyr ile geçilmesi gereken durakları ifade etmesi bakımından ortak bir sembolizmin var olduğunu söylemek mümkündür. Zîra, musiki perdelerinin, s  alikin seyrinde onu çeşitli hallerle tan  ştır  p, h  ller ile manevi makamları birle  tircili  i ile de seyri kolaylaştırıcı en azından sürdürücü bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Zaman içerisinde tarikatların sistemleşmesi ile zikir ayinleri de tekkelerde topluca icra edilmeye ba  lanmı  tır. Bu toplu hâlde icra edilen ritüel için, bir süre sonra belli adab ve erk  n tesbit edilmiş ve uygulanmaya ba  lanmı  tır. Farklı tarikatlara göre çeşitli zikir meclisi uygulamaları vardır. Bunlar temelde     le sınıflandırılabilir: Semâ’, hatm-i h  ce, devran, kıyam, darb-ı esmâ (Kara M. , 2003, s. 159). Toplulukla icrâ edilen her ritüel de tâbi olarak bu ritüeli idâre ve id  me ettirecek görevlileri gerektirir. Ritüelin kuralları herkesçe bilinse bile, bilinen bu kuralların terkibi için mutlak m  n  da sevk ve idare ediciye ihtiyaç vardır. Kezâ, içerisinde sekr, vecd gibi olağan h  lin dışında mistik tecrübelerin ya  and  ı bir ritüelin, id  recisiz icrâsı k  bil değildir. Örneğin, seslerinin baskı yerleri tam belli olan (yani icracıya mahsus bırakılmamış), matematiği ve   l  s   çok kesin olan batı müziğinin icrâ edildiğı filarmoni orkestralarında bile bir   efe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda süreç içerisinde muhtemelen duyulan ihtiyaca binâen zikrullah meclisini sevk ve idâre etmek için z  kirba  ılı   müessesesi oluşturulmuştur.

Çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmamıza konu olan z  kirba  ılı   müessesinin kıy  m   ve devr  n   tarikatlarda daha açık ve fonksiyonel olarak var olması nedeniyle, hususen kıyam ve devran zikirlerinde zâkirbaşılığı esas alıp incelemelerimizi bu merkezde gerçekleştireceğiz. Takriben 15-16. yüzyıllar itibariyle bugün anlad  ı  mız m  n  da tesis olunan z  kirba  ılı   müessesini, teferruatıyla inceleyeceğiz.

Çalışmamızın I. bölümünde z  kirba  ılı   müessesesinin tarihsel süreci incelenip, tarih boyunca meşhur olmuş z  kirba  ılı  larından bazılarının hayatları bu bölümde i  lenenecektir. 20. yüzyılda tespit edilen tüm zâkir ve z  kirba  ılı  ların hayatları ile ilgili bilgiler de bu bölümde toparlanacaktır.

II. bölümde z  kirba  ılı  ın aslı itibariyle vazife g  rd     toplu ve cehri zikir törenleri incelenecektir. Aynı zamanda z  kirli  ın ne olduğu tartışması da bu bölümde olacaktır. Z  kirba  ılı  ın tanım, görev ve kapsamı da teferruatıyla ilk bölümde incelenecektir.

III. Bölümde zakirbaşılık müessesesinin ilgili olduğu ve dönüşüme etki eden unsurların tamamı incelenip, bu müessesenin müzikal dönüşümü de bu bölümde tartışılacaktır.

Araştırma neticesinde elde edilen bilgiler ışığında sonuç tesbit edilecektir.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu zakirbaşılık müessesesinin görevi ve kapsamıyla birlikte zakirbaşılığın yetiştirme usulleri, okuyuş tavırları, atanma yöntemleri gibi müessesenin teşekkülüne dair teferruatlı malumat ışığında 20. yüzyılda zakirbaşılık yapan kimseler ve zakirbaşılık müessesesinin müzikal dönüşümüdür.

Araştırmanın Amacı

Yaşayan her varlığın dönüşüme uğraması doğal bir gerçekliktir. Bu çalışma ile zakirbaşılık müessesesine dair derinlikli malumatı bir araya getirmeyi ve doğal dönüşümün yanı sıra özellikle 20. Yüzyılda gerçekleşen olaylar bağlamında dönüşümü incelemeyi amaçlamaktayız.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda literatür taraması yöntemiyle birlikte alanda otorite olacak isimlerle kişisel görüşmeler yaparak, konumuza dair bilgileri toplamayı hedeflemekteyiz.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma sayesinde zâkirbaşılık müessesesinin tanımı kapsamlı şekilde tekrar yapıp, 20. Yüzyılda yaşanan olaylar çerçevesinde yaşanan dönüşüm incelenecektir.

1. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE ZAKİRBAŞILIK

1.1. Tasavvuf Tarihi İçerisinde Tarikat Ayinlerinin Sistemleşmesi

Her dinî inancın mistik bir yönü vardır. İslâm dininin mistik yönü tasavvuf olarak isimlendirilir. Hicrî ilk iki asırda tasavvufu ifade etmek için zühd kavramı kullanılmıştır (Yılmaz, 2017, s. 29). Hz. Peygamber tüm yaşamını zühd üzere sürdürmüş, dünyevî ve süflî olan her şeyden kendini ve ashabını uzak tutmuştur. Bir seferinde Hz. Peygamber'in özel olarak mânevî terbiye altında yetiştirdiği ashâb-ı suffe Hz. Peygamber'e "Hurma yemekten ciğerlerimiz kavruldu" demişlerdi ve Peygamber onlara "Medineliler bize ne veriyorsa biz de size onu veriyoruz" buyurmuştur. Allah'ı anmak, hatırdan çıkarmamak anlamına gelen zikir Hz. Peygamber'in hayatında çok önemli bir yer tutmaktaydı. "Şüphe yok ki Rabbin, senin ve yanında bulunanlardan bir topluluğun, gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını biliyor. Geceyi ve gündüzü Allah belirler. Sizin bu vakitleri tam olarak hesaba katamayacağınızı bildiğinden, tövbenizi kabul eder." (Kur'an-ı Kerim, s. 73:20) ayeti ile Abdullah İbni Abbas'tan rivâyet olunan "Nebî (s.a.v) gecenin son üçte birinde kalktı, göğe bakarak, Âl-i İmran Sûresi'nin son on âyetini okudu, abdest aldı, namaz kıldı, ben de onun yaptığını yaptım, ağladı, ikişer ikişer on iki rekat ve bir rekat da vitir olmak üzere on üç rekat namaz kıldı, sonra Bilal ezan okuyunca iki rakat namaz kıldı, sonra çıkarak sabah namazını kıldırdı. (Buhari, 2009) hadisini birlikte incelediğimizde Hz. Peygamber'in zikre verdiği ehemmiyet kolaylıkla anlaşılacaktır. Çünkü hadiste geçen Âl-i İmran suresinin son on ayetinin ilkinin meâli şudur: "Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzere yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Ve (şöyle derler): Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın. Seni tesbih ve tenzih ederiz. Bizi ateş azabından koru!" (Kur'an-ı Kerim, s. 3:191). Bu ayet ve hadisin delaletiyle Hz. Peygamber'in gecelerini zikir, zikrin en kapsamlı formu olan namaz ve bunların yanı sıra dua ile geçirdiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in geceleri bireysel olarak zikir ile meşgul olmasının yanında sahabe ile mescitte cemaatle kıldığı namazlar, sahabeden bir gruba, "Ellerinizi kaldırın ve hep birlikte 'Lâ ilâhe illallah' deyin" buyurarak zikir yaptırdığı (İbni'l-Hanbel, s. 124), mescitte yüksek sesle zikir yapan bir kimse için, "Ah edip inleyerek gönülden yakarıyor" deyip onu engellemediği rivayetleri vardır (İbni'l-Hanbel, s. 159) Yine bir kudsî hadiste, "Kulum beni bir toplulukta anarsa ben de onu daha hayırlı bir toplulukta anarım" diye buyrulduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber, Hirâ mağarasında inzivada iken gelen ilk ayetteki "Oku, seni yaratan rabbinin adıyla oku!" emri zikretmeyi, Allah'ı anmayı ifade etmektedir (İnançer, İlk Ayet Zikir Ayetidir, 2016). Yani Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla islam dininin temelinde gerek bireysel anlamda gerekse toplu şekilde yapılan zikrin çok önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz.

Bugün anladığımız anlamda, kapsamlı ve sistematik bir toplu zikir merâsimini Hz. Peygamber'in hayatında tam olarak görmüyoruz. Bunun nedeni temelde önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırmaktadır. O da Resulullah'ın hayatının tam olarak tedeyyün sıfatı ile donatıldığı gerçeğidir. Tedeyyün, din olmak mânâsına gelmektedir. Hz. Peygamber, istirahat ederken yahut günlük yaşamda veya başka bir işle meşgul olurken, bir an bile Allah'ı unutma gibi bir hâl içerisinde olmuyordu. Dolayısıyla, özünde hatırlama ve hatırlatma amacı taşıyan bir pratik olarak zikir ayinlerini ihtiyacı yoktu. Ancak sahabeye biraz önce yukarıda da naklettiğimiz hadiste görüldüğü gibi sesli ve toplu zikri telkin etmiştir.

Hz. Peygamber, Mekke döneminde, -özellikle- içinde bulunduğu toplumun yozlaşmış fikir ve eylemlerden arınması üzerine tebliğde bulunmuştu. Ahlakî sınırların zorlandığı, şirk ve küfr zemininde her türlü insan haklarının yok sayıldığı bir toplumla mücadele etmişti. Hicret ve Medine döneminin başlamasıyla birlikte artık daha çok içtimâî hayatı düzenleyici, toplumun ahlakî ve dinî derinliğe ulaşacağı bir zemin inşasına başlandı. 10 yıllık Medine döneminde derinliğe ve içtimâî hayata dair en temel esaslar belirlendi. Bu esasların en başında gelen namaz ibadeti, yapısı itibariyle, zikri, en kâmil düzeyde içerisinde barındırmıştı. Namazı daima Hz. Peygamber kıldırmıştı ve O'nun ezanla namaza davetçisi, kâmet ile sahabeyi ikâme edicisi Bilâl-i Habeşî olmuştur. İçtimâî hayatta Mescid-i Nebî'nin en önemli ibadetinin ikinci en önemli figürü, Hz. Peygamber'in daima yakınındaki isim olması ve güzel sesiyle iştihar etmesiyle İslâm'da ilk zakirbaşı olarak Bilâl-i Habeşî kabul edilmelidir (Özhan, 2022).

İlk dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu “ Halka uyma kirinden arınıp Hakk'a tâbî olmak, tabii ve süflî huylardan ayrılmak, beşerî ve aşağı sıfatları söndürmek, nefsanî davalardan uzaklaşmak, ruhânî vasıflar kazanmaya gayret etmek, herkese nasihatta bulunmaki Allah'a verilen söz üzerinde samimiyetle durmak, Resulullah'a ve dinine uymak” olarak tanımlar (Kelabazi, 1992, s. 58). Sûfiler, yaşantıları, bireysel ve toplu olarak icra ettikleri pratikleri ile kendilerini Hakk'dan gayrı her şeyden arındırmaya çalışırlar. Bu pratiklerin en başta geleni elbette zikirdir. Sa'd bin Ebi Vakkas'tan rivâyet olunan şu hadis bunun en bâriz göstergesidir: “Resulullah hepimize ayrı sayılarda, ayrı esmâlar verdi.” Aynı zamanda Hz. Peygamber, kalbî, darbî, hafî ve cehrî zikri hulefâ-i râşidine telkin etmiştir (İnançer, İlk Ayet Zikir Ayetidir, 2016). Asr-ı saadetten sonra siyâsî karışıklıklar, ahlâkî bozulmalar ile karşı karşıya kalan Müslümanlar nefsanî yönlerini ön plana çıkarıp dünyevileşmişlerdi. Bundan ötürü tabîinden bir zümre dünya hayatından yüz çevirmiş; zikir, tefekkür ve dolayısıyla Hakk ile meşgul olmuşlardır. Her nevi mâlâyânîden uzak durmuşlardır. Ve Hakk'ı bulmak için çeşitli pratiklere müracaat etmişlerdir. Bu pratikler vasıtasıyla Allah'a ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Bu noktada vecd ve tevâcüd kavramlarının tanınması gerekmektedir. Vecd, maksatlı ve cebren olmaksızın Allah'ın bir ihsânı olarak, kulu kendinden geçiren kalpteki mânevi haldir, bir parıltıdır (el-Kuşeyrî, 1957, s. 190).

Vecd için şöyle bir tanım da yapılmaktadır. “Vecd halinde olan kişi önce sakin bir halde iken daha sonra hareketlenmekte, hırıltılı sesler çıkarıp derin nefes almaya başlamaktadır. Bazen vecdi daha güçlü olan kimselerin, daha sakin bir görüntü sergiledikleri de vâkidir (et-Tûsî, 2012, s. 352). Tevâcüd zorla vecd elde etmeye denir. Asıl vecd kendiliğinden gelirken, tevâcüd kesbî olarak elde edilmeye çalışılır (Cebecioğlu, 1997, s. 716). İlk dönem sûfîleri tevâcüdünü kendi içinde gruplandırmışlardır. Sûfîler, vecd hâline ulaşmak için zikir ve semâ da kullanırlar. Nitekim zikir ayinine başlarken “Neveytü’l-vecd (Vecde niyet ettim)” demek geleneğin âdetidir (Uysal, 2023). İlk dönemden itibaren kurulan meclislerde Kur’an-ı Kerim, kasideler, neşîdler okunması âdeti vardır. Bu meclisler zikir ve tefekkürle geçen meclislerdir. İlk dönemde musiki kavramı yerine işitmek anlamına gelen sema’ kavramı kullanılmaktadır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: “Allah güzel sesle okuyan kimseyi, sâhibinin şarkı söyleyen câriyesini dinlemesinden daha güzel dinler.” (İbnü’l-Mâce, 2018, s. 176) Yine güzel sesle ilgili Bündar b. Hüseyin şöyle demiştir: “Güzel ses, te’sir eden bir hikmettir. Böyle bir güzel ses, Azîz ve Alîm olan Allah’ın takdiridir.” (et-Tûsî, 2012, s. 311). Öyle ki güzel sesin tesiriyle uyumakta zorlanan, ağrı ve sancısı olan çocuklar ninni ile sükûnet bulur. Hâkeza güzel ses ile bunalımda olan, melankolik ve depresif halleri olan kimseler ferahlık bulur. Öyle ki istisnalar hariç ekseriya psikolojik problemlerin temelinde nefsanî hastalıklar yatar. Hem bedenî hem rûhî hastalıkların tedavisinde güzel ses ve musiki kullanıldığı herkesçe malumdur. İlk dönemden beri de sûfîler, kendilerini ulu olana yükseltmek, insanların nefsanî marazlarını gidermek için musikiyi kullanmıştır. İlk sûfîler tegannî, elhan, mûsiki, gınâ, telhin) yerine semâ terimini tercih etmişlerdir. Aksi halde nefsanî arzuları ile işret meclisleri kuran kimselerle karıştırılma durumları vardır (Ceyhan, Semâ, 2009). Zirâ tasavvuf büyüklerinden Zünnûn’a semânın ne olduğu sorulduğunda “Semâ, kalpleri Hakk’a doğru sevk eden bir ilâhî bir lütuftur. Onu hak kulağıyla dinleyen tahkik ehlinden olur, nefis ile dinleyen zındıklığa düşer” demiştir (et-Tûsî, 2012).

İlk dönemlerde tasavvuf tam manasıyla sistemleşmediği gibi, tasavvufun bir araç olarak kullandığı semâ ve dolayısıyla kıyam devran gibi zikir usûlleri de tam olarak sistemleşmemiştir. Bu durumda içinde bulunduğumuz dönem ve süregelen birikim bağlamında değerlendirdiğimiz zakirbaşılık kavramının, o dönem için bizim anladığımız anlamda tam karşılığı olabileceğini söylemek çok zordur. Ancak, zikir ve sema meclislerinde Kur’an, kaside, ilahi ve benzeri hikmetli sözleri güzel sesleriyle okuyan kişilerin bu vazifeyi üstlendiğini söylemek mümkündür.

Müesseseseleşme sürecinde önemli bir role sahip olan Gazzali’nin semâ hakkındaki yorumları önemlidir. Gazzali’ye göre semânın 5 temel kuralı vardır. Birincisi zaman, mekan ve ihvanın uygun olması, ikincisi etraftaki dervişler içerisinde semân kendisine zarar vereceği kimseler semâ etmek uygun değildir. Üçüncüsü okunan kaside, ilahî ve musiki nağmelerini mâsivâyı tamamen terk ederek dinlemektir. Dördüncü kural semâ esnasında kendisini semân coşkuluğuna karşı

tutabilecek kişinin ayağa kalkmayıp oturması, ağlama ve feryat sesinin düşük seste olması, beşinci kural ise bihakkın vecde gelen bir kimseye uyup ona iştirak ve eşlik edilmesidir (Gazzali, 1939, s. 298-302).

Bazı tarikat pîrleri semâi elest bezmiyle bağdaştırmışlardır. Ahmed er-Rifâî'ye göre insanın güzel sestten ve musikiden etkilenmesinin arka planında, elest bezminde Allah'tan işittiği "Elestü birabbiküm?" hitabını hatırlama vardır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye göre de "Şüphesiz sen bizim rabbimizsin" anlamındaki "Belâ" sözünü hatırlayıp kendinden geçip vuslatı sağlayıcı etkisi vardır. Ruzbihân-ı Baklî de bu konuda müşâhede ehlinin semâ ile Allah indindeki kadîm hitâbı hatırlattığını söylemiştir (Ceyhan, Semâ, 2009). İlk dönemin çok meşhur sûfilerinden, Seyyidü't-Tâife gibi bir ünvanla anılan Cüneydî Bağdâdî de semâ dinlemiş, ayağa kalkmış ve semânın Allah'ın rahmetine vesile olup ilâhî ve ezeli bir hazine olduğunu ifâde etmiştir. Bu hususta Ca'fer b. El-Helvâ, Cüneyd-i Bağdâdî ile birlikte Hicaz'a gittiği sırada başlarından geçen bir hâdiseyi aktarır. Buna göre yolda Tûr-i Sînâ'ya çıkarlar ve orada bir muganni(kavval, nâşid) vardır. Cüneyd-i Bağdâdî, kavvala okumasını işaret etti ve o da ilahi okumaya başladı. O esnada Cüneyd hemen tevâcüd etti. Vecdin tesiriyle birlikte kendilerinden geçmişlerdir. Orada bulunan bir rahip onlara 3 defa seslendi ancak yanıt alamadı. Sema'nın halî üstlerinden gidince Cüneyd'e rahip bildirildi ve rahibi çağırdılar. Rahip onlara semâi sordu. Cüneyd de "bu şekilde raks edip, sema dinleyip vecde gelmek Allah için zühd hayatı yaşayan belli kullara mahsustur" diye yanıtladı. "Semâ'dan niyet nedir" diye sordu. "Elestü birabbiküm" hitabının zevkine erişmek için diye yanıtladı. Bu hitap ve sesi sordu. Cüneyd de "ezeli hitaptır, semânın lezzeti de o ezeli hitâbın lezzetine benzer" dedi. Rahip bu minvâlde bir dizi daha soru sorup İncil'de ümmet-i Muhammed'in hırka giyip, az bir şeyle yetinen zümresinden bahsedildiğini söyleyip Müslüman oldu (Ankaravi, 1256, s. 11).

Sahabe cennet bahçeleri nerelerdir, ya Resulallah?" dediler. Hz. Peygamber "Zikir halkalarıdır." buyurdu (Tirmizi, 2022, s. 3510) İlk dönemlerde meclis ve halka kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktaydı. Hz. Peygamber'in devrinde var olan zikir halkaları varlığını sürdürdü. Bu meclisler bazen zikirle bazen ilimle meşgul olunan meclislerdi. Bu bağlamda, bahsettiğimiz meclislerde icra edilen zikir ayinlerinin çok sistemli olduğunu söylemek mümkün değildir. Hakk'a vuslat bulmak için bir araya gelen sûfiler ilim ile meşgul olmanın yanı sıra bazen bir güzel seslinin okuduğu kaside ile tevâcüd edip vecd ve istiğrak halini müşâhede ediyorlardı.

XII. yüzyıla değin farklıları keskin çizgilerle ayırmamış olan ekollerde tarikat ayinleri, zikir merasimleri de birbirlerinden çok farklı olmamaktaydı. Tarikatların sistemleşmesi, tasavvufi öğretilerin birbirlerinden ayrışması ile birlikte zikir merasimleri de bazen ismen, çoğunlukla ise pratik olarak birbirlerinden ayrışmıştır. Artık semâ, devran, kuud ve kıyam fiileri kendi içerisinde farklı telaffuzları ve belli düzenleri içermektedir. Örneğin Şâzelî tarikatının âyinlerine hadra;

Rifâî yolunun usûlüne kıyam zikri; Nakşibendîlerinkine hatm-i hâcegân; Mevlevîlerinkine semâ, mukabele veya âyin; Celvetîlerinkine nısf-ı kıyâm; Halvetîlerin bazılarında darb-ı esma; Ayderûsî yolunda ise “râtıb” denmiştir (Uludağ, Âyin, 1991)

Yine ilk dönemin ana tarikatlarından birisi olan Sühreverdiyye’de aslolan zikir usulü kuuden yani oturarak cehri yani sesli bir şekilde zikretmektir (Öngören, Sühreverdiyye, 2010) . Bu tarikatta devranî ayin tercih edilmemektedir. Sühreverdilik’in bir kolu olan Zeyniyye’de ise kuûden tevhid etmenin yanı sıra devran da edilmektedir (Öngören, 2003, s. 180). Bu dönemde zikir meclislerinde zakirbaşılar genellikle yalnızca ilahi ve kaside okuyan kimseler olarak düşünülebilir. Henüz sistemli ve kurumsal bir tarikat kültüründen, tekke geleneğinden tam olarak bahsetmek söz konusu olmadığı için görev tanımlamaları da muhtemelen çok daha dar kapsamlı olacaktır. Bugün bile akademide branşlaşma ve uzmanlaşma yeni yeni sağlanırken neredeyse bin yıl öncesinde böyle bir ayrışma ve görev tanımının çok net olamayacağı kanaatindeyiz.

Dönemin ihtiyaçları ile birlikte gelişmeye başlayan tasavvuf doktrini bazı isimlerin öne çıkmasına sebep oldu. Bu öne çıkan isimlerden birisi de Mevlânâ Celâleddin Rûmî’dir. Hz. Mevlânâ, tüm sûfilerce ilâhî aşkla özdeşleşmiş, hem alim hem de büyük bir sûfî olarak eserlerinde musikiden, semâ’dan bizzat bahsetmiş, bizâtihi vecd hâlleri yaşayarak semâ’ etmiştir. Sonraları semâ, Hz. Mevlânâ’nın yoluna mahsus bir ayin gibi algılanır olmuştur. Bu noktada Hz. Mevlânâ’nın eserlerinde semâ ve musikiden çokça bahsetmesi, Selahaddin Zerkûbî’nin dükkânı önünde kuyum işleme sesi ile vecde gelip herkesin ortasında dönerek semâ etmesi, kendisinden sonra oğlu Sultan Veled tarafından tarikat ayininin semâ mukabelesi olarak sistemleştirilmesinin, semâ’ın Mevlevîliğe mahsus bir mukabele olarak anlaşılmasında etkili olduğu söylenebilir.

X. ve XV. Yüzyıllar arası tarikat niteliklerinin nasıllığının tesbit edildiği dönemdir denilebilir. Şöyle ki bu süreç artık tarz-ı vuslatın tefrik edildiği ve kurumsallaşmanın gerçekleştiği dönemdir. XV. Yüzyıla geldiğimizde artık tarikatların çoğu birbirinden açıkça ayrılacak şekilde müesseseleşmiş, kendince farklı kıyafetler, seyr-i sülûk yöntemleri, ayin tarzları geliştirmiş ve âdetâ nüanslarla müzeyyen kılınmıştı. Bu ayrışma doğal ve gelişim için gerekli bir ayrışmadır. Çünkü asr-ı saadete baktığımızda her şeyin merkezî kurumu olarak karşımıza mescid çıkıyor. Mescid-i Nebî’de ilmî, mânevî, içtimâî, siyâsî ve askerî bütün fonksiyonlar icra edilirken, daha sonrasında çıkan ihtiyaçlar neticesinde farklı kurumlar tesis edilmiştir. Mescid-i Nebî’de ashab-ı sûffe ile yürütülen mânevî fonksiyonlar daha sonrasında tarikatların kurumsallaşması ile tekke hüviyetine bürünmüştür. Buna göre tekkelerde bir mürşid ve yardımcılarının idâresinde mânevî gelişim ve bunun yanı sıra sanat ve bazı ilimlerin aktarımı ve öğretimi gerçekleşmektedir. Bu sistemli yapı belli organizasyonları da yanında getirmiştir. Bu organizasyonlar, kurumun mânevi ritüellerinin düzenlenmesinden tutun da günlük işlere kadar belli bir sistematik içine girmiş ve gelişmiştir (Ceyhan, 2011, s. 32-33)

Örneğin Vefâiyye, İstanbul’da Fatih devrinde çokça teveccüh görmüş bir tarikattır. Vefâiyye, Şeyh Ebû’l-Vefâ’nın, Zeyniyye’nin bir kolu olarak içtihad ettiği tarikattır. Vefâiyye’de Horasan ekolüne mensup bir tarikat olarak devran ile ayin yapmaktadır. Şeyh Vefâ’nın eserleri arasında “Sâz-ı İrfân” isminde perde, nağme, mutrib gibi musiki kavramlarından faydalanılarak rubailerden oluşan bir kitabı mevcuttur (Öngören, Muslihuddin Mustafa, 2020). Şeyh Vefa aynı zamanda Allah Vahid Ehad Samed esmalarının ve Hay Hay Hu Hu esmâlarının okunduğu, birbirlerinin ellerini tutmak suretiyle önlü arkalı iç içe halkaların oluşturulduğu Vefâ Devri denen devran usulünü içtihad etmiştir. Bu devran esnâsında beste ve güftesi kendisine ait olan ısfahan makamındaki ilâhi okunur (İnançer, 2015, s. 332)

Yine XV-XVI. Yüzyıllarda İstanbul’da en kıdemli Halvetî Tekkesi olarak bulunan Sünbül Efendi Tekkesi de bir Halveti tekkesi olup devran üzere zikreden tarikatlardan biridir. Bu dönemde zikrin, semân, raksın, devran ve kıyamın câiz olup olmadığına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Sünbül Efendi’nin bunların câiz olduğuna dair hazırladığı bir risâle bulunmaktadır. “Risâle Der Hakk-ı Zikir ü Devrân” ismindeki bu eserde, devran ve raksın birbirine benzetilip kafir oyunu ilan edilmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda Sünbülüyye’de zikrullah başlarken okunan, sadece Sünbülîlere mahsus besteli bir salavat vardır. Bu salavat ısfahan makamındadır (Yücer, H. M., Sünbül Sinan, 2010).

Abdülkâdir Geylânî’nin yolu Kâdirîlik’e baktığımızda, cehri zikir ile birlikte hafî zikir usulünün de ayinlerde yer aldığını görmekteyiz. Zikir meclislerinde ilk defa kudüm kullanan Abdülkâdir Geylânî’nin oğlu Şeyh Abdürrezzak olduğu rivayet edilmektedir (Mehmet Rifat Efendi, vr. 64ab). Kâdirî ayinleri bestesi belli olan evrâd ile başlamaktadır. Tevhid ve ism-i celâl okunurken zâkirler perde kaldırır, kaside ve ilâhi okurlar. Zikir usulleri kuûd ve kıyam şeklidir. Ancak Anadolu’da Kadirîlik, Eşrefiyye ve sonrasında İstanbul’da Rûmiyye kolu ile yaygınlaşmıştır. İsmâil Rûmî’nin içtihâdı ile devran usulünün benimsendiği kabul edilmektedir. Eşrefîler’de ise Sünbülîlikten ve Şâbânîlik’ten gelen özel ‘Eşrefî Devranı’ vardır. Devran ve kıyamda bendir, kudüm, halile gibi vurmali çalgı aletleri kullanılır. Zikrullahın hararetine göre zâkirler ilâhi okunurdu. XV. yüzyılda Şam ve Kudüs bölgesinde Kâdiriyye’nin Sumâdî kolu def ve davul eşliğinde hararetli ve cezbeli semâ ettikleri ve devrin ulehasının dikkatini çektikleri bilinmektedir (Çakır, 2011, s. 198-199). Hindistan bölgesindeki Kâdirîler’de ise ayin esnâsında Abdülkâdir Geylânî tarafından Hallac hakkında söylenen sözler okunmuştur (Kara M. , 2005, s. 69).

Rifâiyye de toplu ve cehri zikir yapan tarikatlardan biri olup kuud ve kıyam zikrini benimsemiştir. Rifâiyye’de şeyhin meydan açmasının peşine zikrin temposunu yürütüp zikreden dervişlerin hızını tertib eden ‘kıyam reisi’ olarak bilinen görevli dervişlerdir. Zikrin tamamını zâkirbaşı serzâkir veya bir başka deyişle zâkirbaşı idare eder. Bu idâresinde ise kıyam reisi ile irtibat kurup ahenk ve uyumu sağlar. Zâkirbaşı perde kaldırır, kasideler okur ve okutur, zikrin kendine mahsus

sistemini sağlayacak müzikal görevlerin hepsini yerine getirir. Rifâi zikri esnasında da vurmali çalgılar kullanılmaktadır (Tahralı, 2011, s. 306-307).

Hız. Peygamber döneminden itibaren zikir meclislerinin ve tarikatların teşekkülünün bir portresini çizmeye çalıştık. İslam'ın özel manevi veçhesinin taşıyıcılığını yapan tarikatlar ve tekkelerin tam olarak takriben 15-16. Yüzyıllarda şekillendiğini, örneklerle ifade etmeye çalıştık. Bu bağlamda zakirbaşılık kurumu da bu dönemlerde anladığımız şekline bürünmüştür diyebiliriz.

1.2. Tarih Boyunca Zakirbaşılar

Bilâl-i Habeşî

Hız. Peygamber döneminde mescidin çok fonksiyonlu bir yapı olması nedeniyle ayrı bir tekkeden bahsetmek söz konusu değildi. Ancak Hız. Peygamber'in uygulamaları ve onun yanında bulunan güzel sesiyle ön plana çıkan Bilâl-i Habeşî ilk zakirbaşı olarak kabul edilmelidir. Zakirbaşılığın çok kapsamlı ve çok yönlü bir kurum olduğu düşünüldüğünde Bilâl-i Habeşî'nin bu kapsamda bunları kendinde topladığını söylemek mümkündür (Özhan, 2022)

Hacı Bayram-ı Velî

Anadolu'da ilk dini müziğe dair ortaya eser koyan kişi, Hamidüddîn-i Aksârâyî'nin halifesi olup, bu yoldan kendi tarikini içtihad eden Hacı Bayrâm-ı Velî'dir (Ergun, 2017, s. 44). Gençliğinde müderrislikle uğraşmış olan Hacı Bayram, tarikata intisab edip meşihat vazifesi sürdürmüştür. Dinî musiki ile olan alakası Hacı Bayram'ın da zakir olması ihtimalini çokça arttırmaktadır. Ailesi içinde musiki zevki gelişmiştir. Annesinin çamaşır yıkarken savt okuduğundan bahseden Hacı Bayram, 1429 yılında Ankara'da vefat etmiştir (Azamat, Hacı Bayram-ı Velî, 1996)

Eşrefoğlu Rûmî (v.1469)

Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı olup, onda gördüğü seyr-i sülûkunu Hüseyin Hamavî'de devam ettirmiştir. Eşrefzâde Rumî, Kâdiriyye'nin Eşrefiyye kolunu te'sis etmiştir. Aynı zamanda ilahî gibi dinî eserler de bestelemiştir. Yolunda yaptığı içtihad ve tesis ettiği zikir usulleri ve dinî musiki alanında verdiği ürünler bağlamında zâkirlikle ilişkilendirilecek isimlerden birisidir. Eşrefzâde Rumî, 1469'da vefat etmiştir. (Ergun, 2017, s. 44).

Şeyh Vefâ Muslihuddin Mustafa

Şeyh Vefâ'nın İslâmî ilimlerde müctehid seviyesinde edindiği malumatın yanı sıra nazarî ilimlerde ve musikideki yetkinliği de bilinmektedir. Konya-Karaman bölgesinden İstanbul'a gelip yerleşip burada sürdürdüğü irşad faaliyetleri ile birlikte kendi tarikinde te'sis ettiği yeni zikir usulleri ve bu usullerin müzikal birlikteliği en azından zakir olacağı yönünde kanaatlerimizi şekillendirmektedir (Öngören, Muslihuddin Mustafa 2020).

Bursalı Baba Zâkir

Asıl ismi Ali olup, Baba Zâkir nâmıyla iştihar etmiştir. Fatih döneminde yaşayıp, Bursa'da Emir Sultan'ın zâkirbaşılığını yapmıştır. Bursa namazgahı etrafına zaviye ve mescit yaptırmıştır. Yaptırdığı mescidin yanındaki türbede metfundur. 1950'ye kadar Bursa'da Baba Zakir isminde bir mahalleye de adını vermiştir. 1407 yılında vefat etmiştir (Vassaf, 2015, s. 295).

İstanbul Recâyî

Tekkelerde zâkirlik etmekle iştihar etmiş bir zât olup, nazâriyat ve usulde pek maharetli idi. Halk arasında zâkirliği ile anılmakta olup, zikre uygun okuduğu kıtalar çok güzeldi ve halk arasında da çokça kabul görüyordu. Sesi kadar güzel şiirleri de mevcuttur. Süngercizâde diye bilinmekle birlikte I. Ahmet devrinde vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 47).

Hatib Zâkirî Hasan Efendi

Foça'da dünyaya gelen Zâkirî Hasan, erken yaşlarda İstanbul'a gelip Nureddinzâde'ye derviş oldu. Daha sonra şeyh emri ile musiki eğitimi almıştır. Daha önceleri musiki ile hiç meşguliyeti yokken yaşanan bir hadise üzerine zikir ve musikide devrinin en iyisi haline gelmiştir. Bir gün dervişler ile birlikte şeyh huzurunda zikrullah için halaka olundukları ancak zakirbaşı hazır bulunmadığı rivayet olunur. Bunun üzerine şeyhin zikre başla diye emretmesiyle birlikte istidat ve kabiliyet kapısı açılmıştır. Bundan sonrasında besteler vermiş, musikide mahir olmuş, en nihayetinde tekkenin zakirbaşısı olmuştur. 1622 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 55-56).

Kendisi için Şair Dâî şu beyitleri yazmıştır:

Hem üstadım efendim Zakirî'dir

Kamu fende nazîri nâdiridir

Olub ismi Hasen hulku Hüseyinî

Huda vermişdi irfan ile zeyni

Olubdur zikr ile meşhûr-i âfâk

Nevâsıdır gıdâ-yı rûh-i uşşak

İmametde gözedüb pençgâhı

İbâdetde geçürdü mâh ü sâli

Yüzi ağı idi ehl-i usûlün Sözi sağ idi ol ehl-i vusulün

Makamat ile seyr idüb cihanı

Irak'ı geh Hicaz'ı, İsfahan'ı

Nâzîri yok disem Urb ü Acem'de

Sözüm rastdır hilafim yok bu demde

Teravîh içre tesbihât anındır

Usulde cümle telîfat anındır

Minare üzre temcîdât anındır

Semâ içre ilâhiyyât anındır (Ergun, 2017, s. 56)

Derviş Ali

Çocuk yaşta şehnaz ile hicazı birbirinden ayırabilecek maharette olan Derviş Ali, esmerliği nedeniyle “esved” lakabı ile anılıyordu. Şeyh Hayreddin Efendi’nin zakirbaşılığını yapmakta olup 1614’te vefat etmiştir. (Ergun, 2017, s. 56)

İstanbul Hafız Kumral

Aziz Mahmud Hüdâî tarafından yetiştirilmiş olup, Celvetî Âsitânesi’nin zakirbaşılığını yapmaktadır (Ergun, 2017, s. 58).

Şaban Dede

Hüdâî Hankâhı zakirbaşılığı yapmış olan Şaban Dede, Hz. Hüdâî’nin bizzat halifelerinden olup dinî ve lâdinî eserler bestelemiştir. 1650 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 58).

Bursalı Ebûbekir

Babası varlıklı bir tüccar olan Bursalı Ebubekir 17. Yüzyılın mâhir zakirbaşılardan idi. Genç yaşta Halvetî şeyhi Yakub Efendi’ye derviş olup, musikide gayet muktedir bir zât idi. Tekkelerde zakirbaşılık, şeyhlik ve imamlik etmekte idi. 70 yıllık bir ömrün sonunda 1666’da vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 66).

Kefeli Derviş Abdî

Gülşeniyye’ye mensup olan Derviş Abdî, Mısır’da uzun süre Gülşenî dergahında zakirbaşılık yapmıştır. Daha sonra Anadolu’da çeşitli vilâyetleri dolaşıp en nihayetinde Bursaya gelmiş ve Şeyh Mustafa Efendi’nin tekkesinde zakirbaşı olarak tayin edilmiştir. Şeyh Mustafa Efendi’nin vefatı üzerine nâib olmuştur. 1666 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 78).

Çatal Sakal Mustafa

Bursalı bestekarlardan olup terzilik mesleğiyle iştigal ediyordu. Daha sonra mülazım olmuştur. Bir taraftan şiir ve musiki ile meşgul iken Celveti Üftade İbrahim Efendi’ye derviş oldu. Tekkenin zakirbaşılığına tayin oldu. 1709 yılında vefat etti (Ergun, 2017, s. 148).

Karaoğlu Mustafa

Karakız ismiyle meşhur Câmî-i Kebir müezzininden yetişip müezzinbaşı olmuştur. 1669 müezzin olup, 1686’da sermüezzin olmuştur. Meşhur Osman Efendi’den mevlid meşk etmiştir. Niyâzî-i Mısırî’ye intisâb etmiştir. Niyâzî Mısırî’nin zakirbaşısı olup 1716’da vefat edip Pınarbaşı’nda medfundur (Ergun, 2017, s. 167).

Buhûrizâde Abdülkerim Efendi

Sünbülî Âsitânesi postnişini meşhur Nureddin Efendi’nin dervîşi olan Buhûrizâde Abdülkerim Efendi, 18. Yüzyılda dini musikide iştihar etmiş bir kimseydi. İntisabından bir süre sonra Sünbülî Âsitânesi’nin zakirbaşısı olarak tayin edildi. Daha sonra Eyüp Şah Sultan Tekkesi postnişini oldu. Kemter mahlasını kullanarak bazı ilahiler yazmıştır. 1778 yılında 80 yaşını aşkın ömrü nihayet bulmuştur (Koç, 2021, s. 1737).

Hafız Mustafa Efendi

Devrani zakirlerinden Hafız Mustafa Efendi, Uşşâkiyye tarikatına mensuptur. 8 Zilkade 1200 tarihinde vefat eden zatın kabri Keçeciler'de Bedreddin Uşşâki Tekkesi'nin bahçesinde bulunmaktadır. Kitabesinde "Ya Hû - Tarik-i Uşşâkiyye'den merhûm ve mağfûrun leh Derviş Zakir el-Hac Mustafa Efendi'nin rûhuna el-fâtiha, 8 Zilkade 1200" (m. 1786) yazmaktadır (Koç, 2021, s. 1739).

Şikârizâde Hacı Ahmed Efendi

19. asrın ilâhi besteleriyle en çok iştihar etmiş bestekâridir. Sünbülî tarikatine mensuptur. Koca Mustafa Paşa Sünbülî Âsitânesi'nin zakirbaşısıdır (Ergun, 2017, s. 409).

1791 yılında hacca gitmiştir. Hac dönüşü Yedikule civarındaki Hacı Evhadüddin Tekkesi şeyhliğine tayin edilmiştir. 1831 yılında vefat edene dek hem zakirbaşılık hem de meşihat vazifesini etmiştir (Özcan, Ahmet Efendi Şikarizade, 1989)

Hopçuzâde Mehmed Şâkir Efendi

Tophane Kadirî Karabaş Tekkesi Şeyhi Hopçu Ahmed Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da dünyaya geldi. İyi bir eğitim görüp çeşitli tekkelerde zâkirlik yaptıktan sonra babasının tekkesinde zakirbaşılık vazifesine tayin edildi. Babasının vefatından sonra bu tekkeye şeyh olmuştur. Musiki hocası Sünbülî Şikârizâde Ahmed Efendi olup ondan çok sayıda eser geçmiştir. 14 Şubat 1860 tarihinde vefat etmiştir (Aksoy, Mehmet Şâkir Efendi, 2003).

Şeyh Hamdullah Efendi

Sünbül Efendi türbedarı ve hankahının pişkademi Hamdullah Efendi döneminin önemli zakirlerindendir. 1281 (m. 1865) yılında vefat eden zatın kabri Koca Mustafa Paşa haziresindedir (Koç, 2021, s. 1752).

İzzet Efendi

İzzet Efendi Peyk Dede Tekkesi şeyhi Tiryaki Mehmed Said Aşki Efendi'nin hulefasından İzzet Efendi devrinin en iyi zakirlerindendir. Merkez Efendi'de, Bâlâ Tekkesi'nde uzun müddet zakirbaşılık etmiş olan İzzet Efendi taç ve kemer işleyerek geçimini sağladı. Aileden zakir olan zat 25 Muharrem 1290'da (m. 1873) vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1744).

Kambur Şevki Bey

Meşhur hanendelerden Kambur Şevki Bey döneminin önde gelen zakirbaşılardanıdır. Etkili ve güzel bir sese sahip olan zat, 1291 (m. 1874) yılında vefat etmiştir. Kabri Silivrikapı Mezarlığı'ndadır (Koç, 2021, s. 1745).

Zakir Şeyh Mustafa Sıdkı

Sünbülüyye'den Fındıklı Dergâhı şeyhi Yunus Hilmi Efendi'nin hulefasından Mustafa Sıdkı Efendi, "Kısık Mustafa Efendi" adıyla da bilinir. Fındıklı Tekkesi ve diğer Halveti dergahlarında

zakirbaşılık yapmıştır. 22 Recep 1293'te (m.1876) vefat eden zatın kabri Silivrikapı'dadır (Koç, 2021, s. 1757).

Dellal Şeyh Osman Efendi

İstanbul'da yetişmiş kıyamî zakirlerinin en önde gelen ismidir. Mükemmel düzeyde muktedir olduğu için kıyâmî tekkelere ve Mevlevihanelere davet alırdı. Özellikle mevlid ve miraciyye merasimlerine davet olunurdu. Zira her bahri, ayinleri, şuul ve ilâhileri özellikle miraciyyeyi kâmilten bilirdi. Yetmiş geçen yaşına rağmen Üsküdar'dan perşembe günleri Ortaköy'de görevini yerine getirip, kayıkla Üsküdar'a başka bir tekkeye, ayini müteakip de yayan olarak Beylerbeyi'nde başka bir tekkeye yetiştiği, yanında içeceği suyu ve çamaşırı taşıdığı da bilinmektedir. Bir seferinde dikçe girdiği ilâhinin meyânına zâkirler kuvvet getiremeyince tek başına okumuş, bunun üstüne boğazı rahatsızlanmış, birkaç ay sonra da bundan ötürü 1878 tarihinde vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 489).

Nuri Efendi

Tanınmış devrani zakirlerinden Nuri Efendi, Makâm-ı Cenâb-ı Sünbül Sinan'da Şeyh Hacı Sinan Efendi'den önce zakirbaşydı (Koç, 2021, s. 1748).

Şeyh Hacı Sinan Efendi

Şeyh Hacı Sinan Efendi, Kocamustafa'da Cenâb-ı Sünbül Sinan Hankahı'nda yirmi yıldan fazla zakirbaşılık etmiştir. Sazendeliği de bulunan zat ud ve ney icra ederdi. Kemani Tatyos Efendi ile arkadaşlığı nedeniyle onun saz meclislerine katılırdı. Sesi güzel olduğundan böyle akşamlar da şarkı da söylerdi. Sporla da ilgilenir, at biner, at beslerdi. 25 Cemaziyyelahir 1306'da (m.1889) 56 yaşında iken vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1752).

Said Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi

Manisa'da dünyaya gelen Hasan Rıza Efendi sıbyan mektebi hocası Abdullah Ma'ruf Efendi'nin oğludur. Nesebi Hz. Hüseyin tarikiyle Hz. Peygambere ulaşır. İlk eğitimini babasından alıp Kur'an-ı Kerîm'i hıfz etmiştir. Manisa'da medresede okurken İstanbul'dan buraya gelip tekkesini kuran Şeyh Ahmed Vehbî el-Antâkî'ye intisab edip Rifâi-Ma'rufî yoluna girdi. Bir süre sonra da bu zâtın halifesi oldu. Eğitimine devam ettiği sırada sesin güzelliği nedeniyle musiki ve hat dersleri aldı. İstanbul'a gelince Mutfazâde Hacı Ahmed Efendi'den musiki meşk etmiştir. Mevlid kıraatinde çok yüksek düzeye geldi ve bununla iştihar etti. Hünkâr imametî vazifesine getirilecekken Said Paşa'nın talebi üstüne onun imamı oldu. Hasan Rıza Efendi, sanatkâr, müderris, imam ve mutasavvıf idi (Alvan T. , 2013, s. 3-8). Çoğunlukla Üsküdar'da Rifâi Sandıkçıları Tekkesi'ne devam ederdi. Ancak şiirlerinden anlaşıldığı üzere devrânî tekkelere de gittiği vâkîdir. Rind-meşrep bir zât olup sofuluğu yoktu. Bazen bir gazinoda fasıl okuyanlara katılır, bazen tekkelerde ilahi okur, bazen cemiyetlerde mevlid okurdu. Meşrebi gereği toplumun beklentilerine göre yaşamak onu sıkardı. Büyükleme kimselere tahammül etmez, meclisleri terk

ederdi. Canı isterse okur, istemezse emr-i vâkî yapılmasından hoşlanmazdı. Gittiği tekkelerde de onun gönlünü hoş edip okumasını sağlamaya çalışırlardı. Dâimî gittiği yerlerde gül suyunu hazır tutarlardı. Zirâ Rıza Efendi'nin okumaya ne zaman başlayacağı belli olmazdı. Her gittiği yerde elinde örgü torbası ile dolaşır, koynun yün ve yumak taşırdı. Nerede bulunursa bulunsun takke, çorap, şemle gibi şeyler örerdi. (Alvan T. , 2013, s. 16-65) Zakirlik yapmaya gittiği tekkelerin postlarından topladığı yünlerle takke örerdi. Bu şekilde zâkirlik ettiği tekkelerdeki postlardan yolarak ördüğü bir takke Rifat Bey'de olduğu söylenmektedir. Meşhur Hafız Kemal Gürses'in Hasan Rıza Efendi tavrını benimsemesi üzerine, Rifat Bey, sakladığı takkeyi Hafız Kemal'e hediye eder (Koç, 2021, s. 215). Hasan Rıza Efendi 1890 yılında vefat etmiştir.

Said Paşa İmamı'nın zakirlik ettiği tekkelerde oturduğu postu yolarak kendi ördüğü bir takkesini giyer ve çoğunlukla üzerine şemle sarardı. Vefatından sonra bu takkeyi çıraklarından Şamlı Rifat Bey alıp saklamış ve bir müddet sonra bu takkeyi maruf talebesinden Hafız Kemal Gürses'e hediye etmiştir (Koç, 2021, s. 1749)

Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi

"Kavukçu" ve "Püskülcü Hüsnü" lakablarıyla anılan Hüseyin Hüsnü Efendi, Kocamustafapaşa Hazret-i Sünbül Sinan Asitanesi'nin son zakirbaşlarından. Şeyh Mehmed Rizaeddin Efendi'nin hulefasından olan zat, 20 Şevval 1312'de (1895) vefat etmiş Silivrikapı'ya defnedilmiştir (Koç, 2021, s. 1753).

Şeyh Hulusi Efendi

İstanbul'un bilinen zakirlerinden olup birçok kıyami tekkesinde zakirbaşılık eden Hulusi Efendi, döneminde birçok zakiri yetiştirmiştir. Zikri idare etmesinden ziyade ses güzelliği ile tanınan zat, 22 Cemaziyelahir 1315'te (m. 1898) vefat etmiştir. Kabri Silivrikapı'dadır. Taşkasap'ta Fındıkzade Dergâhı, Kocamustafapaşa Çınar mevkiinde Sancakdar Hayreddin, Etyemez'de Kadem Dergâhı ve Kocamustafapaşa, Yedikule, Samatya ve Etyemez taraflarındaki bütün kıyami tekkelerinde zakirbaşılık etmiştir. Saraç Osman Efendi'den tarafından yetiştirilen Hulusi Efendi'nin ahenkli ve parlak sesi üç kişinin yerini tuttuğu anlatılır. Uzun zaman Nuruosmaniye'de müezzinbaşılık yapmıştır (Koç, 2021, s. 1753).

İstanbullu Malak Hafız

Aksaraylı Bekir Efendi isminde bir tüccarın oğlu olan Malak Hafız'ın gerçek ismi Hüseyin'dir. Üsküdar'da imamlık yapmanın yanı sıra Cerrahi Âsitânesinde, Bandırma ve İskender Baba tekkelerinde zâkirbaşılık yapardı. Dâvudî bir sesi olup çok güzel Kur'an okurdu. 1904 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 493)

1.3. 20. Yüzyılda Meşhur Zakirler ve Zakirbaşları

Ahmed Şemseddin Efendi

Nureddin Âsitânesi Şeyhi Abdülaziz Zihni Efendi'nin halifelerinden Alyanak Mustafa Efendi'nin oğlu olan Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi, Nişancı Tekkesinin meşihat vazifesini sürdürmekle birlikte Kovacı Dede Camii'nin imâmet vazifesini sürdürmekte olup usta zakirlerdendir. Hopla Hafız'dan meşk etmiş özellikle şuull geçmiştir. Darıcalı Hafız Osman Efendi'den naat ve durak öğrenmiştir. Yüzü aşkın şuul ve durağı mahfuz bulunduğu bir okuduğunu yakın zamanda tekrar okumazdı. Kendi tekkesinde zikrin idaresini misafir şeyhe bırakıp zakirbaşı postuna oturur, Kıyâmî ve Halvetî tekkelerine gittiğinde zikrin idâresini mutlaka ona bırakırlardır. Pek çok zâkir ve talebe yetiştirmiş olmasına rağmen mahviyetinden zakirbaşılığın alfabesine henüz başlamadık dediği rivayet olunur. 31 Mart 1905'de vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 334)

Cemil Efendi

Cemil Efendi Tekkelerde pek görünmez, yalnız Matrak Dergahına gelir ve zikri idare ederdi. Mengene'nin Cevad Bey'i yetiştiren Cemil Efendi, Tarikaten amcası Müştakzâde Ahmed Efendi'ye intisap etmiştir. Hiçbir varlığa sahip olmayan, siyah gür sakallı ve gösterişli bir kişiydi. Şehzade Câmîi avlusunda işlettiği çardak kahve devrin kalem efendileri ve tekke mensupları tarafından devamlı ziyaret edilirdi. 1323'te (m. 1906) vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1735).

Hafız Hasan Sırrı Efendi

Yeniköy'den Mehmed Emin Efendi oğlu Hafız Hasan Sırrı Efendi, ticaret mahkemesinde icra memurluğu yapardı. Hat ve musiki eğitimini Kazasker Efendi'den almıştır. Mevlevî tarikatına intisap etmiş olup Eskişehir Mevlevihanesi postnişini Şeyh Hasan Efendi'nin dervişidir. Ayrıca Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Salahaddin Efendi merhuma biat etmiştir. Raûfîyye hilafeti bulunan zat 25 Şaban 1325'te (m. 1907) vefat etmiştir. Kabri Rumelihisarı'nda Durmuş Dede Tekkesi arkasındaydı. Kabri Yenikapı Mevlevihanesi hamuşhanlığında kütüphane ile türbe arasında yer almaktadır (Koç, 2021, s. 1737).

Hafız İsmail Hakkı Efendi

20. yüzyılda ilahi ve şuul repertuarı ile öne çıkan zakirbaşılardandır. Hafız İsmail Hakkı Efendi Eyüp Câfer Paşa tekkesi şeyhliği ve Dolmabahçe Cami baş müezzinliği vazifesini icra ederdi. Babası Şeyh Mustafa Efendi'dir. Kasımpaşalı Halim, Eyüplü Şükrü, Haydarhane tekkesi şeyhi Hafız Ahmet ile Yahya Efendi tekkesi zakirbaşısı Hattat Nuri Korman ve Eğrikapılı Kenan bu İsmail Hakkı Efendi'den musiki meşk etmişlerdir. 1330(m.1911)'da vefat etmiş. Şeyhi bulunduğu Cafer Paşa Dergâhına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 650).

Balat İmamı Hafız Hasan Tahsin Efendi

Balat çevresinde Sultanhamamı'nda, Meydancık mahallesinde asıl adı Hasan-Hüseyin mescidi olan Hoca Kâsım Günânî câmi'i şerîfinin imam ve hatîbi Hâfız Mehmed Saadeddin Efendi'nin oğludur. Annesi Afife Hanım idi. Babasından sonra kendisi de vefatına kadar bu Câmî'i şerîfin imamlığında bulunduğu için "Balat İmamı" diye tanınmıştır. Sayısız talebe yetiştirmiş, bunlardan

birçoğu, sonradan şöhret yapmışlar, onlar da kendi ayarlarında zâkir yetiştirmeğe muvaffak olmuşlardır. Bundan dolayı sahasında bir mekteb sahibi bulunan Hasan Efendi'ye “Üstâz-ı Küll” derlerdi. 28 Temmuz 1328(m.1912) Salı günü akşamı, Balat'ta karakolun karşı köşesindeki kuru kahveciden kahve alır iken birden fenalaşır vefat etti. Edirnekapısı dışında Halebî çevresinde babasının kabri içine konuldu. Tam 63 yaşında idi (Yüksel, 2018)

Eyüplü Bülbül Ahmed Efendi

Eyüplü Bülbül Ahmet Efendi, Bedevi şeyhi İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. 1331 (m. 1912) Ramazan ayında yetmiş bir yaşında iken vefat etmiştir. Merkez Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir. Kendisi Rifaiye'den Odabaşı şeyhi Ahmet Muhtar Efendi'nin halifesidir (Ergun, 2017, s. 650).

Tekirdağlı Hacı Hafız Rıfat

Zakirlik yapan Tekirdağlı Hacı Hafız Rıfat şual, ilahi ve Bektaşî nefesleri söylerdi. 1332 (m. 1913)'de vefat etti. Edirnekapı mezarlığına defnedildi (Ergun, 2017, s. 650).

Mehmed Şevki Bey

20. yüzyılın çok kıymetli zakirbaşlarından biri de Mehmed Şevki Bey'dir. Tığlızadeler ailenen olan Mehmed Şevki Bey, annesinin kardeşleri Mabeyinci Basri ve Hakkı Beylerin yönlendirmesi ve referansları ile küçük yaşta iken Enderun'a mensup oldu. Musiki ilmini öğrenip birçok dinî ve lâdinî eser geçti. Otuz yıl aralık vermeksizin Beşiktaş'ta Yahya Efendi dergâhında ve diğer bazı kıyamî ve devranî dergâhlarında zakirbaşlık etti. Üsküdar Ahmediye Mahallesi, Câmii ve Tekkesi imam-hatibi ve şeyhi Rifaiyye'den Mahmud Efendi'nin damadıydı. Onun vefatı üzerine bu dört vazifeyi yürütmekle görevlendirildi. 1333 (m. 1914) senesi Kanun-ı Evvel'in sonlarında vefat etti. İmamı ve şeyhi bulunduğu camiye defnedilmiştir. Şevki Bey kıyami ve devrânî zakirbaşlığında ve nevbezenlikte döneminin önde gelen bir şahsiyeti olduğu gibi repertuarının genişliğiyle de tanınmıştır (Ergun, 2017, s. 650).

Şeyh Kemal Efendi

Balat'ta Sünbülî tekkesi şeyhi Kemal Efendi dini musikide derin bilgisi ve maharetiyle tanınmış olan kimselerdendi. Sünbülî Âsitânesi sertariki Şakir Efendi'nin oğlu olup, aynı dergâhın postnişini Rıza Efendi'den halifedir. "Balat Şeyhi adıyla iştihar etmiş olan bu zat, güzel sesiyle mevlid, ilâhi, miraciye durak, okuduğu gibi Gülşenî savtlarının tamamına vâkıftı. Miraciye'nin kaybolan Neva bahrini yeniden bestelemek istemiş, fakat Nayi Osman Dede'nin seviyesine ulaşamadığından ötürü eseri hiçbir rağbet görmemişti. 1914 yılında vefat etti. Tekkesi haziresine defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 650).

Gül Ali Dede

İyi devran idare eden zakirlerden biri de Gül Ali Dede'dir. Koca Mustafa Paşa Sünbülî Âsitânesi meydancısı iken 1914'te vefat etti. Silivrikapı'da medfundur (Ergun, 2017, s. 650)

Ağaçkakanlı Hafız Emin

Ağaçkakanlı Hafız Emin zakirbaşılık ve mevlithanlık ile iştihar etmişti. Sadiye'den Kadem Tekkesi zakirbaşısı idi. Tekke ve camilerde mevlid de okurdu. 1914'te vefat etmiştir. Silivri kabristanına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 651).

Şeyh Mustafa Efendi

Nureddin Dergahı zâkirbaşısı Şeyh Mustafa Efendi 1915'te vefat etti. Edirnekapı'da medfundur (Ergun, 2017, s. 651).

Hafız Mehmed

Devran idaresinde pek muvaffak olan zâkirlerden biri de Hafız Mehmed'dir. Silivri kapısında Bâlâ mektebi kalfası iken çocuklara ilahi meşk ederdi. 1915'te vefat etmiş, Silivri kapı mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 651).

Zâkir Ferid Efendi

Hasköy'de Humbarahane câmii müezzinbaşısı ve Eyüp Sultan camii sâlâcısı Zakir Ferid Efendi, zâkirlikle de iştihar etmiştir. 1915'te vefat etmiş, Eyüp kabristanına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 651).

Hasköylü Âmâ Osman Efendi

"Kör Osman" diye de bilinen Hasköylü Âmâ Osman Efendi, Halıcıoğlu Sötlüce arasındaki Piripaşa'da doğmuş, büyümüştür. Kıyami zakirlerinin önde gelenlerindendir ve "şuul babası" ve "zakirlerin şahı" derlerdi. Hafızasında bine yakın şuul ve ilâhi olduğu rivayet edilen zatın. Hasköy'de Humbarahane (Kumbarahane) Câmii'nde uzun zaman müezzinlik etmesi Hasköylü olarak tanınmasına sebep olmuştur. Davudi bir sese sahip olan zatın musiki bilgisi fazla olduğundan idaresi de derli toplu olurdu. Ney, def ve saz gibi çalgıları da icra ederdi. Eyüp Tabakhane şeyhi Hacı Mehmed Eşref Efendi'nin hulefasından olan Osman Efendi daha sonra sonra Yaşar Baba'dan nasip alınca Cafer Baba adıyla anılmış fakat Bektaşî fahri giymemiştir. Çoğunlukla sikke ile gezen zat içkiye bağımlı olduğu hâlde hiçbir uygunsuz hâli görülmemiş, duyulmamıştır. Eyüp Taşlıburun Tekkesi'nde, Kadrihanede, Dolmabahçe Kara Abalı Tekkesi'nde, Sultanahmet'te Arasta, Karagümrük'te Kabakulak, Beylerbeyi İstavroz Tekkesi, Eyüp'te Vezir, Selami ve Şah Sultan Tekkeleri'nde zakirlik etmiş ve 1915 tarihinde vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1741).

Şeyh Selman Efendi

Hırka-i şerif Tekkesi'ne mensup olan Selman Efendi hareketli bir kıyamcıdır. Çanakkale'de at üstünde gezerken göğsünden bıçak ile vurulmuştur.(m.1915) Tekkenin son postnişini Hayrullah Bey'in ilk ve tek çocuğudur (Koç, 2021, s. 1749).

Hafız Ahmed Efendi

Kıyami ve devrani zakirbaşlarından biri de Haydarhane Tekkesi şeyhi Hafız Ahmet Efendi idi. Hafız Ahmet Efendi, bu tekkede kendisinden evvel şeyh olan Hakkı Efendi'nin oğludur. Zikri çok iyi idare ederdi. İstanbul dergahlarında okunan ilâhî ve şuullerden başka Kağıthane Şazeli Tekkesi şeyhi Tahsin Efendi'den meşk ettiği Şazeli şuullerini de okurdu. 1915'te vefat etmiştir. Tekkesine defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 651).

Şeyh İbrahim Efendi

Nureddin dergâhı zâkirbaşısı Şeyh İbrahim Mehmed Efendi, 1916'da vefat etmiş olup Edirnekapı'da medfundur (Ergun, 2017, s. 651).

Müzikali Kadri Bey

Müzikali Kadri Bey 1916'da vefat etmiştir. Edirnekapı'da Beylerbeyi çeşmesi yakınındaki mezarlıkta medfundur (Ergun, 2017, s. 651).

Siyâhî Hakkı Efendi

Fatih'te Yeni Hamam'da sübyan mektebi hocası Bedevi tarikinden Siyahi Hakkı Efendi 1916'da vefat etmiştir. Edirnekapı mezarlığında medfundur (Ergun, 2017, s. 651)

Eyyübi Hattat Cemil Bey

Eyyubî Hattat Cemil Bey Taşlıburun Tekkesi postnişini Süleyman Sıdkı Efendi'nin nükebasından bulunduğu için yıllarca kıyam zikrinde yetişmiştir. Reis derecesinde güzel zikrederdi, birinci sınıf reislerin en kuvvetli peyrevlerinden biriydi, daima aranırdı. Her reis, Hattat Cemil Efendi'nin yanında bulunmak isterdi. 1916'da vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1736).

Eğrikapılı Mehmed Efendi

Çulha kâhyası Ahmet Efendi'nin oğlu olup 1846 yılında doğan Eğrikapılı Mehmed Efendi 20. Yüzyılın değerli zâkirbaşlarından biridir. Rüştîye eğitiminden sonra 1868 yılında Evkaf Nezareti evamir kalemine çırak olmuş, bu kalemin mümeyyizi iken tekaüt olmuştur. Vakti müsaade ettikçe tekkelere müdavemet gösteren Mehmed Efendi musikiye ilgi duymuş, Zekâî Dede'den de dinî ve lâdinî çok sayıda eser öğrenmiş, Eyüp Hatuniye Tekkesi postnişini Rıza Efendi'den Bolahenk Nuri Bey'le birlikte yüzlerce ilahi ve tevşih meşk etmiştir. Hamparsum notasını ise, Neyzen Baba Raşid'den öğrenmiştir. Otakçılar'da Sertarikzade tekkesi seyhi Cerrahiye'den Ali Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. Önce Hatuniye dergahında zakirbaşılık etmeye başlayan Mehmed Efendi, daha sonra diğer başka tekkelerde ve özellikle uzun süre Karagümrük'te Nureddin Âsitânesinde zakirbaşılık yapmıştır.. 26 Temmuz 1916 tarihinde vefat etmiştir. Eyüp'te Davudağa cami kabristanına defnedilmiştir. Bazı ilahi besteleri olmakla birlikte musikişinas Ali Rıza'nın babasıdır (Ergun, 2017, s. 651).

Ahmed Cemal Efendi

Halveti zakirlerinden olan Ahmed Cemal Efendi, Müştakzade Ahmed Efendi'nin halifesidir. Koruk tekkesine müdavemet gösterip ilk olarak Kadiri dervişi olmuştur. Avukatlıktan geçimini

sağlayan zat Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna (1917-1918) doğru vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1733).

Hafız Hüseyin Halis Efendi

Kıyami ve devrani zâkirbaşı olan Hafız Hüseyin Halis Efendi İstanbul'da doğmuştur. Döşemeci İbrahim Efendi'nin oğludur. Şehremini'de Kadiriye'den Remli dergâhı şeyhi ve evkaf mahkemesi mümeyyizlerinden idi. 7 Muharrem 1919'da vefat etmiş, tekkesine defnedilmiştir. Zakirbaşılıkta gösterdiği muvaffakiyet derecesinde ilahi bestekârlığında da mahir olan bu zâtın kardeşi Raşid Efendi (Doğumu 1884) de 20. Yüzyılın en iyi kıyamî zâkirbaşı olarak tanınmıştır (Ergun, 2017, s. 652).

Musullu Hafız Osman Efendi

Musul'da doğup büyüyen Osman Efendi, daha sonra geçimini sağlamak için İstanbul'a geldi. Mevleviliğe intisab edip çilesini tamamladı ve dede oldu. Bir vakit Çemberlitaş'ta bir kitapçı dükkanı açıp ticaretle meşgul oldu. Dükkanı entelektüel ve sanatkarların uğrak noktası haline gelmiştir. Ömrünü sonuna doğru Bağdat Mevlevihanesi'ne şeyh olarak tayin edildi. Burada görev yaptığı sürede geçirdiği bir kaza neticesinde 1920 yılında vefat etti (Aksoy, Musullu Osman Dede Efendi, 2007).

İstanbul'da yaşayan alimler içerisinde domino oynamakla iştihar etmiş ve bu oyunda çok mâhir kimseler mevcuttu. İstanbul'da baş dominocu olarak anılan kimse ise Musullu Hafız Osman Efendi idi. Ulemanın yanısıra Dominocular Kahvesi olarak bilinen yerde dört beş Ermeni'yi yenmesi ile de iştihar etmiştir (Koç, 2021, s. 269).

Musullu Hafız Osman Efendi görme engelli bir kimsedir. Zâkirlik ve serzâkirliğin yanı sıra Kur'an tilâvetinde, tefsir, hadis ilimlerinde, şiirde ve tabî olarak musikide de şöhret sahibi bir kimseydi. İrticâlen Arapça kaside okumakta çok mahir bir zât olup tekkelerde icrâ edilen besteleri kendisine ait ilâhileri, şuulleri, şarkıları halk arasında bilinirdi. Kanun da çalardı, mutriba da kanunla girerdi.

Arpacılar Camii'nde vekâleten irâd ettiği hutbeler İstanbul sakinleri tarafından çok alaka toplamıştı. Ramazan ayında Ayasofya Camii'nde orta maksurede ikinci namazını müteakip mukabele okur, mukabeleyi dinlemek için gelen vezirler, vekiller ve özellikle Mevlevilerin yer bulabilmek için öğle vaktinden itibaren maksurenin etrafında toplanmaya başladığı rivayet edilir. İlmî seviyesi gayet yüksek olduğu için tilavet esnasında ayetleri tefsir edencesine bir okuyuşu vardı ki buna da temsilî kıraat denir. O dönemde bunu kendisinden başka kimse yapmadığı anlatılır.

Hoca Zekai Efendi'den düyek usulünü, öğrenmişti. Osman Efendi'nin sesi pek uygun olmamakla birlikte zekâsı ve musiki tabiatı sayesinde dinleyenleri gaşyederdi. Musiki makamlarının seyrinden, hususiyetinden mükemmel seviyede anlar ve bunu tatbik ederdi. Nazariyat bilgisi

gayet geniş olmasına rağmen tevazu ile yanıt verir az anladığını ifade ederdi. Dergahlarda zâkir peyrevi postuna oturur, ne kadar daha kıymetli yerleri teklif etseler de kabul etmezdi.

Talât Efendi

Otakçılar Rifaî tekkesi şeyhidir. Kıyamî zâkirliği ile iştihar eden Talât Efendi, Kasımpaşalı Şeyh Cemal Efendi'den meşk etmiştir. Hocasına peyrevlik ederdi. 1920'de vefat edip, Otakçılar Rifai Dergâhına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 652).

Hattat Mehmed Efendi

Edirnekapı semtinde Sarmaşık mahallesinde Şeyh Kâmil Efendi Tekkesi'nin zakirbaşısıdır. Aynı zamanda Beylerbeyi Camii baş kayyımı olan Hattat Mehmed Efendi 1921 yılında vefat etmiş ve Küplüce mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 652).

Halim Efendi

Kıyamî zâkirbaşlarından olan Halim Efendi 1922'de vefat etmiş, Kasımpaşa'da Kulaksız mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 652).

Şeyh Mehmed Sinan Efendi

Kocamustafapaşa Sünbül Sinan Hankâhı zâkirbaşısı ve mezkûr dergâhın şeyhi Rıza Efendi'nin hafidi Şeyh Mehmed Sinan Efendi 1924'te vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 652).

Üstat Rauf Yekta

Kasımpaşa Piyale imamı Şeyh Cemal Efendi, Tarabya imamı ve hatibi Hâdi Bey Yeniköylü Hacı Faiz Bey talebelerindendir. Teravihlerde okunan, Şeyh Galip'in "Sultan-ı rüsûl şâh mümeccedsin efendim" dizesiyle başlayan naatının acemaşirandan devr-i revân usulünden bestesi Hafız Hasan Efendi'ye aittir. 1925'te vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1738).

Hopçuzâde Şeyh Ali Rıza Efendi

Ailesinde ve çevresinde ehl-i tarikten birçok bilindik isim bulunan Hopçuzâde Şeyh Ali Rıza Efendi Kâdirihane'nin son şeyhi Gavsî Bey'in büyük babası Ahmed Muhyiddin Efendi hulefasındandır. İlk olarak babasının eğitiminde usul vurarak meşke başladı ve ağabeyi Ahmed Gavsî Efendi'den de ders aldı. Devrin en iyi zakirlerinden ve musikişinaslarından dersler alan zat Nusretiye Câmii'nde de müezzin başıydı. 1 Temmuz 1924'te vefat etti. Kabri Karabaş Dergâhı haziresindedir (Koç, 2021, s. 1742).

Üsküdarlı Siyâhî Ahmet

Kıyamî zâkirliği ile iştihar eden Üsküdarlı Siyahi Ahmet, İstanbul'da oturup, İstanbul tekkelerinde zâkirlik ederdi. Mersiye okumada çok şöhretli idi. Âhir ömründe Merkez Efendi Camii'nde müezzinlik ederdi. 1926 yılında vefat etti. Merkez Efendi kabristanına defnedildi (Ergun, 2017, s. 652).

Eyüplü Şeref

Eyuplu Şakir ve Turşucuzade Hafız Mehmed Efendilerden şual, Eyüp'te Hâtuniye Tekkesi şeyhi Rıza Efendi'den ilahi ve durak meşk eden Eyüplü Şeref tanınmış zâkirlerdendir. 1926 yılında vefat edip, Eyüp mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 652).

Şeyh Hüseyin Hüsnî Efendi

Mevlid ve mersiye okuyuşuyla meşhur olan Etyemez Tekkesi şeyhi Hüseyin Hüsnî Efendi, çok güzel bir sese sahipti. 25 Muharrem 1346 (m. 1927) tarihinde vefat etmiş, Merkezefendi mezarlığına sırlanmıştır (Ergun, 2017, s. 652).

Şeyh Rifat Bey

İstanbul'un meşhur kıyam reislerinin başında gelen Şeyh Rifat Bey (Şamlı Rifat), "Kel Rifat Bey", "Şamlı Rifat Bey", "Köse Rifat" isimleriyle de anılırdı. Samatya Sancakdar Tekkesi şeyhi Rifat Efendi hulefasından olan zat, kıyamcılık eğitimini Sancakdar şeyhinden almıştır. Cerrahpaşa'nın bilindik simalarından olan zat, 1333 yılına kadar Defterhanenin muhasebe dairesinde, sonra senedât müdürlüğü tahrirat kalemi mümeyyizliği görevinde, daha sonra hey'et-i fenniyye mümeyyizliğinde bulunmuştur. Defterhanenin 1338'de kaldırılmasından sonra Ankara'ya gitmiş ve tapu kadastro müdürlüğünde zat işleri dairesi müdürlüğü görevini almıştır. 1926-1927 yıllarında vefat eden Rifat Bey kibarlığı ve edebiyatla sevilirdi. Kıyam zikrinde elleri göğüste çaprazlama bağlayarak bir tavır geliştirmişti. Bu yöntemle birçok çırak yetiştiren Rifat Bey'in meşikleri düzenli ve usule uygundur (Koç, 2021, s. 1754).

Nidâ Efendi

Sesi çok güzel olup durak okumakla iştihar eden Nida Efendi, Kadırga'da Mehmed Paşa tekkesi şeyhi ve Kocamustafapaşa camii hatibi idi. Yeniköylü Hasan Efendi'den musiki meşk etmiştir. 1927 yılında vefat etti. Beykoz kabristanında medfundur (Ergun, 2017, s. 652).

Hafız Sadeddin Efendi

Kocamustafapaşa hatibi Hafız Sadeddin Efendi, Silivrikapı Taş Mektep hocası Hafız Yakub Efendi'nin oğludur. Maliye Nezareti memurlar kalemi kâtiplerindendi. Zâkirlik eder, mevlid ve durak okurdu. 1927'de vefat etmiştir. Silivrikapı mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 653).

Şeyh Niyazî Efendi

Şehremini imamı Şeyh Niyazî Efendi, ilahi, durak, mevlid ve mersiye okumakla iştihar etmişti. 1927 yılında vefat edip, Merkez Efendi mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 653).

Mehmed Niyazi Efendi

Mehmed Niyazi Efendi Topkapı ve Şehremini civarındaki tekkelerde devranî zakirliği ederek ve mevlid, mersiye okuyarak tanınmıştır. Cemiyette saygıdeğer bir insan olan zat 1 Şubat 1929'da vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1747).

Necmeddin Efendi

Nureddin Cerrahi Âsitanesi'nde zâkirbaşılık eden Necmeddin Efendi 1930 yılında vefat etti. Edirnekapi dışında Tokmak Tepe kabristanına defnedilmiştir. Aynı zamanda Balat tekkesinde meşihat vazifesi sürdürmekteydi (Ergun, 2017, s. 653).

Medineli Hacı Ahmet

Otuz yıldan fazla süre boyunca İstanbul tekkelerinde zâkirlik eden bir şahsiyetti. 1933 yılında Medine'de vefat etti (Ergun, 2017, s. 653).

Kalas Hasan Efendi

Döneminin meşhur kıyam reislerinde Kalas Hasan Efendi Sancakdar şeyhi Rifat Efendi'den ve Reis Hilmi'den eğitim almıştır. Sa'diyye tarikatına mensup olan bu zat, Taşkasap'ta Fındıkzade Tekkesi şeyhi Arif Efendi'ye derviş olmuş, daha sonra da Kasımpaşa'da Cigirim Dede Tekkesi şeyhi Halil Cemali Efendi'nin hulefasından olmuştur. Kaba sesi sebebiyle "Kalas Hasan" olarak anılmış, seferberlikte sol ayağını kaybettikten sonra "Kalas Bacak" diyenler de olmuştur. Tek bacağı ile yine zikri idare eder, hiçbir aksaklık göstermeyen bu zat, geçimini de reislikten sağlardı. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile geçim sıkıntısı çekmiş, Yakacık Rifa'i Tekkesi'nde kalmaya başlamış ve ihtiyaçları, çimento fabrikasında çalışarak kıt kanaat geçinen şeyh Hafız Nuri Efendi tarafından karşılanmıştır.²⁷ Haziran 1933'te 55 yaşındayken vefat eden Kalas Hasan Efendi'nin kabri Yakacık'ta eski mezarlığın batısında karakol arkasına rastlayan kısmında bulunmaktadır (Koç, 2021, s. 1744).

Fehmi Hoca

Seyyid Nizam Dergahı'nın zâkirbaşısıdır. Repertuvarının genişliği ile tanınan Fehmi Hoca, Hacı Nafiz Bey'den çok sayıda ve özel ilahi ve durak öğrenmiş, arzu edenlere de meşk etmiştir. 1934 yılında vefat etti. Seyyid Nizam türbesi karşısındaki kabristana defnedilmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa camiinde müezzinlik yapmakla birlikte cerrahlıkla da meşhur olan Fehmi Hoca, bazı ilâhîler de bestelemiştir (Ergun, 2017, s. 653).

Hüseyin Sabri Efendi

Hüseyin Sabri Efendi Koruk Tekkesi'nin son postnişini Zekâî Efendi'nin halifelerindendir. Kendisi de Koca Mustafa Paşa Câmii hatipliğini yapmıştır. Son vazifesi alay müftülüğü olan zat Halvetiyye'den olduğu için devranî zakirliğinde tanınmıştır. Peyrevliği kuvvetli olan Hüseyin Sabri Efendi çok ilâhî bilir, cumhura katılarak okumayı daha çok severdi. Kendi tekkesini asla aksatmaz, etraftaki tekkelerde bulunmaya da gayret ederdi. 4 Nisan 1935 tarihinde Çorum'da 38. Piyade alayının müftülük vazifesiyle meşgul iken vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1733).

Haydar Efendi

Karababa tekkesi şeyhi Haydar Efendi de ilahi, şüul, mevlid ve mersiye okurdu. 1936'da vefat etmiştir. Merkezefendi mezarlığında medfundur (Ergun, 2017, s. 653).

Hafız İsmail

Hafız İsmail Sinanî dergâhları zâkirbaşısı idi. 1936'da vefat etmiş, Eyüp mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 653).

Şemseddin Ulusoy

Yadigar-ı Şemsi isimli eserin müellifi ve tarihçi Mısırî şeyhi Şemseddin Efendi Bursa'nın en muktedit zâkirlerindendi. Mısırî âsitânesi postnişini İsmail Nazif Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra posta oturmuştur. 1936 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 655).

Cemal Efendi

Kasımpaşa'da Küçük Piyale Camii'nin imamı ve bu tekkenin şeyhidir. Devrinin meşhur zâkirbaşılardan. Önce Yaşar Baba'dan, sonra sırasıyla Haydarhane şeyhi Hafız Ahmet, Kırımlı Hafız İsmail Hakkı, Yalelci Hafız Mustafa, Vefa türbedarı Osman, Şazeli şeyhi Tahsin Efendilerden İstanbul'da okunan şual, ilahi ve Şazeli şuallerini meşk etmiş, Yeniköylü Hasan Efendi'nin derslerine de devam ederek birtakım kâr, beste, semai ve şarkı öğrenmiş, isteyenlere de öğretmiştir. 1937 yılında vefat etmiştir. Kasımpaşa'da Kulaksız mezarlığında medfundur (Ergun, 2017, s. 653).

Meydancıklı Arif Efendi

Balat imamı Hafız Hasan Efendi'nin çıraklarından Meydancıklı Arif Efendi 20. yüzyıl zâkirlerindendir. 1937'de vefat etti. Edinekapı mezarlığında medfundur (Ergun, 2017, s. 653).

Ebulhamis Mehmed

Tekkelerde ilahi, şual ve Arap şivesinde naat okurdu. Daha sonraları camilerde mevlid okumuştur. 1937 yılında vefat etmiş olup. Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 654).

Üsküdarlı Kemal Efendi

"Reis Kemal" olarak da bilinen Üsküdarlı Kemal Efendi'nin asıl adı Mahmud Kemaleddin'dir. Üsküdar'da Ağa Hamamı'nda Fethi Efendi Tekkesi'nin son postnişini Şemseddin Efendi'nin büyük oğludur. 15 Muharrem 1300'de tekkede doğmuş olan Kemal Efendi gümrük memurluğu yaptığı için "Gümrüklü Kemal Efendi" namıyla da anılırdı. Döneminin en güçlü ve mahir sesi olan Kemal Efendi kıyam reislerinden son derece büyük bir saygı görmüş ve gittiği tekkelerde katıldığı zikirler Kemal Efendi'nin dergahlarda paylaşılacak kadar iyi olmuştur. Üsküdar'da Toygar Tekkesi şeyhi Hâzım Efendi'den eğitim alan zat, hocasını kendisiyle iftihar ettirmiş ve beraber bulundukları tekkelerde idareyi emanet alacak kadar kendisini yetiştirmiştir. Şöhreti İstanbul dışına çıkan Kemal Efendi, İstanbul'daki birçok dergâha davet edilirdi. Devrin diğer büyük zâkirbaşısı Yaşar Baba ile birlikte Ümmi Kenan Dergahı'nda sergiledikleri meziyetleri tekkenin o zamanlar meşhur olmasını sağlamıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Kemal Efendi geçim sıkıntısı çekmiş, dergâhta yatıp kalkmış ve kimsesiz kalmıştır. 1939'da kimsenin haberi olmadan, sessiz sedasız irtihal etmiştir (Koç, 2021, s. 1756).

Üsküdarlı Asım Efendi

Gümrük memuru Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu olan zakirbaşı Üsküdarlı Asım Efendi, Valide camii sermüezzini iken 1 Subat 1940'ta 63 yaşında iken vefat etti. Karaca Ahmet mezarlığına defnedildi. Sadiyye tarikine mensup olup, Şeyhi, Fethi Efendi Tekkesi postnişini Şemseddin Efendi'dir. Üsküdar'da Sadiye'den Fethi Efendi ve Hallaç Baba, Rifaiye'den Çarşamba ve Toygar Dergahlarıyla Beylerbeyinde Hâmil Efendi, Çengelköy'de Kadirî ve Bedevi tekkelerinde uzun müddet zâkirbaşılık etmiştir (Ergun, 2017, s. 654).

Enver Bey

Bolahenk Nuri Bey'in çıraklarından Enver Bey (İsmail el-Enveri el- Mevlevi), Hırka-i şeriflidir. Rivayete göre Koyun Baba'nın yanında yatan ve onun uzun zaman hizmetinde bulunmuş olan Sabire Sultan'ın kızıdan torunudur. Karagümrük Hırka-i şerif etrafındaki zaviyelerde zakirlik eder, bilhassa Hüsrev Paşa Dergahı'nda sıkça bulunurdu. Kuûdi zakirliği yapan Enver Bey'in halk arasında yayılan besteleri vardır ve meşhur "kuş dili" şarkısı bunlardan biridir. Ömrünün son dönemlerinde Eski Ali Paşa Camii altındaki kulübesinde inzivaya çekilmişti ve yaklaşık 1940'ta vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1735-1736)

Cemil Efendi

Kıyami tekkelerinde zâkirbaşılık eden Ebülhamis'in küçük kardeşi Cemil Efendi, aynı zamanda mevlid ve mersiye okurdu. 1940 yılında vefat etti. Feriköy mezarlığına defnedildi (Ergun, 2017, s. 654).

Hafız Ali Efendi

İstanbul'da Yenicami ikinci müezzini olan Hafız Ali Efendi, aynı zamanda kıyamî ve devrani zâkirlerindendi. Balat imamı Hafız Hasan Efendi'den durak, ilahi, şüul ve mevlid; Hafız Âşir Efendi'den de şarkı vesaire meşk etmiştir. 11 Mart 1941 yılında vefat etmiş olup Merkez Efendi mezarlığına defnedilmiştir (Ergun, 2017, s. 654).

Aktör Şadi Fikret Karagözoğlu

“Devrin büyük âlim ve müelliflerinden Mekteb-i Sultani muallimlerinden Hacı Zihni Efendi'nin torunu meşhur Aktör Şadi Fikret Karagözoğlu o zamanlarda zikre ve zikirciliğe hevesli olduğundan küçük yaşta tekkeye girmişti. Sonradan Şehir tiyatrosuna geçerek sahneye çıkıp kendi kurduğu yeni sahnenin de idareciliğini yaparak aktörlüğü meslek edinmiştir. Bundan dolayı eve alınmadığı rivayet edilir. O da Beylerbeyi'nde tiyatro yanında Abdullah Ağa Mahallesi'nde Bedeviyye'den Seyyid Efendi Tekkesi'nde yatıp kalkıyordu. Her hafta buradan kalkar, Fatih Küçükmustafapaşa çevresindeki Kubbe Tekkesi'ne gelir, aynı zamanda ailesi büyüklerinden amcası olan Ahmed Muhtar Bey'in yanında zikre girer, henüz talebe çağında bir genç olduğu hâlde zikrin ahenk ve intizamla devamında dikkat çeken bir kabiliyet gösterirdi. Daha sonra Karagümrük'te yine Rifa'iyye'den Ümm-i Kenan Tekkesi'nin Üsküdar'dan getirilen usta zikircileri

arasında yer aldı, orada da kendisini gösterdi; meşhur Zakirbaşı Yaşar Şadi gibi mevcudiyeti ile tekkenin kıymetini arttırdı. Tekkenin ilk ve son şeyhi Abdülhalim Kenan Efendi (Kenan Rifâi) de bu güzel kıymetli gence kızını vererek onu kendisine damat etti. Şadi, sonradan Zakirbaşı Yaşar Baba'ya intisap eyledi. Yine Kubbe'nin eski dervişlerinden Postacı Giritli Ali Cemali Baba'nın rehberliği ile ondan nasip aldı ve Bektaşî oldu. 29 Aralık 1941 tarihinde cemel âlemine göçtüğü zaman bu yolda kıdem sahibi olmuş bir Bektaşî can idi.” (Koç, 2021, s. 42).

Server Emin Beybaba (Üstünbaş)

Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun babası Server Beybaba (Üstünbaş), Fatih Rüşdiyesi ve Darüşşafaka Lisesi'nde okumuştur. O da babası Mustafa Cemal Çelebi gibi posta-telgraf memuru olmuş, otuz yıldan fazla İstanbul posta-telgraf merkezlerinde şeflik, müfettişlik ve müdürlük yapmıştır. Sicilinde H.1293-M.1876'da İstanbul'da doğduğu, H.1306-M.1888 89'da İstanbul'da posta-telgraf müdürlüğü merkezinde mülâzım olduğu, muhabere memurluğuna daha sonra Beyoğlu'nda ve merkezde devam ettiği kayıtlıdır.

Annesi şeyh kızı Fatma Libas Hanım tarafından soyu Mevlânâ'ya dayananan Server Bey İyi bir kemani olup Mevlevihanelerde musiki meşk etmiştir. Zakirliği olup, Balat imamı Hafız Hasan Tahsin Efendi'den ilahi geçmeye başlamış, Tatar Yaşar Baba'dan tamamlamıştır. Çok iyi nota yazıp, defî eline alıp serhanendelik ederdi. Rifa'iyye'dendir. Meşhur Kubbe Tekkesi'nden halifedir. Babası Telgrafçı Mustafa Cemaleddin Efendi'den Nakşi ve Halveti usulü görmüştü. 12 Şubat 1942 yılında vefat etmiştir. (Koç, 2021, s. 63)

Zakir Celal

1303'te İstanbul'da doğan Zakir Celal (Ahmed Celal Tokses), eğitimini Balat İmamı Hafız Hasan Efendi'den almıştır. Döneminin önemli zakirbaşılardan ve tekkelerde Üsküdarlı Kemal Efendi ile beraber görülürdü bilhassa idaresi pek mükemmeldi. 1 Eylül 1943'te vefat eden zatın kabri Merkez Efendi'dedir. Reis Hilmi kendisinden: "Cemaleddin Efendi kıyami zakirbaşısıdır, aynı zamanda güzel bir hanendedir, fasıl idaresinde ustadır; güzel mersiye okur, mevlidhândır; ism-i celâl Beyyûmi'yi pek güzel idare eder. Karşısında peyrev dayanmaz. Kendisinden, tavrından ve sesinden her zaman istifade olunur." diyerek bahsetmiştir (Koç, 2021, s. 1757).

Sarı Mustafa

Şerbetdar Tekkesi dervişlerinden Sarı Mustafa aslen Bulgaristanlı'dır ve küçük yaşlarda İstanbul'a gelmiştir. Tahsilli bir kişi olan zatın zakirliği ve kıyamcılığı orta derecededir. 1943 yılında vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1749).

Hacı Kemal Efendi

Koca Mustafa Paşa Hankah-ı şerifinin kayyımbaşı Hacı Kemal Efendi, son tevhid-i cihât teşkilatında müezzinbaşı olmuş ve makâm-ı pirin son sertarıklığında bulunmuştur. Sesi uygunsuz

olan Hacı Kemal Efendi'nin zakirliği pek başarılı olmamıştır. Vefatı tekke ve zaviyelerin kapatmasından yirmi yıl kadar sonradır(1945) (Koç, 2021, s. 1736).

İhsan İyisan

İyi durak okumakla meşhur, musikiye hakimiyeti halk arasında malum olan İhsan İyisan 1873 yılında Üsküdar'da Nalçacı Dergahı'nda dünyaya geldi. Babası bu tekkenin şeyhi Mustafa Enver Efendi'dir. Musikiyi en başta Selâmi şeyhi Muhtar Efendi'den öğrendi. Sonra Bandırma zâkirbaşı Paşa Mehmed'den, Sünbül Efendi zâkirbaşı Sinan Efendi'den, Valide dergâhı şeyhi Şerefeddin Efendi'nin kardeşi Agâh Bey'den de bir hayli ilahi meşk etti. Dayısı Behlül Efendi'den de çokça istifade etmiştir. Bildiği durakların çoğunu dayısı Behlül Efendi'den meşk etmiştir. 1908 yılında ağabeyi Tayyar Efendi'nin vefatı üzerine Nalçacı Şeyhliğine tayin edilen İhsan İyisan'ın bestelediği bazı ilâhîler de vardır. 1946 yılında vefat etmiştir (Ergun, 2017, s. 655).

İzzeddin Hümâyî Elçioğlu

Nişanca Bülbülcüzâde Tekkesi Şeyhi Hafız Ahmed Şemseddin Efendi ve Kamer hanımın oğlu olan İzzeddin Hümâyî Bey İstanbul Fatih'te Nişanca mahallesinde 1875 yılında doğdu. 3 Ekim 1950'de vefat etti (Özcan, İzzettin Hümâyî Elçioğlu, 1995).

İlk öğrenimini Ağa Mektebi olarak bilinen okulda, Fatih Camii'nde devrhanlık eden Hafız Halil Efendi'den; sonrasında Altay Rüştîyesi'ni tamamlayarak Çemberlitaş İdadisi'nde eğitimini sürdürdü. Buradan da mezun olduktan sonra Dahiliye Nezareti'nde Mektûbî kaleminde yani arşivde çalıştı. Müteakiben beş sene kâtiplik görevi yaptıktan sonra yirmi bir yıl çok sayıda okulda musiki öğretmenliği yaptı.

Hoca Safvet Efendi'den itikat ilimlerine kadar, Esad Dede'den Mesnevî, Nakşî Şeyhi Behcet Efendi'den Hafız Divânı, Bahâristan ve Gülistan, Şabânî Hacı Hafız Tefvîk Bey'den arûz okudu. Dergahta büyüyen İzzeddin Hümâyî Bey müdâvemet gösteren zâkirlerden Meydancıklı Hafız Salih Yaşar, Hafız Hasan Efendi ve babası Ahmed Şemseddin Efendi'den çok sayıda ilahi ve durak meşk ettiği gibi Eyyûbî Şeyh Mehmed Efendi'den de ilahi meşk etmiştir.

Zakirliğin olmazsa olmazı sayılan şuulleri ise Kırımlı Şeyh Hafız Hacı İsmail Hakkı Efendi'den öğrenmiş, Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanesi kudümzenbaşı Hafız Mehmed Efendi'den Mevlevî ayini, beste ve şarkıları da Hüsrev Paşa Tekkesi zakirbaşı Hakkak Mehmed Efendi'den ve Kemânî Ahmed Bey'den meşk etmiştir. İsmail Hakkı Bey'den nota dersi alarak Osmanlı Musiki Mektebi'nde pek çok sene müdür ve meşk muavinliği yapmıştır.

Bestekârlığı ile de öne çıkan İzzeddin Hümâyî Bey'in 3000'in üstünde bestesi olmakla birlikte bugün ulaşılabilen 100 kadar eseri vardır (Özcan, İzzettin Hümâyî Elçioğlu, 1995). Bunların yanı sıra Mektuplu Mecmuâsı'nda tiyatro ve müziğe dair makaleleri de yayınlanmıştır (Yünlü, 2006).

Hafız Kudsi Efendi

3 Safer 1300'de Bolu'da doğan Hafız Kudsi Efendi, eğitiminin bir bölümünü memleketinde, kalan kısmını da İstanbul'da almıştır. Birçok isimden ders alan zatın asıl hocası Musullu Hafız Osman Efendi'dir. Osman Efendi'nin Atik Valide Camii avlusunda (Divanyolu) bulunduğu zamanlar meşkine katılmış, çok sayıda ilahi ve şarkı geçmişti ve Kur'ân-ı kerimi de Musullu'dan okumuştur. İlahi ve gına hocalığında üç yıl civarı bulunduktan sonra İstanbul'a geldi. Burada zakirliğe başlamış, musiki bilgisini geliştirmiş, Kur'ân-ı kerim, mevlid ve zikir cemiyetlerine zakir peyrevi, zakir ve mevlidhan olarak katılmıştır. Az zamanda tanınıp sevilmiştir. Beyazıt Câmii'de müezzinliği, Beşiktaş Sinan Paşa Câmii başımam vekilliği ve ikinci imamlık, Süleymaniye Câmii'ne ikinci imamlık ve Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Câmii'nde hatiplik vazifelerinde bulunmuştur. İstanbul müftülüğünün tevcih-i cihât komisyonu azalığında da bulunan zat usul ve metoda ehemmiyet göstermiş, ilm-i musiki de işinin ehli olmuştur. 1950'lerde vefat ettiği tahmin edilmektedir (Koç, 2021, s. 1738).

Hattat Hacı Nuri Efendi (Korman)

Hattat Hacı Nuri Efendi namıyla tanınmış olan Nuri Korman da aynı zamanda bir zakirbaşdır. 1868 yılında Ortaköy'de doğdu. Babası Ali Ağa, Sultan Mecid'in kayığının küreğini çeken hamlacıbaşısı idi. Onun babası da Kastamonu'ya bağlı Alsaray Köyü'nden Zaimoğlu Mehmed Ağa'dır. Beşiktaş Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra Mahkeme-i Temyiz-i cezâya mülâzemetle devam etti. Sonrasında ise Matbaa-i Amire'de hattat oldu. Bazı okullarda hat hocalığı yaptı. Bir süre Mekteb-i Osmani müdürlüğü yaptıktan sonra. Medresetu'l-Hattatîn'e sınavla hoca oldu. Yazıda Nevşehirli Osman Efendi, Alaaddin Bey, Muhsinzade Abdullah Bey gibi kişilerden istifade etmiştir. Hopçuzade Ahmet Efendi'den ilâhi meşk etti. Eyüp Cafer Paşa Tekkesi şeyhi ve Dolmabahçe Camii sermüezzini Hacı Hafız Efendi'den şual öğrendi. Vefa türbedarı Osman Efendi ile Üsküdarlı Arif Efendi'den de bazı parçalar geçti. Neccarzade Rıza Efendi, Fırzağa'da Paşa Baba, Cihangir, Yıldız'da Şazeli tekkelerinde ve özellikle Yahya Efendi Dergâhında süre zakirbaşlık yaptı. Repertuvarının genişliği ve zikirdeki muktedirliği ile iştihar etmiş olan Nuri Korman, aynı zamanda değerli bir hattattır. Cumhuriyet sonrası İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde hat dersi vermiştir. 12 Eylül 1951'de vefat etmiş, Yahya Efendi Kabristanı'na defnolunmuştur (Ergun, 2017, s. 654).

Aşık Mazhar

Son çağların hünerli mazhar icracılarından biri olan Aşık Mazhar (Okurlar), "Derviş Mazhar" diye de anılırdı. Aile itibarıyla Uşşâkiyye'den olduğu halde kıyami tekkelerinde bulunur, başına siyah sarık sarar, Kara Baba Tekkesi'ne düzenli bir şekilde devam eder ve Çürüklü Tekkesi'nden neredeyse ayrılmazdı. 17 Şubat 1951'de vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1734).

Hacı Nuri Bey

Hacı Nuri Bey, Tülin Korman'ın babasıdır ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi ve Neccârzâde'de elli yıla yakın zakirbaşılık yapmıştır. Zakirliği toplucaydı ve ezberinde birçok eser vardı. Hattatlığıyla da meşhur olan zat, elifleri pek düzgün, son derece güzel ve birbirine gayetle uygun çektiğinden dolayı kendisine hattatlar arasında "Elifi Nuri Bey" denilirdi. 14 Şubat 1951'de vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1736).

Kasapzâde Cemal Efendi

Hüsameddin-i Uşşaki Asitanesi'nin son postnişini Burdurlu Mustafa Sâfi Efendi'nin büyük oğlu Cemal Bey'in çeşitli zakirlerle meşki bulunmaktadır. Kalbî kuûd zikrini çok iyi yapar, eşlik ederek zakirlere katılırdı. Kanadında hep Nazmi Dede olurdu. Oğlu Şevki Bey de zakirdi. 1315 senesinde doğup, 15 Mart 1951'de vefat eden Cemal Efendi "Kasapzâde Cemal Efendi" olarak anılmıştır (Koç, 2021, s. 1735).

Enver Uçar

Üsküdar Nalçacı Tekkesi postnişini Tayyar Efendi'nin büyük oğlu olan Enver Uçar, polis memuru olarak dışarlarda hizmet gördüğü için tekkenin şeyhliği küçük kardeşi Durakçı İhsan Bey'e kalmıştır. Nezaketi ile insanı memnun eden zat yaşamının son yıllarını maddi sıkıntı içinde geçirmiştir. Tekkeden ve polislikten dostu Üsküdarlı Zafir Efendi ile birlikte Üsküdar tekkelerini dolaşıp zakirlik ederlerdi. Kıyamcılığı bulunduğundan dolayı "Kıyamcı Enver Bey" diye de anılan zat, 1952'de 65 yaşında vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1736).

Tarsus'un Mehmed Efendi

Adı Mehmed Fethi, soyadı Usal'dır. Kendisine "Tarsus'un Mehmed" ya da "Tarsus'un Mehmed Efendi" denilmesinin sebebi Tarsus Rifa'i Tekkesi'nin son postnişini Mücellit Mehmed Hayri Efendi'nin oğlu olmasıdır. Her tekkeye gitmeyen, daha çok babasının yolu olan Rifa'i-Sayyadilerin zikirlerinde bulunan Mehmed Efendi orta derecedeki kıyam reislerindendir. Zikri idare etmede ustalıkla olan ve beden ufacık bir yapıya sahip olan zat tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra üniversitede kalorifercilik yapmıştır. 1 Ocak 1953'te vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1755).

Hayrullah Taceddin Yalım Bey

Kamerî 8 Safer 1303, milâdî 16 Kasım 1885 tarihinde İstanbul Üsküdar'da doğdu ve hayatını Üsküdar'da sürdürdü. Çarşamba Tekkesi olarak da anılan Nasuh Rifâi Tekkesi postnişini Tevfik Efendi'nin oğludur. Üsküdar'da başlayan ilk öğrenimi Ravza-i Terakkî Mektebi, Toptaşı Askerî Rüştîyesi ve Üsküdar Mülkî İdâdîsi'nde sürdü. Mezuniyeti sonrasında 1899 yılında Rûsûmat Emaneti Muhâsebe-i Tahrîrât Kalemi'nde vazifeye başlamıştır. 1897 yılında Medine şeylerinden Rifâizâde Seyyid İbrahim Efendi'nin İstanbul'a gelmesiyle ona intisap edip 1904 yılında Rifâi halifesi olmuş, pederinin vefatı üzerinde 1899 yılında meclis-i meşâyih tarafından vekâleten

getirildiği Kurban Nasuh Rifâi tekkesine 1909 yılında asaleten şeyh tayin edilmiştir (Koç, 2021, s. 388-389).

Derslerine müdâvemet gösterdiği Hoca Salih Nazım Efendi'den mûcaz olan Hayrullah Efendi, Zarîfî Ahmed ve Şair Talat Üsküdârî'den aruz ve edebiyat dersleri almıştır. Dini musikide asıl hocası Malak Hafız olup, Bedevî meşâyihından Ali Baba'dan mevlid meşk etmiştir. Kendi şiirlerine besteler yaparak ilhahi ve şarkılar vücuda getirmiştir. 7 Ekim 1954'te İstanbul, Üsküdar'da vefat etmiştir (Özcan, 2013).

Üsküdar Debbâğlar(Tabaklar) Tekkesi'nin son şeyhi olup Üsküdar çevresinde pek iyi tanınan, toplum tarafından çokça saygı duyulan, sevilen ve sempatik bir kimseydi. Üsküdar muhitinde senelerce muallimlik yapmış, Üsküdar'ın köklü yerlilerinin çocukları ekseriya onun talebesi olmuş, bu nedenle de Şeyh Baba, Hoca Baba, Hoca Şeyh gibi isimlerle anılır olmuştur. Üsküdarlı aydınlar ve gençler için Hayrullah Efendi'nin talebesi olmak bir şeref ve iftihar nişânesi olduğu belirtilmektedir. Hayrullah Efendi, edebiyatçı, âlim, yazar ve musikişinas olmakla birlikte özellikle klasik tekke müziğinde ustaydı. Üsküdar'da Hazret-i Hüdâi Âsitânesinde zâkirbaşılık ederdi (İnal, 2000, s. 1851).

Bu hususta Sadeddin Nüzhet Ergun Türk Musikisi Antolojisi'nde, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey'in Nazif Beyzade Hayrullah Zekâi Efendi ile Hayrullah Taceddin Yalım'ı karıştırdığını ifade etmiştir (Ergun, 2017, s. 664). Ancak tuluat, tiyatro gibi alanlara da alâkası, aynı zamanda tekke musikisinde de geniş müktesebata sahip olan Hayrullah Taceddin Bey'in Hüdâi âsitanesinde zâkirbaşılığı yapıyor olma ihtimali daha yüksek görülmektedir.

Neşredilen eserleri Ramazân-ı Şerîf'e Mahsus Mecmûa-i İlâhiyyât (manzum, İstanbul 1326), Göldeste-i Dervîşân (manzum, İstanbul 1338/1340), Zübdetü'l-ahlâk (mensur, İstanbul 1320) ve Gölgonca-i Âşıkân'dır (manzum, İstanbul 1339-1341). Ayrıca meşhur sûfî Osman Şems Efendi'nin elli bent ve 250 beyitten oluşan muhammes mersiyesini Mersiye-i Cenâb-ı Seyyidü's-şühedâ ismiyle yayınlamıştır. (İstanbul 1327) (Özcan, Taceddin Yalım, 2013).

Körükçü Alaaddin

Ali Alaaddin Bey (Özer), Silivrikapı yakınlarında Kadiriyye'den Körükçü Tekkesi'nin son şeyhi Sıdkı Efendi'nin ortanca kardeşidir ve bu sebepten "Körükçü'nün Alaaddin" olarak anılmıştır. Daha ziyade devranî zakiriydi ve kıyam, devran, her türlü zakirliğe gelirdi. Zikre girişinde ve okuyuşlarında cezbeye benzeyen coşkun tavırları vardır. Çoklukla kendinden geçip ağlayan zat, eğitilmiş olduğu için güftelerde hata etmez, manalarını anlayarak, bilerek okurdu. Günlük hayatında da heyecanlı biri olan Alaaddin Bey kafasına sivri arakiye takar ve üzerine düzensiz bir yeşil şemle dolardı. Kıyam zikrine vücudu yatar çoğunlukla kanatlık ederdi. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından memuriyeti sebebiyle İstanbul'dan ayrıldı ve uzun zaman Ankara'da

Polatlı'da belediye reisliği yaptı. 1 Şubat 1956 tarihinde Polatlı'da vefat etmiştir. Kabri Dışkapı'da asri mezarlıkta bulunan Alaadin Bey'in taşı vardır (Koç, 2021, s. 1733).

Hafız Abdülkadir Okuyucu

Hicri 1310 senesinde Sivas'ta doğan Hafız Abdülkadir Okuyucu, 8-9 yaşındayken İstanbul'a geldi. Kasımpaşa'da Kurt Çelebi Mahallesi Mekteb-i İbtidaisi'ne başladı ve ilk dersini İsmail Efendi'den aldı. Hicri 1323 senesinde hafız oldu. Savaşan dönünce polislik yaptı ve 1949 yılında emekliye ayrıldı. 1960'ta vefat ettiği kabul edilir. İstanbul'un birçok camiinde imamlık ve müezzinlik etmiştir. Sa'diyye tarikatına intisap eylemiştir ve Kasımpaşa'da Cigirim Dede Tekkesi müdavimlerindendir (Koç, 2021, s. 1737).

Sesi kötü, hafızası kuvvetli olan zatın zakirliği çoğunlukla kıyami tekkelerinde geçmiştir. Sesi güçlü olduğundan hangi tekkede bulursa tevhidhaneyi doldurur, Ramazan'da Beyazıt Camii'nde mukabelede iken diğer hafızların hepsini bastırırdı.

Emin Efendi

Ümm-i Kenan Dergahı'na müntesip olan Emin Efendi, şoförlükle geçimini sağlamış; sonradan da makinist olmuştur. Hilmi'den yetişmiş Emin Efendi, kendisi de yatkınlığı olanları yetiştirmekten hoşlandığı rivayet edilirdi. 1950'li yılların ardından (1961) vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1735).

Hasan Fehmi Efendi

Kıyami zakirlerinden Hasan Fehmi Efendi Kasımpaşalıdır ve "Haddehaneli Fehmi Efendi" diye anılır. Taksim Firuz Ağa'da Paşa Baba Tekkesi şeyhi Eyüp Ragıp Efendi'nin damadıdır ve aynı tekkede, Zakirbaşı Terlikçi Mehmed Efendi'nin peyrevliğini yapmıştır. 1964 yılında vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1740).

Ali Rıza Sağman

Emekli yüzbaşı Yozgatlı Duhancızâde Ömer Vafî Bey ve Ayşe Sıdika Hanım'ın oğlu Sultanselimli Hâfız Ali Rıza Bey Ünye'de doğdu. İlk eğitimini Giresun'da aldıktan sonra 1904'te İstanbul'a gelerek Fatih'te Tetimme Medresesi'ne başladı. İskilipli Mehmed Âtîf Efendi'den Arapça okudu. 910'da aşera takribde icazet aldı. Yavuz Sultan Selim Camii'nde müezzinliğe başladı. Çeşitli sebeplerden sürgün edildi. 1920'de Süleymaniye Medresesi Kelâm Felsefe Bölümü'ne başlayıp üç sene sonra tamamladı. 1928'de Dârülfünûn Hukuk Fakültesi'nden mezun olsa da hukuk alanında bir meslek icrâ etmedi. Çeşitli okullarda Türkçe, tarih ve coğrafya hocalığı yaptı. 13 Eylül 1965'te vefat etmiştir (Özcan, Ali Rıza Sağman, 2008).

Piyasa sazlarıyla birlikte bir süre hanendelik, gazelhanlık yaptıktan sonra piyasada tutunamadığından bırakıp camilerde mukabele okumaya dönmüştür. Tekkelerin seddine kadar tekkelerde zâkirlik, peyrevlik ederdi. Draman'da Kâdiri Kefevi Tekkesi'ne, Nakşî Murad Molla Tekkesi'ne, Sünbülî Draman Tekkesi'ne, Karagümrük'te Cerrahî Asitanesi'ne, yine Karagümrük'te Rifâî Tahta Minare Tekkesi'ne ve ehl-i tarik arasında "Hacet Penceresi" olarak anılan Haseki'de

Taş Tekneler Tekkesi'ne, mukabele-ayın günleri, özellikle halkın "Paralı Tekke" dediği Kenan Rifâî Tekkesi'ne gelir, meşhur zakirbaşı Yaşar Baba'nın karşısında dizilmiş peyrevlerin arasına girer, tavırlı ve edalı okuyuşu, titrek nağmeleri ve hazin sesi ile bir değer olarak dinleyenlerin dikkatini çekerek. Kenan Bey'in tekkesine müdavemet gösteren Ali Rıza Bey, Kenan Efendi'den devrin parasıyla bir lira, bazen bir buçuk lira alırdı. Şûrây-ı evkaf reisi olan Kadı Kemal Bey Eşrefî Taş Tekneler Tekkesi'nin hulefâsından olduğu için, ona hoş görünmek için her hafta müdavemet ettiği tekkelerden biri de burasıdır (Koç, 2021, s. 483).

Tekke ve zaviyelerin set olunması sonrasında eski devrini tamamen unutup, zakirliğini, hafızlığını, mevlidhanlığını inkar edip, tekkelerin aleyhinde bulundu. Tekkeler hakkında olumsuz beyanda bulunmanın yanı sıra gittiği her yerde Muaviye'yi savunmaya başladı, Mevleviliği ve Mevlana'yı eleştirmeye başladı. Bu hal ve tavrı nedeniyle Refii Cevad Ulunay 1958 yılında "Mabedi Yakan Deli" başlığıyla cevap niteliğinde bir yazı kaleme almıştır (Koç, 2021, s. 490).

Fahreddin Erenden

Pir Safiyüddin Erdebilî yoluyla nesebi Hz. Peygamber'e dayanan Seyyid Fahreddin Efendi, Nureddin Âsitânesi postnişini Rızaeddin Yaşar Efendi ve refikaları Rifâî meşâyihından İsmail Efendi'nin kızı Şerife Memnûne Hanım'ın 3 evladından biri olarak Nureddin Cerrahî Âsitânesi'nde 8 Eylül 1885 tarihinde dünyaya gelmiştir. 16 Kasım 1966'da vefat etmiştir (Dal, 2006, s. 6-7).

33 yaşında genç bir Halvetî şeyhi olmasına rağmen oldukça mâhir ve aşıkâne bir hâlde devran ettirirdi. Pederi Yaşar Efendi'den, Amcası Şeyh Galip Morevi Efendi'den, Karagöz Tekkesi postnişini Hakkı Efendi 'den, Müştakzade Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi'den ve topuğuyla zikri idare eden Fettanzâde Ahmet Efendi'den devran meşk etmiştir. Devrânı çok usta şekilde idâresi münasebetiyle genç yaşında Sultan Reşad tarafından taltif edilmiştir. Edirnekapı Camii Baş İmamı Hafız Fazıl Efendi'den cami dersleri okumuş, Eyüp Kalenderhanesi şeyhi Âkîl Mâsum Efendi'den Farsça okumuş, Debbağ Yunus İmamı Hafız Hasan Efendi'den aşera takrib okumuş ve mûcaz kılınmıştır. Bir miktar ilahi ve fasıl geçmiştir. Hurda-i tarike hakkıyla vakıftı. Kendi yolunun yanı sıra her tarikin âdâb ve erkânına dair ziyadesiyle vukufiyeti mevcuttu. Tâc sarmada da mahirdi. Revnakoğlu'nun ifâdesiyle "zakirliği, zikirciliği bir âlemidi". Zikrullah'ın ritmine uyan ilahiler içinde bilmediği bulunmaz, gittiği tekkelerde mihrabın yanındaki misafir şeyh efendilere mahsus cenah postuna oturtulsa da kalkıp zakirlerin yanına gelir, zakirbaşının postunun yanında ilâhilere iştirak ederdi. Meşhur zakirbaşı Ali Rıza Şengel ile tevşihli bir mevlidde denk gelseler mutlaka idâreyi Fahreddin Efendi'ye bırakırdı.

Ali Gerçek

Kıyâmi zakirbaşısı olan Ali Gerçek, en iyi kısm edenlerden de biri idi. Repertuvarının genişliği ve çok iyi idâre edişi ile öne çıkan bu 1871'de İstanbul Mevlânakapı'da doğdu. Kadiri tekkeleri

zâkirbaşısı Şeyh Aziz Efendi babası olup, musikiyi önce babasından meşk etti. Sonra Zakir Hulusi, Şefik Dede, Malak Hafız Hasan ve Fehmi Efendilerden çok sayıda ilahi geçti. Devamlı olarak Kabakulak Dergâhında, Sarmaşık'ta Mektupcu Nuri Bey Tekkesi'nde ve son zamanlarda Savaklar ve Koruk tekkelerinde ve Edinekapı'da Sarmaşık Cuma Tekkesi'nde epey zaman zâkirbaşılık yaptı. Cumhuriyet sonrası camilerde yapılan mevlid cemiyetlerinde baş tevsihçilik etmektedir (Ergun, 2017, s. 655).

Bestekâr Şeyh Rıza Efendi

Bestekâr Rıza Efendi, Tahta Minare şeyhi Hattat Sâlih Efendi'nin oğludur. Validesi Feride Hanım, Sultan V. Murad'ın dadısı idi. Kendisi Bağdat, Halep mektupçuluğundan azledilmişti. Zekâî Dede'nin çıraklarındandı, meşhur Bolahenk Mehmed Nuri Bey'in de derslerine devam etmiştir. Zakirliğe Hüsrev Paşa Tekkesi'nin zakirbaşısı Hakkâk Mehmed Efendi'nin peyrevliğini yaparak başlamış ve yine ondan meşk etmek suretiyle istifade etmiştir.

Nota bilmemenin yanı sıra iyi bir hanende, iyi bir zakir ve özellikle kıyamî zakirbaşılığı gayet iyi idi. Hulefâsından bulunduğu Kubbe Dergâhı'nda ve Müftü Hamamı'nda yıllarca, özellikle şeyhi Molla Bey zamanında pek muvaffak olarak zakirbaşılık etmiştir, özellikle kıyam kelime-i tevhidinde çok özel olarak münacat kısmında mahirdi.- Musikideki ustalığı ve engin malumatı, devrinin çok bilinen ustalarından olan Bestekar İsmail Hakkı Beyce takdir ve taltif edilmişti. Edebiyat sahasında da mahir olup güzel şiirler yazardı. Bestelerinin bazı güfteleri kendisine aittir. Şeyh Rıza Efendi bazı zamanlar kendi tekkesinde, çoğu zaman da Hasan Ağa'nın kahvehanesinde semtin gençlerine meşk ederdi. Kendisinden meşk edenlerin bazıları Karagümrüklü Burunsuz Hânende Hakkı Bey, İzzeddin Hümayi Bey, meşhur Mersiyehân Fethiyeli Nezihi Bey, eski Balkan gazetesinin sahibi Avukat Edhem Ruhi (Balkan) Bey, rüsumat memurlarından Kanuni Cemil Bey, Harbiye Nezareti kâtiplerinden yine Kanuni Cemil Bey, Defterhane kâtiplerinden Karagümrüklü Udi Hayri Bey ve kâtiplerden Karagümrüklü Udi Akıl Bey'dir. (Koç, 2021, s. 467) Hakimzade Hakkı Bey (Burunsuz)

Hakimzade Hakkı Bey (Burunsuz), Nureddin Asitânesi'nin zakirlerindendir. Acıçeşme'de Hasan Baba'nın kahvesinde Tahta Minare şeyhi Rıza Efendi'den meşk ederek yetişenlerdendir. Seyyar posta memurlarındandır (Koç, 2021, s. 468).

Aksaraylı Âmâ Hüseyin Efendi

Aksaraylı Âmâ Hüseyin Efendi, Beyazıt Câmii'nin kütüphane kapısının önünde ikinci namazlarından sonra mukabele okur; meşhur Duhânîzâde de dikkat gösterip ağlaya ağlaya onu dinlerdi (Koç, 2021, s. 1733).

Aktör Nizameddin Karakaya

Orta derecede görülen kıyam reislerinden Aktör Nizameddin (Karakaya), çoğunlukla kanata ve daha çok da kanat altına girerdi. Hareketleri çevik ve ahenkli bulunan zat düzgün zikreder ve

dikkatleri çekmiştir. Zikirden ayrılmak, tevhidhaneden çıkmak, istemezdi. Sa'diyye tarikine mensup olmuş, Bursa'da Dondurma Tekkesi'nin postnişini Şeyh Cemil Efendi'nin halifelerinden, İstanbul'da Kapalıçarşı esnafından, Şeyh Galip Efendi'ye intisap eylemiştir. Tulûat panayırlarında yer alır, kavukluya da çıkardı. Peltek konuştuğu için aktörlükte çok başarılı olmamış fakat geçimini bu meslekle sağlamıştır. Vefatına kadar sahnelerden uzak durmayan zat, acayıptır ki tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tekkeleri kötüleyen bir eser icra edip bunu önce Şehzadebaşı'nda, sonra gezdiği yerlerde kendisi sergilemiştir (Koç, 2021, s. 1733).

Ali Avni Bey (Atasayan)

Ali Avni (Atasayan) Bey çoğunlukla Çakır Ağa, Draman ve Nureddin Dergâhlarında bulunmuş, son zamanlarında Beyoğlu Sıraserviler'de Paşa Baba Tekkesi karşısında yer alan Sirkecibaşı Câmii müezzinliğini yapmıştır. Sakin bir görünüşe sahip olan Ali Avni Bey burada isteyenlere şarkı ve ilahi söylemiş, isteyenlere de kıyam zikrinin usullerini öğretmiştir (Koç, 2021, s. 1734).

Hamamcı Ali Dede

Yedikule Uşşâki Tekkesi şeyhi Mehmed Emin Baba'nın halifelerinden Ali Dede, Devrani zakiridir ve Yedikule - Samatya çevresinin Halveti tekkelerinde olurdu. Usule çok dikkat eder, kıyam zikrine ve zakirliğine katıldığı da olurdu ama gerçek ustalığı devran zakirliğindeydi. Öteden beri Yedikule Hamamı'nın külhancılığını yapar, zakirlikten para almazdı ve bu sebeple "Hamamcı Ali Dede diye anılırdı (Koç, 2021, s. 1734).

Fesçi Hayri Bey

Hayri Bey kıyami zakirlerindendir ve Yahya Efendi Dergâhı şeyhi Hasan Hayri Efendi'ye intisap eylemiştir. Beşiktaş'ta fes mağazası olduğundan "Fesçi Hayri Bey" diye anılırdı. Zakirliği pek olmamakla birlikte geçtiği birkaç tevşih ve ilahi ile cumhura katılmasını ve bozmadan okumasını iyi bilirdi. Zikrin devamı müddetince peyrevane şekilde katıldığı ilahileri doğal tavrıyla okumuştur (Koç, 2021, s. 1734).

Muhsin Bey

Döneminin güçlü ve dayanıklı tevhidcilerinden Muhsin Bey bir zakirbaşı kadar şual bilirdi. Bir tekkeye geldiğinde şeyhlere has cenah postuna geçmez ve zakirler arasında yer alıp, peyrev postuna otururdu veya da kıyam reisliği ederdi (Koç, 2021, s. 1736)

Hacı Hafız Efendi

"Tekirdağlı Hafız Efendi" olarak da bilinen Hacı Hafız Efendi, İstanbul kıyami zakirleri arasında bilinen bir kişidir. Koska'da Abdüsselâm Dergahı'na intisap eylemiş; orada yatıp kalkmıştır. Bu dergâh başta olmak üzere Sa'di dergahlarının çoğunda zakirlik yapmıştır (Koç, 2021, s. 1736).

Hacı Maşallah Baba

Hacı Maşallah Baba, Sultanahmet'te Sancakdar Dergahı'nda ve çevresindeki tekkelerde uzun müddet zakirliği vardır. Yaşlandığı yıllarda bile zakirliği bırakmamıştır. Şehid Mehmed Paşa

Tekkesi'nin dervişlerinden Hacı Maşallah Baba, temiz kalbi ile her şeye "maşallah" dediğinden "Maşallah Baba" olarak anılır ve cenazeye, yangına bile maşallah dediği bilinirdi. Sultanahmet'te Sancakdar Dergâhı ve civar tekkelerde ileri yaşlarına kadar zakirlik yapmıştır (Koç, 2021, s. 1736).

Hafız Halil Efendi

Piyale imamı Şeyh Cemal Efendi'nin talebesi Hafız Halil Efendi'nin zakirliği özellikle cumhur ilâhîlerinde parlak ve doldurucudur. Berrak tatlı bir sesi vardır (Koç, 2021, s. 1737).

Hafız Necati

Yeni Câmîi hatibi Ali Rıza Efendi'nin oğlu Hafız Necati kurra hafızlarındandır ve çoğunlukla devran zikrinde taksim ederdi. Zakir peyrevliğinde mahir olmuş, okuyuşlarında tane tane, ağır ağır, metnin muhteviyatını bozmayan bir tavır takınmıştır. Hafızlığı dolayısıyla bazı sureleri okurken hafifçe gülümseyen zat Rumelihisarı Kayalar Tekkesi şeyhi Amâ Ali Cemaleddin Efendi'nin hulefasındandır. Hâl adamı olduğu, aşıkane tavırlarıyla zikrin şevkini arttırdığı rivayet edilirdi Tekkelerin sırlanmasından sonra Küçük Ayasofya Câmîi'de müezzinlik yapmış daha sonra da Murad Paşa Câmîi'ne gelmiştir. Yeni Câmîi'de babasından kalma hitabet vazifesini yerine getirirken hutbe de okuyordu. Psikolojik sorunu ilerleyince mecburi olarak görevinden ayrıldı ve işsiz kaldı. Bu sefer de geçim sıkıntısına uğrayan Hafız Necati Efendi daha sonra Darülaceze'ye yatırıldı. Darülaceze'nin câmiinde bir süre imamlık yapmış ve orada vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1739). Aynı zamanda ayinlerde papyon taktığı ve papyonla zâkirlik ettiği de vâkidir (Uysal, 2023).

Hafız Osman Efendi

"Kayaların Osman Efendi" namıyla da bilinen Hafız Osman Efendi (Mersiye-hân) Rumelihisarı'nda Kayalar Tekkesi postnişini Kör Ali Efendi'nin dervişlerindendir. Bebek Câmîi'nde uzun zaman müezzinlik yapmıştır (Koç, 2021, s. 1739).

Hakkâk Zakir Hasan Efendi

Hüsrev Paşa Tekkesi'nin zakirlerinden olan Hakkâk Zakir Hasan Efendi yüzük ve mühür taşlarını düzeltirdi. Yaz kış aba ve gocuk giydiği için "Çıtak Hasan" diye bilinirdi (Koç, 2021, s. 1739).

Hayri Efendi

Hayri Efendi babadan geçme zakirdir. Merkez Efendi'de, Bâlâ Tekkesi'nde Zakirbaşı Mehmed İzzet Efendi ile baba-oğul zakirlik ve zakirbaşılık yapmışlardır. Eyüp Şah Sultan Tekkesi'nde zakirbaşılığı bulunan zat pek edepli ve mübarek biri olması sebebiyle tarikat mensuplarınca kendisinden "Hayri Efendi Hazretleri" diye bahsedilir, küçük büyük herkesten hatta postnişin olan kıdemli şeyh ve halifelerden bile büyük saygı görürdü. Herkes duasını almak isterdi. Bir eserin en doğrusunu öğrenmek isteyenler zakirliği usullü ve bilgili olan Hayri Efendi'ye gelirdi (Koç, 2021, s. 1741).

Hüseyin Cevad Erkinel

Büyükbabası Abdülhadi Paşa'nın görevi sebebiyle 1293'te Tokat'ta doğan Hüseyin Cevad Erkinel 1302'de İstanbul'a gelmiştir. İlk eğitimini Tokat'ta aldı. Eyüp'te İplikhane Kışlası'ndaki Kısa askeri eğitim hayatı 20 kuruş maaşla çürüğe çıkarılarak son bulmuş, ardından hukuk eğitimine başlamıştır. 1323'te Necip Efendi'den icazet alan zatın memuriyet işlerinde bulunmuş ve 1323'te istifa etmiştir. Kıyam reisliğinde meşhur olmuş, Hüseyin Halis Efendi'den, Arap Salih'ten, Hopçu Rıza Efendi'den, Bayramiyye'den Hüsam Efendi'den, onun yeğeni Said Efendi'den, Koca Mustafa Paşa zakirbaşı Sinan Efendi'den, Balat İmamı'ndan ve Balat şeyhi Kemal Efendi'den dersler almıştır. Mengene Şeyhi Şerefüddin Efendi'ye intisap eylemiş, Kasımpaşa Cığirim Dede Tekkesi Şeyhi Sadeddin Efendi'den icazet almıştır. Reis Hilmi notlarında kendisi için: "Cevad Efendi, Mengene dedegânındandır. Reis yanında güzel kanatlık ederdi, riyaset vazifesi de elinden gelir. Peyrevlikte mahir olduğu gibi lüzumunda zakirlikte de kadirdir. Pek heveslidir, yorulmaz, her işe koşar, aştan ve mutfak işlerinden iyi anlar." Demiştir (Koç, 2021, s. 1742).

İbrahim Efendi

"Tulumbacı İbrahim" olarak da bilinen İbrahim Efendi, Merkez ve Bâlâ Tekkesi zakirbaşı Hayri Efendi'nin oğludur. Kocamustafapaşa'da Ali Fakih Mahallesi'nde otururdu. Önceleri Bedeviyye tarikatına bağlı iken Haseki'de Zıpçıktı Tekkesi şeyhi Yahya Agah Efendi'ye intisap eylerek Nakşi-Kadiri olmuştur ve hilafeti buradandır. Merkez Efendi'de, Bâlâ Tekkesi'nde ve mensup olduğu Zıpçıktı Tekkesi'nde uzun zaman zakirlik etmiş ve tanınmıştır. İlahide ve zikri idare etmede ustalıkla olan bu zat zikirlerde coşkusıyla ilgi çekmiştir. Aileden zakirdir. Piyale imamı Şeyh Cemal Efendi'den meşk etmiştir. Zarif ve tatlı olmamakla beraber dokunaklı, dik bir sesi vardı. İlk eğitimini Zekaizâde Münir el-Mevlevi'den meşk ve usul dersleri alarak görmüş, daha sonra Şeyh Cemal Efendi ile devam etmiştir. Münir Bey'den ilk olarak, Hamâmizâde İsmail Efendi'nin hicaz makamında ve ağır düyek usulündeki nakşını meşk etmiştir. Ömrünün sonuna kadar Seyyid Velayet Dergahı'nda zakirlik etmiştir. İstanbul ihracat gümrüğünde memuriyet ile meşgul olan zatın zakirliği neşeli ve içtendir. Son yıllarını Ankara'da geçirmiştir (Koç, 2021, s. 1743).

İsmail Efendi

"Kabasakal" namıyla anılan İsmail Efendi Kıyam zikrini iyi yönetmesiyle meşhurdur. Bedeviyye tarikatına mensup olan zat, Merkezefendi'li meşhur Zakirbaşı Hayri Efendi'nin oğludur (Koç, 2021, s. 1743).

Kad Helali

Taşılburun Tekkesi'nin eski zakir ve bestekârlarından Kad Helali, Abdülkadir Geylânî'nin medhine dair yazdığı ve hicaz makamında bestelediği "Kad helali azmü'l-makami- Bâzü'l-eşheb

kutbu'r-ricali" beytiyle başlayan kıyam ilahisi sebebiyle bu ismi almıştır. Kabri Taşlıburun Tekkesi haziresindedir (Koç, 2021, s. 1744).

Kambur Cemil

Habeşli olduğundan dolayı "Yarım Kahve" olarak da anılan Kambur Cemil Kara Baba Tekkesi'nde zakirbaşydı ve şerbetdar Dergâhı'nda da bulunurdu. Sa'diyye tarikatına mensup olan zat Mengene Tekkesi postnişini Şerefüddin Efendi'nin dervişidir ve Zakir Ebülhamis'in küçük kardeşidir (Koç, 2021, s. 1745).

Kambur Emin Efendi

Fındıklı Dergâhı'nın zakirbaşısı Kambur Emin Efendi ilk eğitimini Kâdirihane şeyhi ve Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Muhyiddin Efendi'den almıştır. Kadirihane mevlidlerinde birinci bahrin ilk kısmını çoğunlukla Emin Efendi okur, alt tarafını Sultan Hamid'in başmevlidcisi ve Hamidiye Camii imamı Hafız Hamdi Efendi tamamlardı (Koç, 2021, s. 1745).

Kaptan Mehmed Efendi

Kubbe Tekkesi dervişlerinden Kaptan Mehmed Efendi'ye (Topal Mehmed) "Topal Mehmed Dede" de denirdi. Reis Hilmi notlarında Topal Mehmed Dede'nin zikirciliği hakkında şunları söylüyor: "Riyaseti çok güzeldir, ihtiyar gibi gizlenmez. Erenler meydanında kendisinden daha çok hizmet beklenir. Zakirlikten nasibi yoktur, bir eksik tarafı budur." (Koç, 2021, s. 1745).

Karabacak Süleyman

Sürücüler Kahyası Canbaz Mehmed Ağa oğlu Karabacak Süleyman Şehremini'de Arpaemini Mahallesi'nde yaşamıştır. Esmer olduğundan dolayı "Karabacak" olarak anılan zat. Üsküdar Yeni Câmii'de müezzin olmuştu. Hanendelik de eden zatın gür, yanık ve tatlı bir sesi vardır. Gırtlak vereminden ölmüştür (Koç, 2021, s. 1745).

Kasımpaşalı Hafız Recep Efendi

Kasımpaşa'da Sa'diyye'den Cîğirim Dede Tekkesi şeyhi Halil Cemali Efendi'nin hulefasından Kasımpaşalı Hafız Recep Efendi, Sultan Reşad'ın mevlidcisi olmuştur ve Fındıklılı Hacı Hakkı ile birlikte sarayda ve huzurda mevlid okurlardı (Koç, 2021, s. 1745).

Kavuklu Ali Bey

Kubbe Tekkesi'nin parlak zikircilerinden Kavuklu Ali Bey, güzel tevhid ederdi zikri iyi yönlendirirdi. Kör Mehmed, Sancakdar Hayreddin Baba Tekkesi postnişini kıyamcı Rifat Efendi'den eğitim almıştır. Okuma yazması zayıf olan zat polislik görevinde de bulunmuştur. Gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle küçük merkezlerde görev almış ve hastalık ilerleyince meslekten ayrılmıştır. Gözlerinin hastalık artınca meslekten ayrılmıştı. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Aksaray'da Camcılar Camii'nin müezzini olmuştur ve vefatına kadar bu işle meşgul olmuştur (Koç, 2021, s. 1746).

Lâmekanizâde Mustafa Efendi

Cerrahpaşa-Haseki civarındaki tekkelerde ve özellikle Bayram Paşa ve Taştekneler Dergâhı'nda zakirlik eden zatın yaşı ileri olduğu için zamanının büyük zakirlerini görüp onlardan eğitim almıştı. Okuyuşu ve birikimi dikkat çekiciydi (Koç, 2021, s. 1746).

Mahmud Cemal Bey

Katiplik mesleğini yaptığı için "Katip Mahmud Bey" olarak da anılan zat Sa'diyye tarikatı mensuplarından. Fındıkzade Tekkesi postnişini Şeyh Arif Efendi'nin dervişlerindendir. İlk eğitimini Balat İmamı Hasan Efendi'den almış, Hasan Efendi'nin vefatıyla hocasının yetiştirdiği diğer isim Terlikçi Mehmed Efendi'yle eğitimini tamamlamıştır. Kıyami zakiri olması sebebiyle sadece kıyami tekkelerine giderdi. Sesi çok yüksek olmamakla beraber okuyuşları ve icrası ustacaydı. Hafızasında birçok eser bulunan zat yeni yetişen zakirler istediğinde bunları da geçerd. İzmit'te vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1746).

Mahmud Efendi

Mevlanakapılı Mahmud Efendi, Hilmi'den eğitim almıştır. Dikkat çeken bir genç olarak ün salmıştır fakat genç yaşta vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1746).

Mahyacı Arap İzzet

Süleymaniye mahyacısı olan Mahyacı Arap İzzet meczup görünümlü bir kişidir. Zakirbaşılık ettiği zaman diliminde bile zakirbaşı postunda yer almaz, peyrevler arasında olurdu. Süleymaniye'de divitçilik yapardı (Koç, 2021, s. 1746).

Mahyacı Aziz Efendi

Mahyacı Arap İzzet'ten sonra görevi alan Mahyacı Aziz Efendi Yavuz Selim, Süleymaniye ve Dolmabahçe Câmiileri'nin mahyacılığıyla meşgul olmuştur. Hem zakir hem kıyam reisi olan zat iki alanda da mahir olup döneminde ünlenmiş, dergahların birçoğunda hem zakirbaşılık hem reislik etmiştir. Meşhur Hilmi, Aziz Efendi'nin talebesidir (Koç, 2021, s. 1746).

Meddah Süruri

Meddah Süruri'ye okul arkadaşları "Ayı Kemal" der fakat kendisi sonradan mahlas olarak "Sürûrî"yi alır. Döneminin iyi zikircileri arasında bulunan zat Meşhur Kubbe Tekkesi'nde Kavuklu Ali Bey ile yan yana zikre girer, Oğlanlar Tekkesi'nde, Kozyatağı'nda Reis Hilmi'nin yanında kanatlık ederdi (Koç, 2021, s. 1747).

Mehmed Nuri Bey

Mehmed Nuri Bey, Kasımpaşa Uşşaki Asitanesi, Eğrikapı ve Savaklar Tekkesi'nde zakirlik etmiştir (Koç, 2021, s. 1747).

Muzıkalı Nuri Bey

Mızıka-i hümayun kolağalarından Nuri Bey, İstavroz Tekkesi şeyhi Seyyid Said Efendi'nin hulefasındandır. Kıyam reisliği ve zakirlikte oldukça başarılı olan zatın tevhidhaneyi dolduran gür sesi ve okumadaki mahareti onu meşhur etmiştir. Beylerbeyi'nde kendi tekkesi olan İstavroz

Dergâhı, Havuzbaşı'nda, İstanbul ve Üsküdar tarafındaki tekkelerin çoğunda, Sultanahmet'te Arasta Dergâhı, Eyüp'te Taşlıburun, Kasımpaşa'da Arapzâde Tekkesi'nde uzun zaman reislik etmiştir. İbadet ehli olan zat birçok ilahi ve şüul bilirdi (Koç, 2021, s. 1747).

Niyazi Efendi

Niyazi Efendi, genç yaşta olmasına rağmen güzel zikrederdi ve genç yaşta vefat etti (Koç, 2021, s. 1748).

Nuri Dede

Nuri Dede, Defterhane'de 1299 tarihinde Kocamustafapaşa'da Çınar'da doğdu. Çocukluk'tan itibaren zakirliğe heves eden Nuri Dede, ilk olarak Koca Mustafa Paşa Hânkâh-ı şerifi zakirbaşı Hacı Sinan Efendi'den başlayarak Tulumbacı İbrahim Efendi'den, Terlikçi Mehmed Efendi'den, Kırmı Hacı Hafız'dan, Remli Tekkesi şeyhi Hafız Halis Efendi'den, Yorgancı Şeyh Râşid'den birçok şüul ve ilâhî geçti. Sancakdar Tekkesi postnişini meşhur Rifat Efendi yanında yetişmiştir. Birçok ilahi ve şüul bilen zat ileri yaşlarına kadar zakirbaşılığa devam etmiştir (Koç, 2021, s. 1748).

Osman Efendi

"Dolmacı" diye bilinen Osman Efendi, meşhur kıyami zakiri ve zakirbaşı Şeyh Ahmed Hulûsi Efendi'nin babasıdır. Hocası olan Dellal Osman Efendi tarafından yetiştirilmiştir (Koç, 2021, s. 1748).

Reis Hilmi Efendi

Şeyh Ali Rıza Efendi'nin oğlu Reis Hilmi Efendi, yorgancılıkla geçimini sağlamıştır. Tekke musikisi ile ilgilenmeye başlayınca bu işi bırakıp tarikat ehli olmuştur (Koç, 2021, s. 1749).

Rifat Efendi

Musiki bilgisi sebebiyle "Hoca Rifat" diye nam salmış olan Rifat Efendi, meşhur zakirlerden ve musikîşinaslardandır (Koç, 2021, s. 1749).

Sabri Efendi

"Müftü" ve "Gâvur İmam" olarak anılan Sabri Efendi zikircilikte meşhurdur ve özellikle kuûd zikirindeki tavrı çok beğenilmiştir. Koruk Tekkesi'nin son şeyhi Zekâi Efendi'nin hulefasındandır (Koç, 2021, s. 1749).

Seyyid Girgin

Hazret-i Sünbül Sinan Hankahı'nın meşhur zakirbaşı Şeyh Hacı Sinan Efendi'nin oğlu olan Seyyid Bey, babasından ve dönemin usta zakirlerinden birçok eser öğrenmiştir. Gür ve dervişanı bastıran bir sese sahiptir (Koç, 2021, s. 1749).

Siyahi Hacı Salih Dede

Mesleğinde şöhret yapmış olan Siyahi Hacı Salih Dede, “Zenci Salih Dede” ve “Küçük Arap Salih Dede” diye de anılırdı. Zakirlik ettiği Merkez Efendi Dergâhı'nın türbedarlığını da yaparken 20 Zilhicce 1316'da (m.1899) vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1749).

Süleyman Efendi

Devrani zakirlerinden Süleyman Efendi, Koca Mustafa Paşa Hankahı'nda ve Ramazan Efendi Dergahı'nda uzun zaman zakirlik yapmıştır. Kabri Ramazan Efendi Tekkesi haziresinde annesi Nesibe Hanım'ın yanındadır (Koç, 2021, s. 1750).

Şaban Dede

Hazret-i Hüdayi'nin hulefasından Şaban Dede, Hüdayi Hankahı'nda zakirbaşılık etmiştir. Atpazari Osman Efendi'nin mürşidi Zakirzade Abdullah Efendi'nin babasıdır (Koç, 2021, s. 1750). 18.yy Şefik Dede

Zamanın kuvvetli zakirbaşlarından Şefik Dede, Merkez Efendi zakirbaşısı Hayri Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Sünbüli tarikatına mensup olan zat, Topkapı ve Şehremini ve civarındaki dergahlarının çoğunda zakirbaşılık etmiştir. Topkapı ve çevresi zakirlerinin birçoğuna eğitim veren Şefik Dede, adından söz ettiren birçok zakir yetiştirmiştir. Zekâizade Tekkesi, Pazar Tekkesi, Merkez Efendi, Mimar Acem, Remli, Kumrulu, Kılıççı, Gavsizâde, Seyyid Nizam, Körükçü Tekkelerinde zakirlik etmiştir. İçki meraklısı olan zatın maddi durumu kötüydü ve Kılıççı Tekkesi'nde kalırdı. Horoz ötüşüne duyduğu ilgi onu ilginç kılan taraflarındandır (Koç, 2021, s. 1750).

Şehab Bey

Ayasofya'daki Naziki Tekkesi mensuplarından Şehab Bey, Düyyûn-ı Umumiyyede çalışmıştır. Musiki bilgisi ustalık derecesinde olan zatın sesi dik ve kuvvetlidir (Koç, 2021, s. 1750).

Şevki Bey

Kasapzâde Cemal Efendi'nin oğlu Şevki Bey, Gülşeniyîye tarikatına intisap eylemiştir. Babası gibi devrani zakiridir ve ud icra etmiştir (Koç, 2021, s. 1750).

Abdussamed Efendi

Babası ders hocalarından olduğu için "Hocazâde" olarak da anılan Abdussamed Efendi ilme vakıftı. Üsküdar Rifa'i Asitanesi şeyhi Ziya Efendi, Fehmi Tokay ile birlikte ondan ilahi geçtiği ve babasından ders okuduğu için Hocazâde ne zaman dergâha gelse onu makam postunun yanına alıp, feracesini ona giydirmiş ve zikrin idaresini sonuna kadar ona bırakmıştır (Koç, 2021, s. 1750).

Şeyh Ahmed Efendi

Kadirihane şeyhi ve Meclis-i Meşâyih reisi olan Ahmed Muhyiddin Efendi'nin zakirbaşılığı güçlü olduğundan diğer devran şeyhleri devran idaresi sırasında onun usulüne ve ayak vuruşlarına dikkat etmişlerdir. Bir devran ilahisinin otuzdan fazla farklı bestesini bilecek kadar birikimli olan

zat ilk olarak Fındıklı Tekkesi zakirbaşısı Kambur Emin Efendi'den eğitim almıştır. Birikimi dolayısıyla birçok zakir onun yanında ilahi atmaya çekinmiştir (Koç, 2021, s. 1751).

Şeyh Ahmed Halid Bey

"Bahriyeli Halid Bey" olarak da anılan zat, Kasımpaşa Tûrâbi Dergâhı şeyhi Ali Rıza Efendi'nin halifesidir. Kıyamcılık eğitimini Kalas Hasan Efendi'den almıştır (Koç, 2021, s. 1751).

Şeyh Atâ Efendi

"Hazret-i Merkez türbedarı Bekâr Ata" olarak da bilinen Şeyh Atâ Efendi (Gavsizâde), tevhidciliği ile tanınmıştır. Gür sesi ile ortamı kaplayabilen zat son dönemlerinde inzivaya çekilmiştir. Birikimi ve tavrı iyi derecede olan Atâ Efendi Balat İmamı'ndan birçok ilahı öğrenmiştir (Koç, 2021, s. 1751).

Şeyh Hacı Halid Bey

Babası gibi kıyam reisliğinde meşhur olan Halid Bey, uzun zaman Kavaklar'da cihet-i askeriyenin fırın müdürlüğünü yönetti. Güzel ve aşıkane bir sese sahip olan zat Topkapı ve civarındaki tekkelerde zakirbaşılık ederdi. Üsküdar Sultan Tepesi'nde Şeyh Mustafa Celaledin Efendi'nin hulefasındandır. Altmış yaşına doğru memuriyetteki bir hatanın kendisine mal edilmesi sebebiyle intihar etmiştir. Kabri Koca Mustafa Paşa Hankahı'ndadır (Koç, 2021, s. 1751).

Şeyh Hasan Recai Bey

Şeyh Hasan Recai Bey'e "Hasan Bey" denilmiştir ve Nuruosmaniye'de Mengene Tekkesi postnişini Şerefüddin Efendi'nin büyük oğludur. Zikretmede ve ettirmede usta olmuş bu zat kıyam reisleri içinde meşhurdur ve izlemeye gelenler olduğu rivayet edilir. Zikirde ve meydanda herkesin ilgiyle izlenirdi (Koç, 2021, s. 1752).

Şeyh İhsan Efendi

"Deli İhsan" diye bilinen Şeyh İhsan Efendi, bahriye sevkıyat memurluğundan emekli olmuştur. Küçük yaşta Bolu'dan İstanbul'a gelip Valideçeşmesi'nde yerleşen babası Hacı Abdullah Efendi, Sultan Hamid'in aşçıbaşılığını yapmıştır. Kuûd zikrinde iyi olan İhsan Efendi, özellikle Yahya Efendi'de Yeşilli Ahmed'in yanında zikir idaresinde bulunmuştur. Yahya Efendi türbedarı Hasan Hayri Efendi'ye intisap eyleyip, Hasan Hayri Efendi'nin vefatından sonra Beşiktaş Neccârzâde Hankahı son postnişini Feyzi Efendi hilafet almıştır.

Ciğirim Dede, Çürüklük, Beşiktaş'ta Ebülhüdâ Efendi Tekkesi, Üsküdar'da Hallâç Baba, Sandıkçı, Debbağlar ve Şeyh Camii'nde, Hisar'da Durmuş Dede, Beyoğlu Firuzağa'daki Paşa Baba ve Gülşenihane'de uzun zaman zakirlik ve zakirbaşılık etti. Paşa Baba Tekkesi müdavimlerinden olan zat tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Beşiktaş'taki çeşitli camilerde müezzinlik yapmış ve 1948 senesinde vefat etmiştir. Kabri Ortaköy'dedir (Koç, 2021, s. 1753).

Şeyh Mehmed Ali Efendi

Eyüp'te Oluklubayır Dergahı'nın postnişini olan Mehmed Ali Efendi güzel sesiyle zakirlik de etmiştir. Devrin meşhur zakirbaşısı Yaşar Baba'dan iyi bir eğitim almıştır. Tavrı hüznü bulunan be beğenilen zat, misafir olduğu tekkelerde devran zikrine girse de asıl mahareti kıyamdadır (Koç, 2021, s. 1754).

Şeyh Mustafa Efendi

"Yalelci Mustafa" olarak da anılan Şeyh Mustafa Efendi, Kasımpaşa'da Ebü'r-Rıza Tekkesi postnişini Şemseddin Efendi'nin hulefasındandır. Uzun zaman bu dergâhta zakirbaşılık eden Mustafa Efendi, başka tekkelere de gider, daha çok kıyam zakirliğinde mahir görünürdü. Kasımpaşa'da "Badulla" denilen Eski - Yeni Câmii'de imamlık ve yine Kasımpaşa'da Yeni Evliya Türbesi'nin de türbedarlığını yapmıştır (Koç, 2021, s. 1754).

Şeyh Süleyman Efendi

Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi'ndeki Süleyman Efendi meşhur kuûd reislerindendir. Şeyh Havuç'un oğlu olması sebebiyle kendisine de "Havuç" denilirdi. Bir sabah namazında Yahya Efendi Dergahı'na gelip, başını kapı eşiğine koymuş ve yüzünü kibleye çevirerek orada vefat etmiştir (Koç, 2021, s. 1754).

Topçu Said Bey

Döneminin bilinen mersiye hânlarından Topçu Said Bey, Kubbe Tekkesine müntesipti ve kendisine "Kubbeli Said" de denilirdi (Koç, 2021, s. 1755).

Türbedar Raşid Efendi

Hazret-i Sünbül Hankahı'nın son resmi türbedarı Raşid Efendi, hantal vücutlu olup biraz paytak yürüdüğünden "Labada Raşid" olarak da anılırdı. Kocamustafapaşalı Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu olan zatın zakirbaşılığa başlayışından birkaç ay sonra tekke ve zaviyeler kapatılmıştır (Koç, 2021, s. 1755).

Yalelci Hacı

Asıl adı Mehmed Guney olan Yalelci Hacı, Medine'de Mescid-i Ali'nin müezzinliğini yapmıştır. Güler yüzlü, hoşsohbet birisi olan zat uzun zaman zakirlik ve peyrevlik ederek geçimini sağlamıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra gittiği Medine'de vefat etti (Koç, 2021, s. 1756).

Yeşilli Ahmed

"Mutaf Ahmed" veya "Reis Ahmed" olarak da bilinen Yeşilli Ahmed, çocukken giydiği yeşil hırka sebebiyle bu ismi almıştır. İtikat üzere sağlam olan, ibadetine önem ve özen gösteren zatın ezberi kuvvetli ve müktesebatı geniştir. Reis Hilmi notlarında ondan "Yeşilli Ahmed, birinci sınıf reislerden göstermektedir. Kuûd zikrini idarede de aynı iktidara sahipti. Beşiktaş Yahya Efendi'de, Neccarzade'de kuûd riyaseti daima ona bırakılırdı." diyerek bahseder (Koç, 2021, s. 1756).

Zakir Mustafa Dede

Gülşeni zakirlerinden Mustafa Dede 27 Muharrem 1227'de (m. 1812) vefat etmiş, Başçı Mahmud Dede'deki kabri kaybolmuştur (Koç, 2021, s. 1757).

Zakir Münib Efendi

Hazret-i Merkez Hânkâh'ında Siyahi Salih Dede'nin ve Karagümrük'te Ejder Tekkesi'nde Turşucu Hüsnü Efendi'nin peyrevliğini yapmış olan Münib Efendi'nin kabri. Merkez Efendi haziresindedir (Koç, 2021, s. 1757).

Albay Selahaddin Gürer

İstanbul'da dünyaya gelen Albay Selahaddin Bey, babasının vefatı üzerine zakirbaşı Hüseyin Halis Efendi ile zakirbaşı Şeyh Raşid Efendi'nin himayesinde büyüdü. Yüzbaşı rütbesi olup, İstiklal Harbi'ndeki başarılarından ötürü İstiklal Madalyası aldı. Çocuk denecek yaşta zakirbaşılığa yükselecek kadar bu kurumun inceliklerine hakimdi. Rifâiyye ve Kâdiriyye'den halife olup mütevazî ve ihlaslı bir zattı. Ali Rıza Şengel'in iki ciltlik ilahî defterini kaybolmaktan kurtarmıştır. 1978 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Serin, 1996)

1313 yılında Şehremini'de doğan Hasan Selahaddin Bey, ilk eğitimini Saray Meydanı'ndaki Kaşıkçı Mektebi'nde aldı ve daha sonra Topkapı Rüşdiyesi'ni bitirdi. Davutpaşa İdadisi'nden mezun olan zat Posta-Telgraf Mektebi'ne girdi fakat Birinci Dünya Savaşı ilanı ile yedek subay olarak orduya katılıp Yıldız'da muhabere depo taburunda görev aldı. 1961'de yayımlanan Yunus Emre'nin Bestelenmiş Şiirleri ve Notaları isimli eserinde yaklaşık 90 ilâhiyi notaya almıştır (Koç, 2021, s. 1740)

Muhittin Sandıkçıoğlu

Muhittin Sandıkçı(oğlu), Üsküdar'da Taputçular içinde Rifa'iyye tarikinden meşhur Sandıkçı Rifâi Tekkesi'nin son şeyhi Ali Haydar Efendi'nin küçük oğludur. Genç yaşlarından itibaren iyi zikirci olarak iştihar etmiştir. Üsküdarlı meşhur Kemal'den yetişmiş, gençliğinde onun yanında kanatlık etmiştir (Koç, 2021, s. 391).

Üsküdar'dan İstanbul'a(Belirli bir döneme kadar kaynaklarda Suriçi, İstanbul olarak anılmaktadır) zikrullah için gelen "Üsküdarlılar" kâfilesinde kardeşi Doktor Nuri Bey ile birlikte meşhur Reis Kemal'in iki yanında zâkirlik eden iki genç olarak sürekli ön planda bulunur, bulundukları yerde zikrullahın bel kemiğini oluşturlardı. İstanbul tekkelerinde, özellikle Kenan Rifâi Bey'in tekkesinde icrâ olunan harâretli ve saltanatlı zikirlerin böylesine icrâsı ve sürekliliği pek çok defa bu Üsküdarlılar kâfilesine vesilesiyle sağlanmıştır. Böylesine yetkin bir zikrullahı sağlayan temel etken Reis Kemal'le birlikte Nuri ve Muhittin isimli iki kardeştir.

Muhittin Bey, pek müsait kıvraklıkta ve tatlı sesiyle zikirliğe heveslidir. Bu münâsebetle Üsküdar'ın meşhur zakirlerinden pek çok ilâhi meşk edip, özellikle kıyam zikrine özel ilahileri

meşk etmişti. Genç yaşta zikircilikte mâhir olması, vücut hareketlerinin zikrullahaya yatkın olması başta gelmek ile birlikte biraz da zâkirlik etmek için ilahi meşk etmesinden kaynaklanır.

Muhittin Efendi'nin bu işe o çok ilgili ve meraklı olduğu ve kendi ustası Reis Kemal Efendi'den çok şey öğrenmiş olmasına rağmen bununla yetinmeyip daha farklı usuller öğrenmek, tavırlar edinmek için Reis Kemal'i yetiştiren Şeyh Hazım Efendi'nin tekkesi olan Toygar Tekkesi'ne müdavemet ettiği rivayet edilir. Bununla birlikte Sa'diyye'den Hallaç Baba Tekkesi'ne gider, burada da zâkir postuna oturur, Sadeddin Nüzhet ile birlikte karşı karşıya tekrar zikrullahaya geçer, ayinin sonuna kadar dışarıya çıkmazdı.

Muhittin Bey, Galatasaray Lisesi'nde eğitim görüp iyi derece ile bitirdi, burada uzun zaman öğretmenlik ve müdür yardımcılığı yaptı. Kendi muhitinde şeyhzade olduğu bilindiği için Şeyh Muhittin olarak anılırdı. 27 Mart 1980 yılında vefat etmiştir.

Zakirbaşı Salâhi Dede (Abdullah Salâhaddin Demirtaş)

1912 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Deniz Subayı ve Zakirbaşı Uşşakî Demirtaş Hüsameddin Efendi ve annesi Şerife Hanım'dır. Zakirbaşılık ve kıyam reisliğini babasından talim etmiştir. Devrinin en iyi zakirbaşılardan olup, bestelere Dede Efendi'nin bestelerini andırır. Bu münasebetle Safer Efendi, ona Salahi Dede ismini vermiş ve öyle anılmıştır. 1950 yılından itibaren Muzaffer Efendi'nin yanında çalışmış daha sonra 1956'da Salah-Bilici kitabevinin ortaklarından olmuştur. 1958 yılında Muzaffer Efendi, Salahi Dede'yi Fahreddin Efendi'ye götürdü ve orada Fahri Efendi'ye intisab etti. 1960 darbesi sonrasında Arap harfleriyle kitap basmaktan ötürü Muzaffer Efendi ile birlikte 98 gün hapis yattılar. Sakıncalı bir şey bulunmaması üzerine salıverildiler. Zakirbaşılığın yanısıra fasılçılıkta da gayet mahirdi. 1997 yılında geçirdiği ikinci kalp krizi üzerine tekrar hastanede yattığı sırada vefatından bir gün önce "Bana pîrân göründü" deyip evine gitti ve 5 Mart 1997 yılında vefat etti (Ergür, 2011, s. 17)

Safer Dal

İstanbul'da dünyaya gelen Safer Efendi, 1953'te Fahreddin Efendi'ye intisap etti. Bunun üzerine musiki ile meşgul olmaya başladı. Devrin önde gelen zakirbaşılı ve musikişinaslarından musiki meşk etti. Bu kimselerin seslerinden ilahi ve bestelerini kayda alıp daha sonra bunları notaya aldırmasıdır. Pek çok kimseyi bestekarlığa teşvik etmiş, zikir usüllerini meşk etmiştir. 1985 yılında mensubu olduğu Cerrahi Tekkesi'ne postnişin olmuş, 1999 yılında vefat etmiştir (Çakır & Dal, 2020). 1985 yılı öncesinde belli bir süre Cerrahi Hankahı'nda zakirbaşılık yapmıştır (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023).

Ömer Tuğrul İnançer

5 Mayıs 1946 yılında Bursa'da dünyaya gelmişlerdir. Orta tahsilini Bursa'da tamamlayıp İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Yirmi yıl kadar muhtelif şirketlerde müşavir avukatlık yaptıktan sonra 1991 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu'nda sanatçı-

müdür olarak çalışmaya başladı. 2011 Haziran'ında yaş haddinden emekli oldu. Türk kültürü ve sanatı ile ilgili çalışmalarına devam etmektedir. Tahsili sırasında özel olarak müzik dersleri aldı. Çeşitli radyo ve televizyon programlarında misafir sanatçı olarak yer almış olup, birçok yurt içi ve yurt dışı konserlerde müzik faaliyetlerinde bulundu. Tasavvuf konularında da yine yurt içi ve yurt dışında pek çok konferanslar verdi, seminerlere katıldı. Ayrıca çeşitli makaleleri, röportajları ve on kitabı yayımlanmıştır (İnançer, 2022, s. 1).

İlk olarak Süleyman Loras Dede'ye intisap ile Mevleviyye'ye mensub oldular. Sonrasında şeyhinin emri ile Muzaffer Efendi'ye intisap edip Cerrahiyye'ye mensub olmuşlardır. Muzaffer Efendi'den halife olmuşlardır. Aynı zamanda Mevleviyye'den de halife olan Tuğrul Efendi, 1999 yılında Safer Efendi'nin vefatı üzerine Âsitâne-i Nûreddîn'e postnişin olmuşlardır. 1999 yılı öncesinde bir dönem âsitane zakirbaşılığı yapmıştır (Uysal, 2023). Repertuarda 2 adet bestesi bulunmaktadır. Zikir usüllerinde, zikircilikte, gerek devran gerek kıyam ayinlerini idare etmekte gayet muktedir bir zâttır. Dini-tasavvufî müktesebâta hakim, sesi tok, muazzam bir hatib olmakla birlikte kendi ifadesiyle sesi ilahi okumaya müsait olmasa bile, tavrı muazzamdır. Gerek kaside gerek ilahi okudukları takdirde geleneksel tavrın bütün inceliklerini işitmek mümkündür. Tuğrul Efendi, tekke tavrına dair dönüşüme uğramamış geleneğin son temsilcilerindendir. 4 Eylül 2022 gecesi sabaha karşı devlethanelerinde geçirdikleri kalp krizi neticesi hakka yürümüşlerdir.

2. BÖLÜM: GELENEKSEL ZAKİRBAŞILIK MÜESSESESİ VE UYGULAMALARI

2.1. Zikir

Lügat mânâsı olarak unutmanın zıttı, hatırlamak anlamına gelen zikir kelimesi, ıstılâhî olarak daha derin anlamları barındırır. Korku veya sevginin çok fazla olması sebebiyle gaflet yani unutmaktan müşâhede alanına çıkıştır (Cebecioğlu, 1997, s. 783). Zikir, kişinin dinî olgunluğa ulaşmasının en önemli aracıdır. Bunun üç mertebesi vardır. Buna göre; birincisi avamın zikridir. Bu dil ile yapılan zikirdir. Sevgiyle anılarak, sevilenin hatırlanması amaçlanır. Dil, insanın dikkatini belli bir yöne çekmektedir. Bu yön de hakikat olur. İkinci mertebe havasın zikridir. Burada asıl olan kalbin zikretmesidir. Buna göre kişi, kalbiyle her an Hakk'ı hatırlamada ve müşâhede etmektedir. Üçüncü mertebe ise havassü'l-havasın zikridir. Bu mertebede artık zakir, zikir ve mezkûr arasında bir ayırmadan bahsetmek söz konusu değildir. Hakikat yekpâre olarak zuhura gelmiştir (Kılıç, 2014, s. 51-52). Sûfiler, aynı zamanda zikir vasıtasıyla yolculuklarında belli kazanımlar da elde ederler. Zikretmenin yanı sıra zikri duyan kişi bile, duyduğu zikir vasıtasıyla inceliyor yücelir. Bu yücelme, hakikatle bir olmada en mühim nüanstır (et-Tûsî, 2012, s. 341).

2.2. Zâkirlik

Lugatta “zikreden, yâd eden, hatırlayan” (Yeğin & Badıllı, 1992, s. 1060) anlamlarına gelen zâkir kavramı tasavvuf literatüründe Allah'ın isimlerini belli sayılarda, belli periyotlarda zikreden anlamına gelirken, dini musiki terminolojisi bakımından tekkelerde toplu zikir merâsimleri esnasında zikredenlere eşlik edip ilâhî okuyan kimselerin sıfatıdır (Cebecioğlu, 1997, s. 777).

Mâlum olduğu üzere dinî musikî kendi içerisinde konvansiyonel olarak iki farklı kategoride incelenmiştir. Cami musikîsi, usul-zaman vurgularının çok ön planda olmadığı, okunan ilahilerin daha yayvan şekilde icrâ edildiği, icrâda daha çok ağır tempolu eserlerin tercih edildiği bir türdür. Cami musikisi formları, daha çok şiirin müzikal söylenmesi ancak bu söyleyiş esnasında mananın insanlara deruhte edilmesi amacını ihtivâ eder. Bunun yanı sıra özellikle mikrofonun ve sâir ses yükseltici/ulaştırıcı teçhizatın olmadığı zamanlarda sesin ulaştırılması amacıyla geliştirilen formları da ihtivâ eder. Örneğin cumhur müezzinliği çokça müezzinin bir arada aynı metinleri seslendirerek sesin kolayca ulaşmasını sağlar. Ezân, kamet gibi formlar tiz perdelerden okunarak sesin uzaklara da ulaşmasını sağlar. Ancak bunlarla birlikte mevlid gibi her beytin tezyin edilerek vezin içerisinde okunduğu formlar da vardır. Türk dini musikî geleneğinde ölçüsüz hiçbir şeyin olmaması dikkate şâyandır. Serbest icra edilen formlarda bile kullanılan metnin kendine ait şiirsel

veznine tâbi olarak bir ahenk yakalanır. Cami musikîsi ile tekke musikisini birbirinden ayıran en önemli özellik saz kullanımı gibi gözükmeğedir. Camide hiçbir müzik aletine yer verilmezken tekkede müzik aletleri aslî unsur gibi bir hüviyete bürünmektedir. Ancak ayrıştırıcı unsurlar bağlamında sadece saz kullanımından söz etmek eksik bir ifade olacaktır. Zira cami musikisi îkâ'ın çokça belirgin olmadığı bir okuyuş ile icrâ olunurken, tekke musikisinin aslî unsuru daha darblı, usullerin belirgin olduğu bir icrâdır. Çünkü tekke musikisi tavrı zikrullah esnasında okumak üzere gelişmiştir. Bu oluşum ritim sazların henüz zikre dahil olmadığı esnada zikreden topluluğun usul kaçırmamasını engelleyici bir etkiye sahiptir. Kezâ perde kavramı üzerine inşâ olunan zikir türlerinde, perdeyi koruyan unsur, yine ilahinin bu tavırda okunması keyfiyetidir. Eserlere kaynak teşkil eden güfteler hem camide hem tekkede ekseriyâ müşterek olsa da icrâ üslubu, tavrı, şekli bakımından birbirlerinden ayrıştıkları aşikardır. Bu ayrışmanın cumhuriyet öncesi dönemde var olup olmadığına dair kaynaklık edecek veriye çok açık ve direk sahip olmamakla birlikte, tekkelerde zakirlik yapan kimselerin aynı zamanda câmilere gittiği, camilerde vazife yaptığı, ilâhi, tevşih, mevlid gibi formları icrâ ettikleri, hatta bununla umumda iştihâr eden pek çok zâkirin varlığı göz önüne alındığında eski dönemlerde üslûben çok ciddi bir ayrımın olmadığı kanaati de oluşmaktadır.

Tekkelerde zâkirlik yapmak özü itibariyle, sadece notada yazdığı şekliyle ilâhi okumak olmayıp mecliste zikredenlere zikrettirme vazifesini de barındırmaktadır. Hakan Alvan'ın Arûsî Şeyhi Harun Baba'nın meclisinden aktardığı anekdot bunu göz önüne seren mühim bir örnektir: “Harun Baba bir gün zikir meclisinde ilâhi söyleyen bir kimsenin vücudu ile zikir hareketleri yaptığını fark etmiş. Dönüp ‘Ne yapıyorsun sen, niye kendini yoruyorsun? Zikrettirmek, zikretmekten daha hayırlıdır.’” (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023) demiş. Bu anekdottan anlaşıldığı üzere zikrullah esnasında ilâhi söylemek, meydanda zikredenleri de kapsayıcı bir eylemdir. Bu çerçevede “zâkir” ifadesinin tasavvufî anlamı olan “Allah'ı zikreden kimse” ile tekke musikisi terminolojisinde ilâhi okuyanları ifade eden “zâkir” kavramı bir binada birbirini tamamlar niteliktedir. Öyle ki tekkede üslubunca ilahi okumak, ayinin akışı, coşkusu ve ritmini yönetmek bağlamında zikrettirme vasfını ihtiva eder dolayısıyla da zikredenleri kapsar.

Zâkirler, zikir meclislerinde devr veya kıyam edenlerden ayrı olarak bir kenarda yahut hususi ayrılmış bir maksurede bulunurlar. Kanaatimizce bu ayrışma nedeniyle zikir meclisinden de ayrılma fikri zihinlerde oluşmuş olabilir. Yaptıkları iş “muganni-mutrib” ifadesiyle isimlendirilebilecekken bu ayrı olma hâlinin aksine, fiilen zikirle uğraşılmamasına rağmen zikrullahın doğru ritim ve ahenk içerisinde sürdürülmesini temin etmeleri nedeniyle zikreden anlamında “zakir” kavramıyla tesmiye olunmuşlardır. Bu noktada zakir maksuresinin ehemmiyetinin çok açık şekilde fark edildiği Muharrem ayında yapılan ayinler örnek

gösterilebilir. Malum olunduğu üzere Muharrem ayında tekkelerde zikir ayini esnasında bendir, halile gibi ritim sazların kullanımı terk edilip, sadece insan sesi ile sevk ve idare edilir.

Eserleri, usulü öne çıkararak okumaya goygoylu okuma denir. Zakirlerin ilahi okurken goygoylu ve vurgulu icraları ile meydan ortasında zikreden dervişlerin ritimleri ve esma darpları düzenlenir, yine zikrin hızlandırılması yahut yavaşlatılması gereken zaman dilimleri zakirlerin ilahileri kendilerine mahsus vurgulu okuyuşları ile yönetilir.

Bir kimsenin zâkir olabilmesi için en temelde doğuştan gelen bir musikî kabiliyetine sahip olması gerekir. Müzik kulağının olmasının yanı sıra hevesi de olması lazımdır. Zikir usullerine dâir, tekke tavrına dair malumatı tekkeye müdâvemet ile öğrenir. Müzik bilgisi olmasına rağmen tekke tavrına aşina olmayan bir kimsenin zâkirlik yapabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Zâkirler kendi tekkelerinin yanı sıra başka tekkelere de giderler. Bu farklı tekkelere de müdâvemet ilâhi öğrenmenin, tekke tavrını ve zikir usullerini yerleştirmenin gereğidir. Zira, bir tekkede takriben yüz ilâhi dönmektedir. Başka tekkelerde başka başka ilâhiler geçilmektedir. Bu türden ziyaretler ile zâkirler ilâhi de öğrenirler. Gelenekte lâ-dinî musikî sahasında meşhur ve makam sahibi zevâtın tekkelere müdavemeti ve buralarda zakirlik yaptıkları bilinmektedir. Ancak bu, paragrafın başında da belirtildiği üzere gerekli tavrı talim etmekle mümkün olmaktadır. Örneğin Enfi Hasan Ağa, Enderunlu bir musikişinastır. Bununla birlikte Nasûhî Dergahı'nda da zâkirlik yapmaktadır. Kezâ İsmail Dede de lâ-dinî musikî'de önde bir zât olmasına rağmen aynı zamanda bir Mevlevî'dir. Yukarıda tekke musikisi ve câmi musikisinin -her ne kadar günümüzde ayrı tavırlar olsa da- gelenekte icracılarının ekseriyâ aynı kimseler olduğundan bahsetmiştik. Benzer şekilde dinî musikî ile lâ-dinî musikinin de ortak bir yanı olduğunu buradaki örneklerden çıkarmaya çalışabiliriz. Çünkü tekke musikisi yapan kişiler, tekkede ilahi okumanın yanı sıra meclislerde fasıl da okuyabiliyorlardı(Alvan, 2022). Zakirlerin seslerinin güzel olmasının gerekliliği meselesini ele aldığımızda; bir zâkirin sesinin güzel olması elbette tercih edilir, ancak bir kimsenin sesi güzel olmasa, kulağı perdeleri idrâk etse ve basabilse, ritim duygusu gelişmiş olsa, tekke tavrını edindiği takdirde bu kimse zâkirlik yapabilir. Zâkirlik yapmak için asıl gerekli olan tekke tavrıdır (İnançer, Özel Arşiv).

2.3. Zâkirbaşılık

Sözlüklerde, tekkelerde zikri yöneten ve diğer zâkirlerin başı olan kimse için zakirbaşı tanımı yapılmaktadır (Cebecioğlu, 1997, s. 777). Ancak bu tanım, zakirbaşılık vazifesinin kapsam ve sınırlılıklarını yahut kavramsal çıkmazlarını açıklamaktan uzaktır. Öncelikli olarak bazı hususların göz önüne alınması gerekmektedir. Belli çizgi ve sınırlarla zihinlerde şemalaştıracağımız kavramlarla zakirbaşılık kurumunun daha doğru idrâk edilme imkânı ortaya çıkacaktır.

Tekkeler, mânevî olarak rûştünü ispat etmiş bir rehberin yani mürşidin çevresinde mânevî gelişim gösterme amacıyla toplanan dâimî mensupların, mürşide irâdelerini teslim etmeleri sözünü vererek oluşturduğu çok fonksiyonlu yapılardır. Bireysel anlamda kişilerin mânevî hatta insânî gelişimini temin etmenin yanı sıra toplumsal olarak da gerek düşkûnleri muhafaza etmek, gerek toplumsal huzurun ve bütünlüğün sağlayıcılığını temin için dervişler denen bir grubun halk içinde varlığını sürdürmesi açısından işlevselliği çeşitli yapılardır. Bu işlevlerini sohbet, zikir gibi bizâtihi dinî eylemlerle sağlamanın yanı sıra, estetik, güzellik ve ahenk unsurlarını da ortaya koyarlar. Dolayısıyla aslî amaç olmamakla birlikte “sanat” da tekkelerin bünyesindeki önemli kalemlerden biridir. İlahî olana duyulan meveddetin ifade biçimi olarak önemli bir yer teşkil eder (Kara M. , 2019, s. 32-33)

Bireysel ritüellerde ve toplu ayinlerde metafizik alanın kapsamında olan esma-i ilâhiyyenin belli sayılarda tekrarı ile gösterilen manevi gelişim, bilimsel normlar bağlamında ölçülebilir değildir. Ölçümü, manevi disiplin içerisinde rûşt sahibi kimselerce ve kapalı şekilde gerçekleşmektedir. Nasıl olduğu bilinmemekle birlikte sürecin ortaya koyduğu sonuçlar ve maneviyat yolcusunun değişimleri gözlemlenebilmektedir. Bazen bu da olası olmamaktadır. Bu manevi değişim ve gözlenebilir durumların sebepleri için çeşitli tezler öne sürülebilir. Psikolojik etkiler, sosyolojik şartlar gibi parametrelerle kurulacak ilintilerle sebepleri açıklamaya çalışabiliriz. Metafizik boyut olan ilâhî kudretin bir tezâhürü olarak esmâ târiki yahut ayin-i târik ile de açıklanabilir. Ki bizim bu çalışmadaki ön kabulümüz bu yöndedir. Her ne sebeple olursa olsun yukarıda bahsettiğimiz değişimler açıkça gözlenebilmektedir. Bu takdirde tekke kurumunu, bir sosyal yapı olması nedeniyle yönetsel yani zahirî nitelikler bağlamında; spiritüel-metafizik yönü(esmâ, zikir, rüya, mânâ) bağlamında mânevî yani bâtinî olmak üzere, bazen ayrışan bazen birleşen iki yönlü niteliklerle okumak gereklidir. Dolayısıyla çalışmamızın temeli olan zakirbaşılık müessesesi de zahirî ve bâtinî yönleri ile değerlendirilmelidir.

Zikir ayini yahut diğer bir isimlendirme ile mukabele-i şerîf, ritmik ve tonal müzikal prensiplerin birbirleri ile ahenkli biçimde kullanımı ile icra edilir. Elbette icrâ edilen ayin sadece müzikâl kâidelerle tanımlanamaz. Ancak en temel düzeyde bunlar üzerine inşâ edilir. İslâm’ın en temel prensibi tevhiddir, yani birliktir. Ayin esnasında zâhiri olarak birliğin sağlanması gerekmektedir. Bu birlik, okunan esmâların aynı tempo ve aynı perdeden okunması ile başlayıp en zirvede bütün icrâcılarının aynı his ve hâlde buluşması ile sağlanacaktır. Esmâların aynı tonda olması için bütün katılımcıların aynı ses perdesini basması, aynı ritim içerisinde okuması gerekmektedir. Bu da temel düzeyde müzikâl aşinalık gerektirmektedir. Müzikaliteyi sadece ayinin estetik kaygıları ile sınırlandırmak yanlış bir tutum olacaktır. Müzikal ahenge verilecek önemi, insanda bulunan tabiat-ı musiki ile de bağdaştırabiliriz. Kâinatta geçerli olan fiziksel yasalar bağlamında ortaya çıkarılan müzik, fizik ve matematiğin doğal olarak veya üzerinde çalışılarak doğru şekilde ifade

edilme biçimidir. Bu anlamda ilâhi olanı hatırlama merâsimi olarak düzenlenen toplu zikir ayinlerinde, evrende vâir olan fizik kaideleri ile uyumlanarak yâni kevnî ayetleri de harfsiz ve sözsüz olarak, frekans ve ritim ile zikrullah ayininin en dış kabuğu hâline getirmiş olunur. O hâlde zâhir olarak görülen hususlar da daha bütüncül ve vahdetçi bir yaklaşımla bâtına dahil edilebilir. Ayin esnâsında, fizik alemin kurallarının en temelde yürütücülüğü ve yönetimi zakirbaşının idâresindedir. Zakirbaşılık yapacak olan kişinin, zikrin ahenkle sürdürülmesini sağlayacak nitelikte olması esastır. Bunlar da en temelde müzikal işitme, kudretli bir ritim duygusu, geniş bir ilâhi repertuarına sahip olmak ve yüksek bir irfan olarak kabul edilebilir (Özhan, 2022).

Çünkü tekkelerde zikrullah ayininde hicrî aylar esas alınarak ilâhi, durak, ve Kur'an kıraat olunur. Bu hicri ayların husûsi bir muhtevâsı vardır. Muharrem ve takip eden Safer ayında, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Şehitleri'nin hatırasıyla mersiyele, mâtem ilâhileri ve Ehl-i Beyt-i Mustâfâ'nın anıldığı ilâhi ve nefesle okunur. Rebiülevvel ve takip eden Rebiülahir aylarında mevlid-i Resulullah olması münasebetiyle Hz. Peygamber'e muhabbeti ihtivâ eden, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan ve Hz. Peygamber'i öven ilâhi ve naatlar daha fazla ön plana çıkmaktadır. Cemâziyelevvel ve Cemâziyelahir ayları geleneğimizde büyük tevbe ve küçük tevbe olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu iki ayda da tevbe ilâhileri, münâcaatlar okunur. Receb ayında o aya mahsus, Allah'ı övecek nitelikte ve içerisinde olan Regâib ve Mirâc gecelerine uygun ilâhiler, Şaban ayında Hz. Peygamber ile ilgili ilâhiler ve yine içerisinde bulunan Berât gecesine uygun ilâhiler, Ramazân-ı Şerîf'te ise bizâtihi bu ay ile ilgili ve Kadir gecesine ile ilgili ilâhiler ve ramazâniyyeler okunur. Şevval ayında bayram, Zilkâde ve Zilhicce aylarında hac ve kurban temalı ilahiler okunur (Ergun, 2017, s. 40). Her bir ayın kendi içerisinde belli bir özelliği varken zayıf bir repertuar ile zâkirbaşılık yapılabilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda okunacak eserlerin derûnî mânâlarını da gündem ile bağdaştırabilecek bir vukufiyete ihtiyaç vardır. Meydanda şeyh efendinin yaptığı duaya göre çok hızlı bir değişime gidilmesi gerekebilir. Meselâ postnişin afv ile ilgili bir dua ettiği takdirde zakirbaşı ona uyup "Affet isyanım benim" ilahisini usûl ilâhisi olarak okutabilir (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Dua ile ilâhinin örtüşürülmesi de vukûfiyet ve geniş bir repertuar ile mümkün olacaktır.

Kezâ zikrullah ayini esnâsında farklı bir tarike mensup misafir bir şeyh geldiğinde onun pîri yahut tariki ile ilgili veya beste yahut güftesi misafir şeyhin yoluna mensup zevât-ı kiramdan birine ait ilâhiler okunması yazılı olmayan bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zâkiran maksuresinin gelen şeyh efendiye "Merhaba, hoşgeldiniz" demesidir. Böylelikle misâfirin gönlü hoş edilir. Hem de onun gönlünü hoş ederek meydanın feyzini korumak ve ziyadeleştirmek adına çok önemli, çok ince işlerdir. Çok ince özelliklerdir (Özhan, 2022). Misâfirin gönlünün hoş edildiği mecliste de güzellikler zuhur eder. Hazret-i Peygamber'in "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, misafirine ikram etsin!" (Buhari, 2009, s. 85) hadis-i şerifi mucibince yapılan bu eylem

bir tür ikramdır. İkrâm ekseriya maddi, somut veya gıdalar ile sınırlandırılarak düşünülür. Oysa ki zikrullah âyini esnasında bir şeyh efendiye Fâtiha vermek de onun yoluyla ilgili ilahiler okumak yani ona “hoş geldiniz” demek de ikram kâbilindendir. Böyle bir ikramın gerçekleşmesi tamamen irfânî bir durumdur. Tekkeler irfan geleneğinin en önemli numuneleridir. Dolayısıyla tekkenin özellikle ayin gibi çok mühim bir ritüelinin başında bulunan kişinin yani zakirbaşının irfanlı bir kimse olması icab eder. Bu irfanlı duruşun sergilenmesinde yine önemli husus zakirbaşının yetişmiş, olgun, yaptığı işin künhüne vâkıf, her zaman ve zemine uygun ilahileri tespit edebilecek bir mahfuzâta sahip olması çok mühimdir.

“Rivâyet olunur ki, III. Ahmed devrinde Kambur Hâfız nâmıyla mâruf bir zâkirin 3000 ilâhiden fazla bilmediği halde mahzâ sesinin letâfeti sebebiyle, Edirnekapısı civârındaki Nûreddin Cerrâhî tekkesinin zâkirbaşılığına tâyin olunması tekkelerde kıyl ü kâli mûcip olmuş ve “Kambur Hâfız 3000 ilâhî ile zâkirbaşı oldu, ne günlere kaldık!” . (Şengel, 1979, s. V).

Kabilinden hayıflanalar olmuştur. Zakirbaşılık yapan kişinin şiir ve edebiyattan anlaması gerekir. Mânevi büyüklerin şiirlerine nutuk denir. İlâhi güfteleri çoğunlukla velîlerin ve meşâyihın nutuklarından oluşur. Bu zevâtın nutuklarını topladıkları kitaplara da divan denir. Zâkirbaşılık yapacak kişinin divan karıştırmayı, bunlarla ilgili okumalar yapması gerekir. Metinlerin muhtevâlarının ve deruni mânâlarının şerhleri ile meşgul olması gerekir. Aynı zamanda Arapça ve Farsça’nın tüm özelliklerine dair derinlikli bir vukûfiyet olmasa bile, metinlerde geçen terkipleri, bu dillerdeki kelimeleri anlayabilecek kadar lisana aşinalık gereklidir (Uysal, 2023). Çünkü okunan ilahilerin ne anlattığına dair isabetli bir fikre sahip olmayan bir zâkirbaşı düşünülemez. Böyle bir durumda irfânî bir eylem yapmaya çalışsa bile bilgisizlik sebebiyle yanlış anlamalara ve zikrullahın inceliği ile uyumlu olmayacak hatalara yol açabilir. Örneğin çokça bilinip okunan beste ve güftesi Nafia Muhasebecisi Sadi Bey’e ait olan “İntisabım tâ ezeldendir Cenâb-ı Ahmed’e” isimli rast ilahinin zeminindeki Ahmed ve nakarat kısmında kendisine nispet edilen Ahmed hazretinin Hz. Peygamber olduğu düşünülerek okunması durumunda, bilenlerce hayreti mûcib bir vaziyet ortaya çıkacaktır. Zîra ikinci kıtadan da anlaşıldığı üzere bu nutukta nisbet olunan Hz. Pir Ahmed er-Rifâî’dir. Ayinin işleyişine asla zarar vermeyecek olmasına rağmen mükemmelliğe hâlel getirecektir. Zira ayette de “Allah işini en güzel şekilde yapanları sever” buyrulmaktadır (Kur'an-ı Kerim, s. 2:148)

Müzikal yetenekleri olmayan bir kimsenin zâkirbaşılık yapabilmesi mümkün değildir. Cehrî zikir yapılan mukabelelerde tabî olarak müzik ve müziğin pek çok nüansı kullanılmaktadır. Her âyin, ayini yöneten şeyh, sertarik, sertabbah veya zakirbaşından birinin Hz. Peygamber’in, O’nun âli ve ashabı, pirân ve meşâyihın ruhlarına hediye edilmek üzere Fâtiha vermesi ile başlar. İlk olarak, tasavvufun kabul ettiği ontoloji anlayışı gereği Hz. Peygamber’e salâvat okunur. Bu salavatlar bir veya birden çok olup her tarikatın müşterek yahut hususi olarak kullandığı besteleri vardır.

Müteakiben okunan tevhidin yine her tarikatın müştereken kullandığı besteli, perdeli ve düz halleri vardır. Gerek devran gerekse kıyamda bazal bir meydan akordu da vardır. Bu hâlde zakirbaşının öncelikli olarak tonu yakalayıp üstüne kaside, ilahi atabilmesi gerekmektedir. Bu da apsolit bir kulağı gerektirir (Uysal, 2023). Örneğin Abdullah Uysal'ın aktardığına göre Galata Mevlevihanesi Kudümzenbaşısı Sadettin Heper vapura bindiğinde öten vapur düdüğünün perdesini söyleyip “Aaa kaba yegah” dediği rivayet edilir. Bu ancak absolut bir kulak ve engin bir tecrübe ile mümkündür. Mevlevi ayinlerinde zakirbaşılık kudümzenbaşının vazifesidir. Yani zâkirbaşından da bu beklenmektedir.

Zikrullahın kendi içinde bir ritmi vardır. Bu ritim sabit bir metronom ile ifade edilemeyecek bir ritim olmanın yanı sıra sadece kendine mahsus olup doğal yetenek ve tecrübe ile öğrenilecek bir ritimdir. Zikrullah ağırdan başlar ve kendi içerisindeki ahengi ile hararetlenir. Hararetlendikçe yürür. Zakirbaşının vazifesi sesleri ile o harareti artırmaktır (Özhan, 2022). Zakirbaşı ise, bu doğal yürür içerisinde doğru darplara sahip ilahileri atmak durumundadır. -İlahi atmak, ilahiye başlatmak anlamına gelmektedir.- Örneğin devranın ism-i Hû okunan kısımda sekizlik, onaltılık notaların yoğun olduğu ilahileri seçmek hatalı olacaktır. Bu kısımda daha ağırca, birlik, ikilik, dörtlük notalarla darp taksiminin olduğu ilahileri tercih etmesi gerekmektedir. Ritim yürüdüğünde ona göre, âniden yavaşlama durumunda ona göre ilahiler seçilmelidir (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Zakirbaşının en önemli vazifesi bu değişken tempoda ahengi sağlamaktır. Zikir ve icra arasındaki ahenkte bir aksaklık olması durumunda umumî coşkunluk ve zikrullahın neş’esi kaybolabilir (Karabaşoğlu, 2016, s. 52). Bu ilâhiler uzun yıllar zikir meydanlarında zâkirlik yapılarak öğrenilebilir. Usta bir zakirbaşının çırağı olarak öğrenilebilir. Aksi halde tüm usulleri, ritim kurallarını bilen bir kimse de meydan ritmini yakalayamayabilir. Devran esnasında ritim yavaş yavaş kendi ahengi içinde yürür. Bazen ritimzenler heyecanlı ayinin hızını haddinden fazla artırma meyli gösterebilirler. Buralarda zakirbaşı müdahil olarak doğal ritmi muhafaza eder. Elbette bu söylenilen şeyhin bilerek yürütmesi hâricinde geçerlidir. Zikir meydanında vurulan ritimler, sahne, stüdyo gibi yerlerde vurulan ritimlerden farklı olarak vurulur. Örneğin; üçlü Hayy diye anılan esmâda sofyan ritminin son iki teki milisaniyelik bir gecikme ile vurulur. Bu ancak işiterek öğrenilir ve içselleştirilir. Bu ritim darbının bu şekilde vurulması gerektiğini bilmeyen bir zâkirbaşı ilâhi vurgularında hata yapacaktır.

Zâkirbaşı ve zâkirân, zikir ayini esnasında ‘tekke tavrı’ dediğimiz tavrı yürütmekle mes’uldür. Bu tavrı çoğunlukla goygoylu, köşeli, zikir darplarının düm ritmine denk gelen kısımları baskılı ve köşeli olarak okunan kısımdır. Ancak bazı meydanlarda bazı şeyh efendiler duygulu okunmasını arzu edebilir. Bu takdirde bu vurgulu ve forte okuyuş piyano okuyuşa evrilmek durumundadır. Zakirbaşı, bu duygu ve hâl geçişlerini, sessiz ve sözsüz olarak ifâde eden şeyh efendinin yüzünden

okuyabilmelidir (Uysal, 2023). Bu da zâkirbaşı ile şeyh arasında bir ünsiyetin gerekliliğini de icab ettirir.

Tekkelerde şeyh efendinin yanında tekkenin, dervişlerin ve misafirlerin işleri ile ilgilenmek için oluşturulmuş bir görevli kadrosu vardır. Bu görevliler manevi işaret veya şeyhin tasarrufu ile tayin olunurlar. Bu görevlilere hizmet eden mânâsında hizmetnişîn denir. Hizmetnişînler tanımlı olan görevi kendileri yapmanın yanı sıra yaptırmakla da mükellef olabilirler. Sayıları tarikatten tarikate değişkenlik gösterebilir. Âsitâne tekkelerinde sıralama şöyledir: Postnişîn(şeyh), sertarik, sertabbah, serzâkir(zakirbaşı), imam, meydancı, türbedar, kapıcı, asâdâr, nakîb, pazarcı, çerağcı, sâkî, ferrâş. Bu on dört hizmetnişîn mutlaka taraf-ı pirânîden mânevî emir zuhura gelmesi ile tayin edilirler (Erenden, 1983, s. 136). Postnişîn mazhar-ı füyûzâttır. Diğer hizmetnişînlerin tamamı şeyh adına hizmet yürütür. Sertarik, tarikatın bütün işleriyle meşgul olur, sertabbah dervişlerin pişirilmesi, olgunlaştırılması ile meşguldür. Dördüncü sırada bulunan serzakir ise zikrin başıdır. Zâkirbaşı, ayin esnasında maksurede ilahi okuyanların başında gözükebilir ancak zâkirbaşılığı sadece ayin esnasında geçerli değildir. O vazife verildiği takdirde 7 gün 24 saat yani daima geçerli bir vazifedir. Zikrin başı demek, esmâ ile uğraşan, ders yapan tüm dervişlerin zikrini yöneten kişi demektir. Mânevî anlamda zâkirbaşının böyle bir yönü vardır. Zâkirbaşı, hizmetnişîn protokolünde sadece ilahi okuduğu için dördüncü sıraya gelmez. Temsil ettiği esas, tarikatın gizli ve açık, bireysel ve toplu bütün zikridir. Dolayısıyla da tekkedeki her hizmet gibi aslı itibarıyla mânevî bir hizmettir. Zâviye denilen daha küçük tekkelerde hizmetnişîn sayısı beştir. Bunlar sırasıyla; Postnişîn, zakirbaşı, meydancı, kapıcı ve nakibtir. Zaviyelerde görevli olan zakirbaşılarının görev kapsamı âsitaneye göre çok daha geniştir. Zira âsitânede sadece zakirbaşılık ile muvazzaf iken zaviyelerde sertariklik ve sertabbahlık görevi de yürütürler (Özhan, 2022).

Zakirbaşılık, cehri zikir yapan bütün tarikatlarda, görevlerinin kapsamı değişkenlik gösterse bile ayin yürütücülüğü bağlamında vardır. Mevlevîlerde zikir ayini olarak icra edilen semâ mukabelesinde, ayini yöneten “postnişinin” yanında, vazifesi kıyam reisinin görevine benzeyen, semâzenleri idâre eden “semazenbaşı”; mıtrıbyı yani ayinin müzikal yönünü idare eden kişi olarak da kudümzenbaşı vardır. Kudümzenbaşı, devrânî ve kıyâmî tarikatlardaki zakirbaşının, Mevlevî tarikatındaki karşılığıdır. Yani Mevlevîlerde zâkirbaşı, kudümzenbaşısıdır (Uysal, 2023). Bir başka zikir çeşidi olan “Cem Ayini”ni benimsemiş, sonradan tarikat hüviyetini yitirip “Alevi-Bektaşî İnanıcı” olarak isimlendirilen bir tarikat olan Bektaşilik’te zâkirbaşılık müessesesinin karşılığı olarak “zâkir” ifadesi kullanılmaktadır (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Bektaşîlerde zâkirlik yapan kimselerin durumu, aynı olmamakla birlikte Türk Aşıklık Geleneği’ne çok benzemektedir. Bir bağlama ile Cem ayinleri esnâsında deyişler, düvazdehler vs. seslendirmektedirler.

Zakirbaşının hastalanması, sesini yitirmesi durumunda vazifesi yine de devam eder. Bunun nedeni zakirbaşının aslî fonksiyonu tarikatlardaki bütün esmâyı yani bütün zikri yönetmektir. Zakirbaşının ayin esnasında ilahi okuma vazifesi yoktur. İlâhi okutma vazifesi vardır. İlâhiyi atar ve okuyanları yönetir (Özhan, 2022). Bu anlamda zakirbaşının aslî vazifesi zakirân korosunu, doğru şekilde yönetmek; bir anlamda şeflik yapmaktır. Zikrullah'ın gündemini, coşkusunu, doğru tespit etmek ve düzenli ritmik akışı sağlamak, gündeme uygun ilahiler seçmek yani bir anlamda sanat ve müzikle iç içe olan bu âyinin sanat yönetmenliğini yapmaktır (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023).

Bir başka yönüyle zakirbaşı, yanında çıraklık edenlerin ustasıdır. Onların maddî manevî problemleri ile ilgilenmelidir. Her birinin hem müzikal, hem manevî, hem ilmî hasılı her türlü olgunlaşmasını sağlamak üzere bir yol gösterici hükmündedir. Görüşme yaptığımız Hakan Alvan, bir zakirbaşının belki de en zorlandığı işinin bu olduğunu belirtti. Zirâ yer yer çıraklar arasında anlaşmazlıklar da olduğu bilinmektedir. Bu durumlarda aralarını bulacak, birbirleri arasındaki ilişkiyi iyi ve güzele inkılâb ettirecek olan zakirbaşı efendidir. Zakirbaşının zakirlerin arasını bulması, gönlünü yapması bir anlamda onları bir baba gibi sevk ve idâre etmesi gerekir (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023).

Zakirbaşının önemli vazifelerinden birisi de peşi sıra gelenleri yetiştirmesidir. Çünkü tekkeler ve zaviyeler kendi içerisinde, kendi kendine eğitimi sağlayan müesseselerdir. Tekke dışında bir yerde müzik öğrenilse bile tekke musikisinin ve zakirbaşılığın incelikleri öğrenilemez. Zakirbaşının yardımcısına peyrev denmektedir. Peyrev lügat manası olarak ardı sıra giden, uyan, tâbi olan, izinden giden anlamına gelmektedir (Yeğin & Badıllı, 1992, s. 808). Zakirbaşının izinden giden peyrevler de zakirbaşı tarafından, çıraklar ise zakirbaşının gözetiminde, peyrev tarafından yetiştirilir (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023).

Zakirbaşılık yapan kimselerin seyr-i sülûk denen mânevî yolculukları/mânevî terbiyeleri diğer dervişlerin seyr-i sülûku gibi olmaz. Çünkü zâkirlik veya zâkirbaşılık yapan kimselerin, sanatçı tabiatlı ve hassas olmaları nedeniyle onların seyr-i sülûku çok daha farklı, çok daha yumuşakça sürdürülür ve güzellikle terbiye edilirler((Alvan & Alvan, Saz ve Söz Meclisi, 2019). Zâkirbaşılar, gönlü alınmak suretiyle mânevî eğitimini tamamlayabilirler. Belli başlı özel yetenekler, yoğun gayret ve irfânî bir derinlik gerektiren zâkirbaşılık vazifesini yapacak kişilerin terbiye edilme süreci, çok yumuşak dokunuşlarla altın işlemek gibidir.

Zakirbaşı, bir merasim ile tayin edilir. Zikir ayinine başlarken zakirbaşı olacak kişi, tâc ve hırkasını giyip ayinin icra edileceği meydanda hazır olur. Mukabele namazı müteakip icrâ edileceği üzere zakirbaşı olacak kişi zâkir maksuresinde safın başında namazın sünnetini kılar. Farz ile sünnet arasında üç ihlâsî âdet olduğu üzere sesli okur, namazda sermüezzinlik vazifesini yapar. Namaz kılındıktan sonra postnişin ayağa kalkar ve ayakta halka oluşturulur. Sertarik,

zakirbaşı olacak kişinin elinden tutup, postnişin önüne götürür ve niyaz ettirir. Sonrasında beyaz zakirbaşı postuna ikâme eder. Diğer dervişler, sessizce musafaha ederler. Müteakiben postnişin dua eder. Bu duada eski zakirbaşların ervahına ve yeni tayin olunan zakirbaşının da hayrına dua edip fatiha verir. Sonrasında oturup, Mülk suresi okunur. Zakirbaşı olacak kişinin halife olmaması ancak hilafeti hak eden bir derviş olması durumunda namaz sonrası öncelikle hilafet merasimi yapılır, sonrasında sertarik zakirbaşı postuna getirir. Fatiha edilip, tevhid okunduktan sonra zakirbaşı bir aşr okur. Dua oturularak yapılır. Zakirbaşı olacak kişi başka bir tarikate mensub ise yalnız tâc-ı şerif tekbirleme merasimi gibi yapılır (Erenden, 1983, s. 159-160).

Ayinler mânevi-mistik yönü olan merâsimlerdir. Burada şeyh efendi ve dervişler tevâcüd edip vecd hâline ulaşmayı amaçlarlar. Bu esnâda kulakları, zihinleri, kalpleri sadece zikr-i ilâhi ile, okunan hikmetli kasideler ve Kur'an ayetlerine odaklıdır. Dünyevî her hâlden ve odaklanmaya engel olacak davranıştan kaçınırlar. Bu bir yükselme ve cismâniyetten soyutlanma hâlidir. Bu esnâda meclisi tutacak, onları sevk edecek, akli başında birinin olması gerekir. Bu kişi de zakirbaşdır. Buna remz olarak zakirbaşları eğer tâcları ile âyine çıktılarsa, âyin esnâsında akli başındalığı temsil olarak ism-i Hayy'da herkes tâc ve hırkasını çıkarırken zakirbaşları tâc ve hırkasını çıkarmazlar.

Bir kimsenin zakirbaşlık etmeye salahiyetinin olması çoğunlukla bulunduğu toplum içerisinde biliniyordu. Zakirbaşlık makamına tayin olunması da ekseriya rüya ile olup, yukarıda bahsedildiği şekliyle bir merasim yapılmaktaydı. Ancak icazet verilmesi adeti yoktu. Fakat meşhur Zakirbaşı Halil Yaşar (Aşki) Baba'nın böyle bir icazeti olduğuna dair literatürde yanlış bir bilgi vardır. İcazetin metninin latin harfelerle çevirisi aşağıdadır.

“...Seyyid Muhammed Hünkar Hacı Bektaş Velt kuddise sırruhu'l- alî ve'l-celî hazretlerinin tarikat-ı aliyyesine müntesib ve rişte-i irâdetlerine müteallik ve merbat olan aşikân-ı sadıkân-ı muhibban-ı hakikatnişanların malumları olsun ki bu defa münhal kalan İstanbul'da Karyağdı Dergahı postnişinliğine siret-i aliyye ve iktidarı kemaliyyeyle maruf ve evsaf-i memdûha-i matlûbeyle mevsûf, mücerribu'l-etvar Yaşar Baba'nın ik'adına hasebu't-tarika ruhsat ve icazet verilmesi hakkında mahallî muhibban tarafından gönderilen mektup vâsıl ve muhteviyatına ıtılamız hasıl oldu. Mü'minlerin tahsin eyledikleri şey indallah müstahsendir, mealinde varid olan hadis-i şerife imtisalen bizler dahi mümaileyh Yaşar Baba'nın şeriat-ı Muhammediyye ve tarikat-ı Ahmediyye erkanının icrasına dikkat ve sırât-ı müstakimden inhıraf etmemeye ve adab-ı tarikatle müeddeb ve âyende ve revendeye hüsn-i nazarla hizmet ve bihamdilillahi Teâlâ vatan-ı aziz-i mukaddesimizi tahlis eden gâzi-yi mücahidanı Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle rüfekâyı kiram mücahidlerinin himmet ve şecaat-i hayderâneleriyle müesses devlet-i Cumhuriyyemizin mâdâme'l-muvaffak, hükümrânşân ve celâdet ve saadet-i ebediyye ile mazhariyyetine ruhaniyyen cenab-ı saadet buyurulmasına deavât-ı mefruzada ve evkat-ı hamsede müdavemet ve'l-hasıl zâhir

ve batın müstahsen hareket etmesi me'mûlümüz olduğundan zaviye-yi mezkur postuna kuûdiyle muhibban-ı aşikân-ı sadıkânın hizemât-ı mâneviyye-yi malûmelerini ibka ile beraber kendisinden yed tutanların ikrarlarını almasına Baba-yı mümaileyhe ruhsat verilmiştir... Cümlelizin malûmu olsun ve icazetnâmeye itimad kılınsın... (13 Cemaziyelâhir 1343 [8 Ocak 1925])" (Kılıç, 2016, s. 132-133)

Ancak bu metinden de anlaşılacağı üzere bu bir zâkirbaşılık icâzeti değildir. Söz konusu icazet, Tatar Yaşar Baba'nın Karyağdı Baba tekkesi postnişinliğine tâyin olunması hakkındadır.

Tekkede zakirbaşılık yapmaya muktedir bir kimsenin bulunmaması durumunda başka tekkeden gelen bir kimse zakirbaşılık yapabiliirdi. Tekkeler arasında keskin çizgilerle bir ayrım olmadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışında zakirleri ve zakirbaşılarını farklı kurumlarda görev yapan memurlara benzetebiliriz. (Uysal, 2023).

Genel hatlarıyla zakirbaşının, meydancıyı, şeyh efendiyi ve zakir maksuresini aynı anda takip edip çok yönlü olması, duruma göre her an başka bir yeniliği oluşturması ve uydurması gerekliliği aşikardır. Bu da yüksek beyin fonksiyonlarına sahip olmasının gerekliliği fikrine bizleri ulaştırır. Bu bağlamda okuduğu ve okuttuğu eserlerle, icra ettikleri ayinin gündemini bağdaştıracak kompozisyon yeteneğine sahip, okuduğu metinlerin muhtevasını müdrik ve gerekli olan kompozisyon değişikliklerine karşı çok yönlü beyin fonksiyonlarını bir bütün ve ahenk halinde gerçekleştirebilecek, hafızası kuvvetli, repertuarı çok geniş, yaptığı işin ve okuduğu güftelerin manevi yönüyle bütünleşebilecek bir kimse olması gerekmektedir. Kendi sorumluluğu altında yetişen peyrevlerin pedagojik ve duygusal ihtiyaçlarına yönelik donanımının olması da kurumsal kimliği bağlamında gereklidir. Tarih boyunca bu sayılan ideal niteliklerin her birini mükemmel düzeyde taşıyan zâkirbaşları olduğu gibi, niteliklerin bir kısmının eksik olduğu zâkirbaşılara da rastlanmaktadır. Bu, müessesenin asliyetine zarar getirmemekle birlikte insan tabiatının ve eksikliğinin her kurumda gözlenebileceğini göstermektedir. Gelenekteki tekkelerde protokolde üst sıralarda yer alan zâkirbaşının, isimlendirildiği şekliyle hatırlama üzerine odaklanmış bir kimse olduğu, içerisinde vazifeli bulunduğu mistik yapının bütün hatırlama ve zikretme işlerinden sorumlu olduğu tespit edilmiştir.

Ayin esnasında zikri yönetme vazifesi genellikle şeyh efendilere ait olmakla birlikte yapılan incelemelerde zâkirbaşının ahenge dair sorumluluğunun yanı sıra “reis” olarak isimlendirilen bir başka vazifeliye de rastlanmıştır. Kıyam reisi olarak da anılan bu vazifeli zikir esnasında esma atmaya yetkili, esmayı ve zikri yönetmeye yetkilidir (Alvan M. H., 2023).

2.4. Zikir Türleri

Tarikatlarda zikir türleri iç coğrafyaya göre üçe veya icrâ ediliş şekillerine göre üçe ayrılır (İnançer, Özel Arşiv). Bunun dışında ise icrâ ediliş seslerine göre dörde ayrılır.

2.4.1. Sesin Çıkışına Göre Sınıflandırılması

Hafî Zikir: Zikredenin sesini hiç çıkarmadan, tamamen kendi içinden zikretmesi şekliyle ortaya konulur. Hazret-i Peygamber'in Hz. Ebubekir'e telkîn etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bekrî silsileden gelen Nakşîbendilik ve alt kolları tarafından icrâ olunur.

Darbî Zikir: Zikredenin zikredilen esmâyı tamamen darbederek söylenmesi şeklinde icrâ olunur. Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e telkin etmesiyle ortaya çıkmıştır. “Şabanî darb-esması”nda, “Yesevî zikr-i erre”sinde kullanılır.

Kalbî Zikir: Zikredenin, zikredilen esmâyı harf belli etmeden sadâ ile söylemesi şeklinde icrâ olunur. Hazret-i Peygamber'in Hz. Osman'a telkîn etmesiyle ortaya çıkmıştır. Kıyam “ism-i celalî”nde, “kelime-i tevhid zikri”nin belirli bir bölümünde, “Beyyumî zikri” gibi usullerde uygulanır.

Cehrî Zikir: Harfler belli edilerek ve darp kullanılmadan icrâ edilir. Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Ali'ye telkîn etmesiyle ortaya çıkmıştır. “kelime-i tevhid zikri”nde, “devran zikri”nin “ism-i hu” kısmında, “kıyam zikrinin” başlarında, “Beyyumî zikri”nin perde kaldırma kısmında kullanılır (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.2. İctihat Edildikleri Coğrafyaya Göre Sınıflandırılması

Horasan Ekolü: Orta Asya menşeli Halvetîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Kübrevîlik gibi tarikatların ayinleri.

Kûfe Ekolü: Irak, Suriye, Basra gibi vilayetlerde neşv-i nümâ eden Kadirîlik, Rifailik, Sâdiîlik, Keyyâlîlik gibi tarikatların ayinleri.

Hicaz Ekolü: Hicaz, Kuzey Afrika vilayetlerindeki Bedevîlik, Düssûkîlik, Şâzelîlik gibi tarikatların ayinleri (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3. İcra Ediliş Şekillerine Göre Sınıflandırılması

2.4.3.1. Kuudî Zikir Türleri

Ayağa kalkılmadan, dervişlerin oturduğu yerden zikretmesiyle icra olunan ayinler. Bütün tarikat ayinlerinin en başında muhakkak surette icrâ edilir. “Onlar ayaktayken, otururken, yanları üzerine yatarken hep Allah'ı anarlar” (Kur'ân-ı Kerim, 2:190-191) ayetinde geçen “kuûden” ifadesi bu ayin şekline delil teşkil etmektedir.

2.4.3.1.1. Kelime-i Tevhid

Bütün tarikatlarda uygulanması esas olan zikir türlerinden birisidir. Uygulama farkları bulunmaktadır.

2.4.3.1.1.1. Besteli Tevhidler

“Kelime-i tevhid” zikrinin belirli bir makamda, özel bir besteyle söylenmesi şeklinde icrâ olunur. Zikir devam ederken, Yunus Emre’nin “Aşkın ile Aşıklar” güftesi ve Ümmi Sinan’a ait olan “Erenlerin Sohbeti” güfteleri başta olmak üzere zâkirbaşı ve peyrevleri ilahi okurlar. Günümüzde tespit edebildiğimiz yaklaşık beş adet besteli tevhid formu bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla:

Suzînâk Tevhid:

Suzînâk makamında icrâ olunan “kelime-i tevhîd zikri”dir. Halvetiyye’nin Ramazaniyye Şubesinde zuhur eden Cihangîriyye Tarikatı’nın piri Hasan Burhaneddin Cihangîri tarafından icat edilmesi sebebiyle “Cihangîri Tevhid” olarak da anılır. Bu beste okunurken, zâkirler genel olarak Yunus Emre’nin “Aşkın ile Aşıklar” güftesini Suzînâk makamında okur.

Uşşak Tevhid:

Uşşak makamında, iki kısım halinde icrâ edilir. İlk kısım gayet ağır bir tempoda ilerler. İlk kısım okunurken zâkirbaşı ve peyrevleri özel bir istimdâd okur. İstimdâd’ın sözleri şöyledir:

Meded Ya Muhyiddin Abdülkadir Ba’zu’l-Eşheb Meded Meded
Meded Ya Seyyid Ahmed Ya Rifai Ebu’l-Alemeyn Meded Meded
Meded Ya Seyyid Ahmed Ya Bedevî Ebu’n-Nesebeyn Meded Meded
Meded Ya İbrahim Ya Düssûkî Ebu’l-Ayneyn Meded Meded

(Eğer icrâ edilen dergâh bu dört kutbun yolundan değil ise, o dergahın pirinin ismi, en sonda kendi künyesi ile birlikte söylenir.) Daha sonra ise ikinci kısma geçilir. İkinci kısım, tempo olarak daha hızlı bir şekilde icra olunur. Zâkirbaşı ve peyrevleri yukarıda bahsettiğimiz güfteler başta olmak üzere, içinde bulunulan hicrî aya göre ilahi okurlar.

Rast Tevhid:

Rast Makamında icrâ olunur. Tevhid’in açılış kısmını Şeyh Efendi yapar. Açılış kısmı rast makamında şöyle icrâ olunur:

“Lâ ilahe ilallah el-melikü’l-hakkü’l-mübîn Muhammedü’r-resullullâh sâdiku’l vâ’di’l- emîn” daha sonra rast makamında tevhid çekilmeye başlanır.

Saba Tevhid:

Saba makamında, kendine mahsus bestesi okunmak suretiyle icrâ olunur.

Hüzzam Tevhid:

Hüzzam makamında, kendine mahsus bestesi okunmak suretiyle icrâ olunur.

2.4.3.1.1.2. Namaz Tevhidleri

Tekkelerde, ayin, muhakkak surette namaz kılınmasından sonra icrâ edilir. Osmanlı döneminde aydınlatma problemleri sebebiyle ekseriyetle öğlen namazı akabinde, son dönemlere doğru ise yatsı namazlarının akabinde ayin icrâ edilmeye başlanmıştır. Misalen Koca Mustafa Paşa semtindeki Sünbülî Asitanesinde ayin, cuma namazı sonrasında icrâ olunur iken, Karagümrük'teki Nureddin Cerrâhî Asitanesi'nde pazartesi günleri öğle namazı sonrasında, İbrahim Fahreddin Şevkî Efendi zamanında ise Pazartesi öğle namazı sonrası ile birlikte Cuma gecesi(miladi olarak Perşembe geceleri) yatsı namazı sonrasında da ayin icra edilmiştir (Erenden, 1983, s. 425).

Ayin öncesi kılınan namazların ilk sünneti ile farzı arasında özel bir beste ile beş tevhid çekilmesi ve tesbihattan sonra da beş tevhid çekilmesi adettendir. Her tekke kendi özel tarzı ile bu tevhidleri çeker (Erenden, 1983, s. 155). Bu tevhidlerin ilk beşi "beş vakit farz namaz kılınmasına" diğer beş tevhid ise "beş vakit nafile namaz kılınmasına" işaretir (Erenden, 1983, s. 156). Bu namaz tevhidlerini zâkirbaşı çektirir.

2.4.3.1.1.3. Feth-i Esmâ

Özel bir form olarak okunur. İlk üç tevhid gayet ağır ve pes bir tempoda çekilir. Sonraki tevhidler ise daha hızlı bir tempoda icra olunur (Erenden, 1983, s. 156).

2.4.3.1.1.4. Perdeli Tevhid

Ekseriyetle Rifai Tekkelerinde icra olunmakla birlikte estetik oluşu sebebiyle diğer tekkelerde de kullanılmıştır. Zâkirbaşı veya görevlendirdiği zâkirlerden birisi kaside okurken birer perde arttırır ve birer perde indirir. Bu esnada zikredenler de zâkirin verdiği perdeye çıkar veya inerler.

2.4.3.1.1.5. Düz Tevhid

Perde kaldırılmadan, sabit bir ses üzerine temponun artması ve yavaşlaması suretiyle icra edilir. Genel olarak Halveti Tekkelerinde uygulanır (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3.1.1.6. Kalbî Tevhid

Cehrî çekilen "kelime-i tevhid zikri"nin sonunda, okunan kasidenin güftekarının ismi geçtiğinde yapılır. Harfler belli edilmeden tevhid çekilmesiyle uygulanır. Bazı tekkelerde ilahî okunur (Erkmenkul, 1991).

2.4.3.1.2. İsm-i Celal:

Kuudî Ayinlerde “kelime-i tevhid zikri” hitama erdikten sonra, şeyh efendinin arzusu ile “ism-i celal”(Allah ismi) okunur. “ism-i celal” ilk başlarda ikili ikili okunurken belirli bir noktada tek tek söylenmeye başlanır. Şeyh efendinin arzusuna göre esmâ kalbî olarak devam eder ya da hitama erdirilir (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3.1.3. İsm-i Hu:

Yine arzu üzerine “ism-i celal” zikrinden sonra okunur. İlk üç “ism-i hû” gayet ağır icra edilir. Üçüncü “ism-i Hû”da şeyh perdeyi değiştirir. Perde değiştiğinde “ism-i hû” çift çift okunur. Bir miktar böyle zikredildiğinde perde tekrar değişir. Çift olarak okunan “ism-i hû” tek tek okunmaya başlar. Bu sırada zâkirbaşı ve peyrevleri özel bestesi ile ‘La ilahe ilallah muhammed resullallah sallallahu aleyhî ve selleme teslimâ’’ derler ve sonra yine zâkirbaşı veya görevlendirdiği zâkirlerden birisi ‘ve salli ‘alâ eşrafî ve es’ad-i nûr-i cemî’l-enbiyâ-i ve’l-mürselîn ve âlihîm ve’l-hamdu lillahi rabbi’l-alemin’’ der. Hu zikri böyle son bulur (Erenden, 1983, s. 148). Bir başka tür olarak ise “hu ismi” gayet kalbî olarak icra edilir. İcrâ sırasında zâkirbaşı ve zâkirler ilahi okurlar (Erkmenkul, 1991).

2.4.3.1.4. Evrâd-ı Şerîf Okunması:

Evrâd, vird kelimesinin çoğuludur (Kara M. , Evrâd , 1995). Tarikatlarda dervişlerin günlük hayatlarında okuduğu özel dualardır. Bunun haricinde birçok tarikatda ise ayinin başında toplu bir şekilde, özel bir beste ile okunması tarikat erkânındandır. Kâdiri Evradı (İsmail Rumî Asitanesi Kayıtları; Erkmenkul, 1991), Rifai Evradı, Cerrahi Evradı (Erenden, 1983, s. 153) gibi evrâd-ı şeriflerin okunması da kuudî ayinlere örnek olarak verilebilir.

2.4.3.1.5. Şabanî Darb-ı Esmâsı:

Halvetilik’in Şabaniyye kolunda oluşturulmuş olunmuş bir zikir formudur. Dervişler halka şeklinde veya karşılıklı saf olarak diz üstü oturmaktayken Şeyh Efendi’nin komutu ile elleri yumruk şeklinde sırtları düz olacak şekilde yere vururlar ve diz üzerine kalkıp tekrar otururlar. Hareketin devamlılığı sırasında sanki kürek çekermiş gibi bir görüntü oluşur. Zâkirbaşı ve Peyrevleri darbı bol, sofyan usulünde ilahiler okurlar (İnançer, 2014, s. 134-135).

2.4.3.1.6. Kuud Tevhidi

Dervişlerin bir halaka veya karşılıklı saf olmalarıyla icra olunur. Dervişler oturdukları yerden Allah Hay, Hay Allah Hay, veya sadece Kalbî olarak Hay esmâsını zikrederler. Kuud Tevhidi sırasında okunan ilahilerin birbirini şerh edecek minvalde olması, zâkirbaşından beklenen bir irfandır yani hususi bir kabiliyettir. (Erenden, 1983, s. 165).

2.4.3.1.7. Nısf-ı Kıyâm(Yarım Kıyam)

Celvetilik Tarikatına ait bir kuudi ayindir. Üsküdar'daki Hüdâi Asitanesi'nde ayin, zakirbaşının “Fâtiha” suresini vermesiyle başlar. Fatiha'dan sonra gayet ağır tempoda “kelime-i tevhid zikri” icrâ olunur. Daha sonra Zakirbaşı Efendi “Ya Allah Hu” diyerek dizlerinin üstüne kalkar ve dervişler de onu takip ederler. Diz üzerinde yapılan bu zikre “nısf-ı kıyam” (yarım kıyam) veya “Hızır Kıyam”ı denir. “Nısf-ı Kıyam” başladığında Aziz Mahmud Hüdâi'nin ilahilerinden okunması usuldendir (İnançer, 2014, s. 135-136).

2.4.3.1.8. Zikr-i Erre

“Erre” kelimesi lügat manası itibariyle bıçkı demektir. “Zikr-i erre”ye “zikr-i minşar” da denmektedir. Arapçada bıçkı, Farsçada testere demektir (Cebecioğlu, 1997, s. 784). Zikir esnasında boğazdan odun kesermiş gibi bir ses çıkarıldığı için bu zikre, “zikr-i erre” denilmiştir. Kuûden yapılması âdet olduğu gibi bazen ayağa kalkıp yere diz vurularak da yapılır (Uysal, 2023).

2.4.3.2. Devrânî Zikir Usûlleri

Dervişlerin ayağa kalktıkları ve bulundukları mekanın(teknik tabiriyle meydan) etrafında dönmeleriyle icra edilen zikir türüdür. Özellikle Horasan Ekolünden ortaya çıkan tarikatlarda görülmektedir (İnançer, 2014, s. 152).

2.4.3.2.1. Halvetî Devranı

Dervişlerin oldukları yerden sola doğru adım atmaları ile icra edilir. Devran başlarken “İsm-i Hû” zikredilir. “Hu” ismini başlamanın adabı Halvetilik kolları arasında farklılıklar gösterir (İnançer, 2014, s. 152-155) Devran başladıktan sonra çekilen üçüncü “İsm-i Hû”da zâkirbaşı, hem zikrin perdesine ve temposuna hem de içinde bulunulan hicri aya (Ramazan ise oruç, Zilhicce ise hac) uygun bir ilahiyi okutmaya başlar. Okunan ilahinin maktâ beytinde, güftekarın ismi geçtiğinde Şeyh Efendi yüksek sesle “Hayy” diye nida eder ve devranda çekilen esmâ “İsm-i Hû”dan “İsm-i Hayy”a geçer. “İsm-i Hayy” başladığında önce Şeyh Efendi, sonra rütbe ve kıdemleri sırasıyla tarikat halifesi olan kimseler, tac ve hırkalarını çıkarıp haydariyye ve arakiyyeleriyle devrana dahil olurlar (Erenden, 1983, s. 159). Devran, Şeyh Efendi'nin arzusu üzerine hızlanabilir, hızlandıktan sonra teknik tabiriyle “kısm edilir” yani kasılabilir, yani ritmik hızı düşürülür. Halvetilik'te “Kıyam Reisi” gibi bir vazife bulunmadığı için devran sırasında tüm idare şeyh ve zakirbaşı arasında gerçekleşir. Devranın bir noktasında Şeyh Efendi, “İllallah” diyerek devranı bitirebilir. Veya farklı usuller(farklı türde zikirler) ile devran devam eder (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3.2.2. Bedevî Topu

Aslen “Kıyâmî” Tarikatlarda uygulanan bir usul olmasına rağmen zaman içerisinde Halvetilerin de uyguladığı bir usul haline gelmiştir (Erenden, 1983, s. 165). İki şekilde uygulanabilir. Ya şeyh efendi devran devam ederken halakadaki en rütbeli veya en kıdemli dervişin elinden tutup onu merkez noktasına yani “Kutubhane”ye doğru çeker. Bu çekilen dervişin solundaki kişi de kendi arkasında sağ çaprazda kalan dervişin elini tutup devrana devam eder. Bu sayede bir helezon oluşur. Bu sırada zâkirbaşı veya görevlendirdiği zâkirlerden birisi salâ okumaya başlar. Bir diğer geçiş usulü ise devran devam ederken Şeyh Efendi elini başının üstünde çırpar veya ayağını yere vurur. Yukarıda denildiği gibi zâkirbaşı veya bir zâkir tarafından salâ okunmaya başlanır. “Bedevi Topu” başladığında çekilen “Hayy” esmâsı, salânın “Ya Resulallah” kısmı geldiğinde “Ya Hayy” olarak değiştirilir. Ve yine salânın sonuna doğru “Hayy” esmâsı çekilerek “Bedevi Topu” hitama erdirilir (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3.2.3. Tavaf Tevhidi

Halvetiliğin Cerrahiyye şubesinde ortaya çıkmış bir zikir türüdür. Devran devam ederken Şeyh Efendi’nin ayağını yere vurup “Ya Hayy” diye nidâ etmesiyle ya da “üçer üçer tavaf” diye seslenmesiyle ilk halakadaki dervişler şeyhi sollarına alacak şekilde üçer kişilik saflar oluştururlar. Sağ ayaklarını yere vurup sol ayaklarını yanına çekerken “Ya Hayy” diye nidâ ederler. Zâkirbaşı ve zâkirler zikrin temposuna uygun ilahiler okur. Yılın her zamanı yapılabilmekle beraber Nureddin Cerrâhî Asitanesi’nde Ramazan ayının ilk hafta gününde muhakkak surette yapılması usuldendir (Erenden, 1983, s. 167).

2.4.3.2.4. Vefâ Devri

Zeyniyye’den bir kol ihdâs etmiş olan Şeyh Ebu’l Vefa’nın bir içtihadıdır. Sonraki zamanlarda özellikle Sünbülîler ve Cerrâhîler tarafından benimsenmiştir. Devrandan sonra Şeyh Efendi, halakadaki en kıdemli veya rütbeli dervişin elinden tutup sağa doğru devretmeye başlar. Hemen halaka teşkil edilir ve sağa doğru “Vefa devri” yapılır. “Allah Vahid Ehad Samed” “Hayyul Kayyum Allah” “Hay Hay Hu” “Entel Hadi Entel Hak Leyse’l Hadi İlla Hu” gibi esmalar ile zikredilir. Zâkirbaşı ve zâkirler zikrin temposuna uygun ilahi okurlar. Özellikle Tarik-i Rifaiyye’den Kubbe Dergahı Şeyhi Süleyman Efendi’nin “Yandım yakıldım ben nâr-ı aşka” ilahisinin “vefâ devri” sırasında okunması İstanbul Tekke geleneğinde bir adettir (Erenden, 1983, s. 161).

2.4.3.2.5. Çifte Ayak İsm-i Hû

Genellikle Vefa Devri sırasında, Güfte sahibi olan zâtın ismi geçtiğinde yapılır. Sol ayaklar ön-sol çaprazla, sağ ayaklar ise yan tarafa atılarak yapılır. Bu esnada çekilen Hu ismi çift çift olarak icra edilir. Daha sonra hızlı tempoda normal devran edermiş gibi Hu ismine devam edilerek devran hitama erdirilir (İnançer, Özel Arşiv).

2.4.3.2.6. Gülşenî Gülü

Halvetiyye'nin Gülşeniyye koluna ait bir zikirdir. Dervişler, adım atarken öne ve arkaya doğru eğilirler. Gülşenî tacının ve arakiyesinin tepelik kısmının gül kurusu, destarının ise yeşil olması sayesinde yukarıdan bakıldığında bir gül goncasının açılıp kapanması gibi bir görüntü oluşur. Bu zikir olurken zakirbaşı ve idaresindeki zakirler "Gülşeni Savtı" denilen özel formda ilahiler okur (İnançer, 2014, s. 157)

2.4.3.2.7. Kadîrî Devrânı

Aslen kıyâmî bir tarikat olan Kadirîliğin Anadolu'daki kolları(Eşrefilik ve Rumîlik) devran zikri de icrâ ederler. "Halvetî Devrânı"na göre farklı olarak "Kadîrî Devranı" sağa doğru adım atmakla icrâ edilir (İnançer, 2014, s. 155)

2.4.3.2.8. Sivâsî Devrânı

Halvetiliğin Sivasîyye Şubesi'nde dervişler klasik "Halveti Devranı"nda olduğu gibi kol atmazlar. Onun yerine sol kol kola girerler. Yine Klasik Halveti Devranına göre daha farklı esmâlar ve ilahiler ile devran edilir (Güneren, 2000, s. 120).

2.4.3.2.9. Sünbülî Devrânı

Halvetiliğin çoğu kolunda devranı idare edenler Şeyh Efendi ve zakirbaşı iken Sünbülî Tarikatında(özellikle âsitanede) zikir iki kısım halinde icrâ olunur. İlk kısımda Şeyh Efendi âsitanede kafes denilen bir noktada dururken, zikri şeyhten sonra en rütbeli ikinci kişi olan "Pîş-kadem Efendi" idare eder. İlk kısım bittiğinde Şeyh Efendi devrana dahil olup "İsm-i Hû"ya başlar. Sünbül Efendi Asitanesi'nde 450 yıl boyunca "İsm-i Hû" sırasında güftesi Cemaleddin Halvetî'ye ait olan "Safhâ-ı Sadrında Daim" ilahisinin okunması usuldendir. Bu ilahi bir zakirbaşının kuvvetini en rahat gösteren ilahilerden birisidir. Her beyitte çekilen "İsm-i Hû" bir perde artarak devam eder.(Bu perde artması, Seyr-i Sûlûk'u temsil eder.) Güftekarın ismi geçtiğinde devran "İsm-i Hayy"a çevrilerek klasik "Halveti Devranı" olarak devam eder (Güney, 1997, s. 24-25)

2.4.3.3. Kıyâmî Zikir Usulleri

Dervişlerin oldukları yerde sabit durup, sağa sola eğilmeleri veya yukarı aşağı doğru hareket etmeleri şeklinde icra olunur (Akın, 2023). Genelde dervişlerin karşılıklı saf olmasıyla icrâ edilse de özellikle Şazelî Tarikatında ve bazı kıyâmî tarikatlarda halaka olarak da icrâ olunur. Rifai, Kadiri, Bedevî, Düssukî, Şazelî gibi tarikatlarda uygulanmakla birlikte sair tarikatlarda da icrâ olunur (Akın, 2023). Kuudî ve devrânî zikirlerle göre özellikle idare anlamında farklılıklar bulundurulur. Kuudî ve devrânî zikirlerde idare şeyh ve zâkirbaşı arasında gerçekleşirken kıyamî zikirlerde “Kıyam Reisi” olarak anılan bir kişi bulunur. Zikirde çekilen esmâ şeyhin yetkisinde olsa da zikrin perdesi ve temposu kıyam reisi ve zâkirbaşı arasında belirlenir. Kıyam reisinin, tekke içinde rütbeli olması, halife olması gibi koşullar aranmaz. Zikre dair liyakat sahibi olması yeterlidir (Akın, 2023). Şeyh Efendi liyakat sahibi ise ve arzu ederse kıyam reisliğini kendi elinde tutabilir.

2.4.3.3.1. Kıyam İsm-i Celâlî

Karşılıklı iki saf olarak duran dervişlerin “dem tutma”sı ile başlar(pes bir perdeden bir gulgule olarak çift çift ism-i celal çekilmesi) üç farklı tür makamda açılabilir.

Hüseyinî Kıyam İsm-i Celâlî

Dervişler dem tutarken, zâkirbaşı veya zâkirlerden birisi safların arasında durarak bir kaside okur. Kasidenin karar kısmına gelindiğinde dervişler hüseyinî perdesinden “Yâ Allah” diyerek önce sağa ve sonra sola doğru eğilip kalkarak dem tutmaya dönerler. Kasidenin maktâ beyti geldiğinde Şeyh Efendi veya Kıyam Reisi tarafından “İsm-i Celâl Zikri” başlatılır.

Uşşak Kıyam İsm-i Celâlî

Yine dervişlerin dem tutması ile başlar. Zâkirbaşı veya zâkirlerden birisi safların arasında “Uşşak Kıyam İsm-i Celal”inde okunan özel eseri okur (Sırrın Ala Şattatin) (Zakirbaşı Zühdü, 1980). Karar verildiği kısımlarda dervişler uşşak makamında özel çekiliş tarzı ile dört defa “ism-i celal” çekerler. Eser bittiğinde uşşak makamında “İsm-i Celal” zikri başlar (Zakirbaşı Zühdü, 1980).

Segâh Kıyam İsm-i Celâlî

Dervişlerin dem tutmasıyla başlar. Zakirbaşı veya zakirlerden birisi safların arasında Segah Kıyam İsm-i Celâl’ine özge olan münacatı okur (Allahu ekber küllemâ kâle’l- müezzinü’l-Hayy). Münacatın karar kısımlarında dervişler segâh makamında özel çekilişi ile İsm-i Celal çekerler. Münacatın sonunda hep bir ağızdan “Ya Ze’l Celâlî ve’l Cemâlî ve’l Kemâlî ve’l İbidâ” denir. Sonrasında zâkirbaşı “Ya Hayyu Ya Kayyum Ente’l Bakî Ya Allah” der. Zâkirbaşı bunu derken Şeyh Efendi veya Kıyam Reisi ayağını yere vurarak ya da ellerini çırparak “İsm-i Celal Zikri”ne başlar. (Zakirbaşı Zühdü, 1980)

2.4.3.3.2. Kıyam Kelime-i Tevhidi

“Kıyamî Zikirler” içerisinde en müzik bilgisine ve müzikal yeteneklere en çok başvuru türüdür. Pes bir perdeden dem tutma ile başlar. Bu esnada zâkirbaşı veya zâkirlerden birisi “Rast Münacat”ı okur (Ya Mevlânâ Ya Hannan). Münacatın karar kısımlarında dervişler gayet ağır bir tempodan, “Kelime-i Tevhid” çekerler. Sonrasında zâkirbaşı ve zâkirlerin okuduğu ilahi ve kasidelere göre yedi perde artar ve iner. Perde inmesinin en sonunda dördü uşşak biri hicaz makamında beş adet ‘Şey’ en lillah’ okunur (Şey’ en lillahlar Aktâb-ı Erbaa’nın yahut başka bir tarikin dergahında icra ediliyorsa o tarikin pirinin isminden istamdâd edilmesidir. “Şey’ en lillah”ların sonunda “Kelime-i Tevhid” “kalbî” olarak okunur (Gürer, 1965).

2.4.3.3.3. Kıyam

Şeyh Efendi’nin vereceği bir esmâ ile “Hayyu’l Kayyum Allah, Allah Hay, Hay Hay Yâ Allah” gibi önce cehrî olarak başlayan zikir, kıyam reisi ve zâkirbaşı tarafından yavaş yavaş ustalıkla hızlandırılır. Bir noktada Şeyh Efendi’nin verdiği komut ile çekilen esmâ “kalbî”ye döndürülebilir ya da farklı bir esmâ okumasına geçilebilir.

Beyyumî: Mısır’da Bedevî dervişleri tarafından yapılmaya başlanmış sonrasında diğer tekkelerde de icrâ edilmiştir. Dervişler, topuklarını kaldırmadan dizlerini kırarak sağa ve sola doğru dönerler. Duruma göre dervişler sağa ve sola doğru dönerken dizlerini yere vururlar. Bu esnada “Allah Yâ Daim” esmâsı veya farklı esmâlar çekilir. Zâkirbaşı veya zâkirlerden birisi, kaside okuyarak perde kaldırır. Perde kalktıkça tempo da artar ve diz kırmalar hızlanır. Daha sonra zikir kalbî olarak devam eder (İnançer, Özel Arşiv).

Demdeme: Kıyam zikri devam ederken şeyhin vereceği komut ile dervişler demdeme zikrine başlarlar. Demdeme isimli zikir türünde “Allahümme” esmâsı ile zikredilir. Saf içerisindeki dervişlerden biri öne doğru eğilirken sağındaki ve solundakiler dik durur. Eğilen derviş kalktığında diğer ikisi eğilir. Zâkirbaşı ve kıyam reisi zikrin perdesini ve ritmini ayarlar.

2.4.3.3.4. Dalga Tevhidi (Kıyam Hayy’ı)

Bir diğer adı da “Kıyam Hayy’ı”dır. Aslen devrânî bir tarikat olan Sünbülüyye’den çıktığı rivayet edilmekle birlikte uygulama kolaylığı bakımından kıyamî ayinlerde uygulanır. İki saf halindeki dervişler, şeyhin komutu ile sağ ayaklarını yere vurarak “Ya Hay” esmâsı çekmeye başlar. “Dalga Tevhidi”nde sadece ileri doğru giderken ve sabit dururken ayak vurulur. Saflardan biri diğer safa doğru sağ ayağı vurup sol ayağı yanına çekmek suretiyle ilerler. İlerleyen saf geriye doğru gelirken ayak vurmaz, onun yerine küçük adımlarla ayağını sürüyerek gelir. Bu şekilde saflar birbirlerine doğru ilerleyip gerileyerek yukarıdan bakıldığında bir deniz dalgası görüntüsü oluştururlar. Eğer meydan kalabalık ise iki olan saf sayısı dörde bölünür. Bu dört saf, sıra ile birbirlerine doğru ilerleyip geriye doğru gelirler (Erenden, 1983, s. 165).

3. BÖLÜM: GELENEKSEL ZAKİRBAŞILIK

UYGULAMALARININ GÜNÜMÜZE İNTİKALİ VE MÜZİKAL DÖNÜŞÜM

3.1. Medeniyet, Kültür ve Toplumsal Dönüşüm

Arapça “müdün” kelimesinden türeyen medeniyet kavramı en basit ve öz haliyle yerleşik hayata geçip, gelişim göstermiş toplumları tanımlamak amacıyla kullanılan kavramdır (Kutluer, Medeniyet, 2003). Bu toplumlar şehir hayatını oluşturur ve şehir hayatı içerisinde her birey bir vücudun organları gibi davranışlar sergiler. Fârâbî’nin ifade ettiğine göre bu davranışlar, her organın farklı görevleri olması gibi her bireyin farklı görevi, yapısı ve güç kapasitesine bağlı olarak değişim gösterir (Kaya, 2014, s. 140). Kültür ise, çok çeşitli tanımlamaları yapılmakla birlikte bir toplumun hafızası ve bu hafızanın aktarımı olarak kabul edilebilir (Oğuz, 2011, s. 132). Medeniyetlerin oluşum sürecinde kültür birikimi bazen kasıtlı bazen de kasıtsız olarak eksik, yanlış, değiştirilmiş, yenilenmiş veya üzerine eklenmiş şekilde aktarılır. Bazen de başka kültürlerle girişilen etkileşim neticesinde, medeniyetler, kendi kültürel öğelerinin bir kısmından vazgeçip yeni tanıştığı kültürün öğelerini benimseyebilir veya birikimsel olarak ilerleyip kendininki üzerine ekler. Yahut da sentezler. Bu ve buna benzer etkenler neticesinde kültürel değişim ve dönüşümler yaşanır.

Kültürel hafızanın ve medeniyetin kendini dönüştürmesinin etkenlerine daha yakından bakacak olursak birbirlerini etkilediklerini görmek mümkün olacaktır. Şöyle ki bu etki hafızayla bağın koparılmasından kaynaklı olduğu kadar, diğer parametrelere bağlı olarak da hafızanın yitirilmesi ihtimalini barındırır. Örneğin dil, yaşayan bir şeydir. Dil sürekli olarak dönüşür. İnsan düşünceleri ve dolayısıyla düşüncelerden türetilen davranışlarda bu doğal dönüşüm içerisinde evrilerek değişir. Mesela eski dilde “zât-ı âlîniz” olarak kullanılan ifadenin karşılığı bugün “siz” kavramı ile ifade olunmaktadır. “Zât-ı âlîniz” ifadesi arka planda mânevi bir derinliği taşımaktadır. Bu şekilde muhatabına hitab eden bir kimse ve bu kimselerin oluşturduğu toplum kendi içinde karşısındaki kişinin özünün yüce ve kıymetli olduğu fikrine sahiptir. Hatta vahdet-i vücud nazâriyyesini benimsemiş kimseler dolaylı yoldan bu ifadenin Allah’ı övmek anlamına geldiğini de düşünürler. Her an açıktan ifade edilmese de kapalı olarak bilinç dışında böyle bir algıyı taşımaktadırlar. Oysaki “siz” kavramı muhatap dışındaki değer alanlarını dışarıda bırakıp sadece muhataba duyulan saygıyı ifade etmektedir. Bu iki hitap ifadesinin arka planında çok derin felsefi fikirler ve buna bağlı olarak insanın hayatı algılayış biçimi yatmaktadır. Tanrı merkezli bir algı ve birey merkezli bir algı. Netice itibarıyla dil, dönüşen ve dönüşümüyle ‘o’nu kullanan kişi ve toplum hakkında malumat veren bir yapıya sahiptir.

İnsanların yeme içme alışkanlıkları da dönüşen ve etkilenen yapıya sahiptir. Kendi kültürleri bağlamında yerde, masada, bireysel ve toplu yeme alışkanlıkları olduğu gibi tüketilen gıdaların cinsi de değişkenlik göstermektedir. Hatta öyle ki bu gıdalara göre ve iklim koşullarına göre insan davranışları da etkilenmektedir. Davranışların etkilenmesi ile toplumlar da etkilenmiştir. Belli coğrafyalarda yaşayan insanların mizaçlarında değişiklikler olmuş, davranış ve algılayış biçimleri farklılaşmıştır (Şahin & Belge, 2016, s. 441). Kültürel hafızanın değişim ve dönüşümüne örnek olabilecek pek çok etken vardır. Zaman içerisinde dönüşüm kaçınılmazdır ve bu tabiidir. Gerçekleşen her şey gibi bunun da olumlu olumsuz etkileri vardır.

Bir medeniyetin oluşması için belli unsurlar vardır. Bu unsurları temelde insan, insan grupları, ahlak, kültür, bilgi, din, sanat ve dil olarak sınıflandırabiliriz. Çok çeşitli açılardan sınıflandırabileceğimiz hâlde çalışmamızda sosyoloji biliminin alanına çok fazla müdahil olmaktan kaçındığımız için sadece ilgili kısma dair bir perspektifle yetiniyoruz. Yukarıdaki paragrafta farklı örnekler vermekle birlikte birbirleri ile daimi ilişki içinde olan bu unsurlarda, özellikle, bir medeniyet içerisindeki en kalabalık insan grubu olan toplum, dinin mistik tarafı ve sanatın müzik kısmının kesişim noktasına odaklanmayı tercih ediyoruz.

“Müzik, toplumsal yapıda meydana gelen bir davranışın sonucunda yaratılmaktadır. Bu nedenle yalnız bir ses sistemi değil, etnolojik bir yapının oluşturduğu, belli bir davranışın sonucunu içinde taşımaktadır. Belli bir kültür içinde yer alan toplumsal bir olaydır. Üreten ve dinleyen ‘o’ kültür içindeki insanlardır...” (Kaplan, 2005, s. 45)

Tarih boyunca çeşitli savaşlar, kültürel etkileşimler, teknolojik gelişmeler, eğlence alışkanlıkları, inanç biçimleri vb. bağlamında bireyler değişimler yaşamışlardır. Bu değişimler bazen müzik ve din vasıtasıyla olurken, bazen diğer unsurların etkisiyle müzik ve dinde değişim yahut dönüşüm olmuştur. Burada önemli olan bu dönüşüm ve değişimin olumlu veya olumsuz anlamda oranıdır. Belli bir orana kadar yaşanan dönüşümler doğal ve gerekli iken agresif bir değişim genellikle hızlı tüketim ve yok oluşun da yolunu açacaktır.

Müzik ve diğer pek çok medeniyet unsuru, toplumu oluşturan bireylerin değer alanıyla ilgilidir. Değersiz insan ve toplumdan söz edilemez. Mutlaka her bireyin bir değer alanı vardır. Ancak bu değer alanını belirleyen ne olduğu sorusu önemli bir sorudur. Yetişme biçimi, okunan eserler, görülen yerler, iletişim kurulan kişiler, müzik ve sanat zevklerindeki gelişmeler bu değer alanının oluşumunu etkileyecek ve yönünü düzenleyecektir. Bu tikel unsurların tümel üzerindeki etkisi kadar, tikellerin her birinin de tümel üzerinde etkisi mevcuttur. Yani kişilerin değerleri müzik zevklerini de etkilemektedir. Dini müzik dinleyen birisi ile, lâ-dini müzik türlerinden herhangi birini dinleyen kimsenin değer alanları aynı olmayacaktır (Akduman, Türkiye’de Toplumsal Yapının Değişim Süreci ve Müzik Endüstrisi, 2011, s. 6). Keza müzik zevklerinin oluşumu, müzikle hangi düzeyde meşgul olunacağına da bağlıdır. Sanat zevkinin gelişimi, ilgilenilen

müziğin seviyesi ile de ilgilidir. Yüksek medeniyetlerin ürünü olarak ortaya çıkan müzik türleri, tabiatı itibarıyla yüksek zümrenin ilgi alanında olur ve yüksek zümreyi oluşturur (Alvan & Alvan, 2019, s. 179). Zümreler ve yüksek medeniyet ürünleri birbirini oluşturan tamamlayan paradoksal sarmallardır. Toplumların entelektüel birikimleri, sosyoekonomik sınıfları, inançları bağlamında müzik zevkleri dönüşüme uğrar.

3.2. Bir Kesişim Noktası Olarak Türk Dini Müziği

Cahiliye Dönemi müziği karşımıza bir sahra müziği olarak çıkar. Gelişmemiş bir müziktir ve dini hislerin ortaya çıkışı olarak gözlenir. İslam öncesi dönemde de Mekke'ye tavaf için gidiliyordu ancak toplumun ortak bir dini olmadığı için dünya odaklı bir müzik öne çıkmaktaydı. (Turabi, 1997, s. 226)

İslam öncesi dönemde, göçebe olarak yaşayan Türklerde müzik, göçebe hayata uygun bir haldeydi. Pentatonik (Beş sesli) yapıya sahip olmakla birlikte müziği hayatlarının her yerinde kullanan Türkler, özellikle bir şifa aracı olarak kullanmışlardır. İnançlarında ve ritüellerinde bir araç olarak kullandıkları müziğe aynı zamanda dans da eşlik etmiştir. Askeri alanda da bir araç olarak bulunan müzik, Türklerde önemli bir yere sahip olmakla birlikte Orta Asya'da yaşadıkları dönemde çok gelişim göstermemiştir.

Dört Halife döneminde savaşlar ve taassup nedeniyle müzikte bir yenilik olmamıştır. Ancak Emeviler dönemine gelindiğinde hilafetin saltanata dönmesiyle birlikte saray tarafından destek görmüş ve dönüşüp ilerlemeye başlamıştır. Bu dönemde muganniler çok olsa da musiki tam olarak ilerlememiştir. Abbasiler döneminde ise artık müziğin önü açılmıştır. Emevîler'in izlediği Arap ırkçılığı politikasının ortadan kalkmasıyla Abbasilerde müzik ilerleme katetmiş ve açılmıştır. Müzik ile uğraşanların çoğu mevâlilerdi. Halifenin sarayında Sasanî İmparatorluğu'nun düzeni taklit ediliyordu. Köklü bir medeniyet olan Persler'in uygulamalarının yerleşmesi ile birlikte yüksek medeniyet olmanın kapıları açılmış ve müzik sanatı olarak ön plana çıkmıştı. Gerek sarayda, gerekse içtimâî hayatta müzik hep var olmuştu (Turabi, 1997, s. 235-236).

Türklerin müslüman olması ile birlikte Arap ve Türk müziği bir kesişim kümesi olarak Türk-İslam müziğini doğurdu. Bu müzik ilk dönemlerde halk kesimine hitap eden, dini metinlerin zikir meclislerinde okunması esâsına dayanan bir yapıya sahipti. Türkler, Araplar'ı müzikal anlamda etkilemişlerdi. Ahmet Yesevî'nin zikir meclislerinde de kullanılan müzik, yeni bir hüviyete bürünmüştü (Bice, 2016, s. 308-328). Çünkü Türklerde hayatın her alanında yer alan müzik, Araplar'ın sade ve yerleşik hayata geçmemiş yaşantısını yansıtan müziğini kapsamıştı. Zaman içerisinde bu müzik filozoflarca da incelenmiş, nazârî kısmı da oluşturulmaya başlanmıştır. 14. Yüzyıllara kadar müziğin nazârî kısmının temelleri oluşmuştur (Karabaşoğlu, 2010, s. 2-7).

Daha sonrasında dünya sahnesinde gerek siyasi gerekse askeri olarak iyice güçlenmeye, diğer medeniyetlerle yoğun etkileşime girmeye ve dolayısıyla kültürel olarak da baskın hâle gelmeye başlamıştır. Pek çok sahada Türklerin sanatsal anlamda baskınlığı boy göstermiştir (Öztuna, 1987, s. 42-45). Bununla birlikte tarihsel bir boşluk denilemeyecek olsa bile takriben 17. asrın başına kadar bugün anladığımız klasik İstanbul usulü musikiye dair bir devamlılıktan bahsetmek imkan dairesinde değildir. Cem Behar 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında ne olduğu bilinmeyen bir şekilde müzikal dönüşümün gerçekleştiğinden bahsetmektedir (Behar, 2021, s. 18). Cem Behar 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında ne olduğu bilinmeyen bir şekilde müzikal dönüşümün gerçekleştiğinden bahseder. Bu dönemde Yavuz'un İran fethi, Kanuni'nin Bağdat fethi bu bölgelerde yaşayan sanatçıların İstanbul'a göç etmesine neden olmuştur. İlk zamanlarında İstanbul'da bir Acem etkisi hissedilse de daha sonrasında İstanbul kendi üslûbunu ve musiki kimliğini oturtmuştur (Behar, 2021, s. 21). Dolayısıyla Orta Asya'da başlayıp Anadolu'ya kadar etkileşimlerle gelen bu müzik, yeni bir hâle yeni bir kimliğe bürünmüştür.

16. yüzyıl Osmanlısında padişahların müzikle ciddi bir ilgilerinin olduğundan bahsedilemez. Bir dönem Kanuni'nin ilgisi olsa da sonrasında softa tabir olunan kimselerce ortaya konan dini baskılarla müzikten uzaklaşmıştır. Bu takdirde müzik çevrelerini ve sanatkarları destekleyecek sponsorun saray olmadığı söylenebilir. Ancak saray dışında kültür mahfillerinin, paşaların konaklarının, kıraathanelerin ve ufak ufak toplumda yerleşmeye başlayan tekkelerin bu fonksiyona hizmet ettikleri söylenebilir. Cem Behar 16. yüzyılda henüz tekkelerin İstanbul'da yerleşmediklerini söylese de bu görüşün çok dar bir zaviyeden bakmak olduğunu söylememiz gerekmektedir (Behar, 2021, s. 67-68). Zira imparatorluk haline gelen Osmanlı'nın, İstanbul üçüncü başkenti idi. Başkent İstanbul'a taşınmadan önce de tekke ve devlet ilişkilerinin sıkı olduğu herkesçe malum olan bir gerçektir. Böylesine sıkı ilişkilerle iletişim kurulan bir kurumun, imparatorluğun üçüncü başkentinde, şehri te'sis etmede etkin rol oynayacağı açıktır. 16. Yüzyılda Mevlevi tekkelerinin çok yoğun ve önde olmaması delil olarak getirilse de müzik eğitimin Mevlevi tekkelerine indirgenmesi son derece hatalı bir yorum olacaktır. Zira Mevlevi tekkeleri bu işin zirve noktası olsa da 16-17. yüzyıllarda İstanbul'da etkin olan Halveti tekkelerinin gösterdiği temel faaliyetler olmadığı takdirde 18. yüzyıl sonrasında Mevlevi tekkelerinde bu denli yüksek sanatın ortaya konması zor görünen bir ihtimaldir. Kaldı ki Mevlevi ayinleri çok yüksek sanatı ihtiva etmekle birlikte, trafiği belli eserlerdir (Uysal, 2023). Halveti devranı yahut Rifai kıyâmı esnasında icra edilen müzik çok daha ekstrem, çok daha âni gelişen bir yapıya sahipti. Bu zikirlerde kullanılan esmalar ve tarzları her seferinde farklılık gösterip, zâkirbaşlıların buna uygun pozisyon alması beklenmekteydi (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Böylesine kaotik bir düzen içerisinde mükemmel idare ve sevk için de çok sağlam müzik eğitimlerine ihtiyaç

vardır. Zakirbaşılığın ve zakirliğin en temelde sadece tekke vasıtasıyla öğrenilebileceği de göz önüne alındığında, Bursa ve Edirne birikimiyle kurulmuş olan 16. yüzyıl İstanbul’unda tekkenin müzikal fonksiyonlarını yok saymak hatalı bir yorum olacaktır.

Yazılı geleneğin çok kuvvetli olmadığı Türk kültür dünyasında 17. yüzyıl itibariyle doküman şeklindeki kaynaklara erişimimiz başlamaktadır. Ali Ufkî Bey’in “*Mecmuâ-i Sâz ü Söz*”ü bu bağlamda ulaştığımız en temel kaynaklardandır (Behar, 2021, s. 68). Burada saz eserlerinin yanı sıra ilahiler de bulunmaktadır.

Bugün, 16-17. yüzyıllarda üretilmiş olan eserlere ulaşımımız sınırlıdır. Zira o dönemlerde nota kullanımı çok ön planda değildi. Bir ustanın eser aktarımı nota üzerinden değil birebir meşk etmek suretiyle oluyordu. Bu da bugün ulaştığımız, o zamanlara ait eserlerin tam olarak dönemin bestekarlarının kimliğini ve üslubunu yansıtır yansıtmaması açısından soru işareti oluşturmaktadır.

Orta Asya Türkleri Uygurlar döneminde nota yazısı kullanmaya başlamıştır. 13. yüzyıl sonrası sonra İslam’a girmeleri ile birlikte ebced notasından faydalanmışlardır. 17. asrın başında Kutbü’n-Nâyî Şeyh Osman Dede ebcedi kullanarak, Dimitri Kantemiroğlu da Osman Dede’den biraz daha farklı bir nota sistemleri geliştirmişlerdir. III. Selim’in emriyle Abdülbâkî Nâsır Dede de bir nota geliştirmiştir. Ancak çok yayılmamıştır. Kezâ aynı sırada Hamparsum notası da geliştirilmiştir. Bu kadar çok geliştirilen, türetilen notaya rağmen Türkler nota kullanımını çok önemsememişlerdir (Öztuna, 1987, s. 58-65). Dolayısıyla İstanbul zevkine uymayan pek çok eser yok olmuştur. Bugün Osmanlı’nın ürettiği kısıtlı sayıda esere ulaşabiliyoruz. Bu olumsuz gibi görünmekle birlikte yüksek medeniyetin, kıymet süzgecinden geçemeyen eserlerin yok olmasına, dolayısıyla doğal kalite standardı oluşmasına sebep olmuştur. 20. Yüzyılın başlarında Arel-Ezgi sistemi nota kullanımı başlamıştır. Ancak notanın kullanımının yaygınlaşması yüzyılın ikinci yarısını bulmuştur (Öztuna, 1987, s. 66).

15. yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar Türk Müziği bazen sarayın sponsorluğunda, bazen devlet adamlarının himayesinde, bazen kıraathanelerde, bazen “Enderun”, “Muzıkay-ı Hümayun” gibi kurumlarla bizzat devlet eliyle, yoğun olarak da tekkelerde öğretilmiş ve intikal ettirilmiştir. Tekkeler bütün sanatların bilhassa bilfiil kullanıldığı müziğin temel merkezleri haline gelmiştir. Ancak burada şu nüansı göz ardı etmemek gerekir. O dönemde tekkelerde müzik için ayrılmış özel bir bütçeden bahsedemeyiz. Dolayısıyla burada yapılan müzikten bir menfaat temin etmek pek de olası gözüküyor. Bu nedenle fazlasıyla bu işe eğilip, belki bir enstrümanla iştigal edecek olan kişilerin yine desteklenmesi gerekmektedir.

3.3. Türk Musikisinden Batı Müziğine

Türk Müziğinin asırlara yayılan baskın kimliği, Türklerin dünya sahnesinde siyasal olarak güçlü pozisyonunda olduğu Osmanlı'nın altın çağlarının ardından gerilemenin başlamasından etkilenmiştir. Osmanlı'nın siyasi sahnede geri kalma ile mücadele için Tanzimat birlikte askeri ve içtimâî hayatta yeniliklere gitmesinden Türk Müziği de hissesine düşen payı almıştı. Kendisi de bir bestekar olan III. Selim ve II. Mahmud'un patronajı ve büyük destekleriyle zirvesini yaşayan Türk Musikisi, II. Abdülhamid'in Batı Müziğine olan ilgisi ve Romantik Dönemin başlamasıyla birlikte saraydaki eski kıymetini yitirmiştir. Türk Müziği saraydan tam olarak çıkarılamasa da daha çok tekkelere sığınmıştır. Bu dönemde çoğunlukla izlenen politika her iki türü de destekler nitelikte sayılabilir. II. Meşrutiyet sonrası musikinin eğitim ve tüketim alanı genişlemiş, tekke, saray ve konaklarla sınırlı kalmaktan çıkmıştır (Yiğit, 2019, s. 72-73). Dârü'l-Elhan gibi ilk resmî musiki okulu da bu dönemde kurulmuştur.

Osmanlı döneminde Türk Müziği, Tanzimat sonrası dönemde müsteşriklerin yaptığı sınıflandırmalara bağlı olarak alafranga yanlılarınca saray müziği, zümre müziği gibi belli sınıfsal niteliklere hapsedilip, halktan ve toplumdan uzak bir müzik olarak nitelenmektedir. Ancak bu iddianın aksine saray ile halk arasında iletişimi sağlayan bir işleve sahip olup toplumda karşılığı olan bir müziktir (Ayas, 2020, s. 38).

3.4. Musiki İnkılabı ve Batılılaşma Politikaları Bağlamında Türk Müziğinin Yasaklanması

Osmanlı'da Tanzimat Dönemi ile başlayan batılılaşma hareketi, devletin Batı tercihi ile halkın gelenekli kültürü arasında titiz davranmıştı. Halkı batılılaşma hususunda zorlamaktan ziyade Batı kültürüne bir imkan yaratmıştır (Ayas, 2020, s. 65). Bu iş doğal bir süreç olarak ilerleme kaydettiğinden bahsedebiliriz. Hatta Osmanlı'nın seçtiği bu orta yol ile Mevlevihanelerde piyano kullanımına dahi imkan açmıştı. Osmanlı'nın bu ikili politikalarına karşın Cumhuriyet Dönemi ile birlikte, Osmanlı'ya ait her şey gericilikle ilişkilendirilmiş, Batı Medeniyeti ise modernizm ve yenilik olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak da pozitivist politikalar benimsenmiştir (Ayas, 2020, s. 57)

Batılı müsteşrikler gözünde şark musikisi olarak isimlendirilen Türk Müziği, yarım sestten daha dar parçalar olan komalar nedeniyle Batı müziğine uygulanamıyor ve denediklerinde komik duruma düşüyorlardı. Armonik bir yapısı olmayan, mistik yönü ve icracı ile özdeşleşen kendine has yorumu şark musikisini rasyonel bir zemine oturtmalarına engel oluyordu. Bu bağlamda da bu musikiyi ikinci sınıf olarak nitelendiriyorlardı. Hatta Doğu müziğinde hüznün ön planda olmasını despot yöneticilere karşı halkın bir güçsüzlüğünün bir yorumu olarak okuyorlardı. Batıyı hep üstün görüp, her şeyi batıdan alma fikrinde olan cumhuriyetin fikir ve siyaset adamları, kendileri müzik ve sosyoloji bilmedikleri için bu türden yanlış yaklaşımları doğru kabul

etmişelerdir. Ziya Gökalp tarafından rafine bir Türklük ideolojisi olarak sunulan fikirler çerçevesinde Türklerin kendine ait bir müziği olmadığı; İran, Arap ve Bizans müziklerini taklit ettiği iddiaları ortaya atılmıştı. Halbuki Türkler, buralardan etkilenmekle birlikte kendilerine ait bir üslubu ortaya koymuşlardı. Buna rağmen Doğu'nun tek sesli müziği ölü, durağan ve canlandırılmaz varsayılarak yasak yollarına gidilmiştir (Ayas, 2020, s. 80-107).

Musiki inkılabının iki temel ayağından bahsetmek söz konusudur. İlki 1926 yılında eğitim kurumlarında Türk Müziği'nin yasaklanması, ikicisi ise 1 Kasım 1934 yılında Mustafa Kemal'in yaptığı meclis konuşması üzerine radyolarda Türk Müziğinin yasaklanmasıdır (Ayas, 2020, s. 125).

“Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır, Ancak, bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir (Alkışlar). Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz (Okay sesleri, alkışlar). Ulusal; ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları, bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu güzeyde (sayede), Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür işleri bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim.” (TBMM Zabıt Defteri, 1 Kasım 1934).

Bu konuşma üzerine radyolardan Türk Müziği yayını yasaklanmış ve sadece Batı müziği yayınına izin verilmiştir. Bu yasak, bazı idarecilerin belki de Gazi'ye yaranmak maksatlı daha sert tedbirler alınması hususunda talimatlar vermesine neden olmuştur. Bursa valisinin dahiliye vekaletine yolladığı yazı bunu çok açık ortaya koyar.

"Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü toplanma yılının açılma nutkunda Atatürk'ün işaret buyurdukları Evrensel musikisinin halk arasında günden güne yayılmakta olduğu görülmekte ise de geçimi bu yüzden olan bazı çalgıcıların umumi yerlerde hâlâ eski Şark musikisini halka dinletmeye çalışmakta oldukları haber alınmaktadır. Vilayetlerde musiki cemiyetleri ve buna mümasil teşekküllerle musikiye aşına muallimlerden istifade edilmesi ve bunlara konserler verdirilmek suretiyle halkın musiki ihtiyacının karşılanarak Batı müziğinin kökleştirilmesi ve bu suretle yakın zamanda eski Şark musikisinin ortadan kaldırılmasının teminini dilerim.

Halkevi Riyasetine Dahiliye Vekâleti'nin 26.1.35 günlemeç ve numarasız buyrukları örneği yukardadır. İçine göre gereğinin yapılmasını dilerim. 30.01.35" (Kara İ. , 2014, s. 39)

Bu gelişmeler akabinde 2 yıl boyunca radyolarda Türk müziği yasaklanmış ve yerine Batı müziği çalınmıştır. Müzisyenler bu yasaktan ötürü Türk Müziği'nden uzaklaşmaya başlamış oldukları söylenebilir. Ancak bu yasak, halkta karşılık bulmamıştı.

3.5. Film Müzikleri ve Arabesk Kültürün Yaygınlaşması

Yeni cumhuriyet rejiminin yasalarla ortaya koyduğu yasaklar, tabanda ve halkta karşılık bulmamıştı. Radyolarda zorunlu olarak yapılan batı müziği yayınları halk tarafından iltifat gördüğünü söyleyemeyiz. Toplum, bu yayınlar yerine Mısır radyolarının frekanslarına bulup bu yayınları dinlemeye başladı. Aynı süreç içerisinde güçlenmeye ve yaygınlaşmaya başlayan Mısır film sektörü de Türkiye’de yaygınlaşmaya başladı. Çünkü Mısır’daki film sektörü müzik üzerine odaklıydı. Mısırlı meşhur müzisyenlerin müziklerinin bir yayın aracı olarak filmler yapıyordu. Kendi tek sesli müzik formuna daha yakın olan Mısır müziklerini Batı müziğine tercih eden toplumun müzik zevki dönüşmeye ve arabesk kültür oluşmaya başladı. Bunun farkına varan dönemin hükûmeti artık Mısır filmlerinde Arapça şarkı çalınmasını yasakladı. Bu daha da büyük bir hezeyana sebep oldu. Çünkü artık Türk müzik üreticileri Mısır yapımı filmlerin müziklerine Türkçe güfte giydirecek veya bunlara benzer besteler yaparak halkın aklında kalmasına neden oldu. Dolayısıyla da artık arabesk kültür yerleşmiş oldu (Öztuna, 1987, s. 50).

3.6. Müzik Endüstrisi

Köyden kente göç ile birlikte müzik endüstrisi arabesk müziği desteklemiş, köy halk kitlelerinde bir tepki olarak açığa çıkan bu yeni müzik artık kentte de karşılık bulmuştu (Akdoğan, 2011, s. 56). Arabesk tavrı yeni bir ismi ortaya çıkardı. Saadettin Kaynak, film müzikleri üretmek yeni dünyaya, toplumun yeni zevklerine hitap etmeye başladı. Filmler için yaptığı şarkıların tutulması ile piyasaya yeni şarkılar üretmiştir. Yasak döneminden sonra klasik üslubun korunması prensibi ile icralar yapan devlet korosunda Saadettin Kaynak besteleri kendine yer bulamamıştır (Uysal, 2023). Tanzimatla başlayan Romantik dönem ve cumhuriyet ideolojisinin ortaya koyduğu seküler anlayış, şarkılar kadar ilahiler besteleyen, müziği kendi mistik/mânevi yolculuğunda bir araç hâline getirmiş olan kimselerin yerini, satacak şarkıları ve plakları yapan şarkıcılara bırakmıştır. Artık aslolan, gazinolarda bir starın parlaması, halkın ona teveccüh etmesi, yaptığı plakların satması olmuştur. Kendine has İstanbul zevkini muhafaza eden toplum gitmiş, yerine arabesk kültüre kulağı alışmış, güzel ve çirkin, iyi ve kötü, faydalı ve zararlı gibi ayrımları yapamayacak bir çoğunluk kalmıştır.

3.7. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

Tekkeler güzel sanatların koruyucusu hüviyetindedir. Özellikle musiki eğitimi ve icrası bu kurumlarda gerçekleşmektedir. Kendine has bir tür olan tekke musikisinin bu kurumlar ve mensupları dışında bir kimseden öğrenilebilme imkânı yoktu. Bu da doğal olarak kurumların bu husustaki mühim işlevini ön plana çıkarmaktadır. Keza tekkelerde dini temalı tekke müziğinin yanı sıra lâ-dinî müzik türü de işlenmekteydi. Ancak devlet, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilip 13 Aralık 1925 tarihinde resmî gazetede yayımlanan 677 sayılı kanun çerçevesinde tekke ve

zaviyelerin seddine karar verilmiştir (Tekke ve Zaviyelerin Seddine Dair Kanun, 1925). Yeni rejimin musikiye ve geleneğe dair yaptığı en sert hamle belki de tekke ve zaviyelerin seddine dair çıkarılan kanundur (Uysal, 2023).

3.8. Müzikal Dönüşüm

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra gerek ülke, gerekse tekkeler içerisinde çok büyük değişiklikler olmuştur. Ancak bilhassa çalışmamızın konusu olan zâkir ve zâkirbaşılara bakacak olursak her birinin hayatında önemli bir değişim süreci başlamıştır. En başta sosyal ve içtimâî hayatın gayet içerisinde bulunan tekkeler toplumun kültürel ocakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer ki tekkeleri kültür merkezlerine, buradaki zâkirleri de sahnede sanat icrâ eden sanatçılara benzetecek olursak, “sanatçıların sanatını icrâ etmesi yasaklanmıştır” diyebiliriz. Hayatını tekkelerde sürdüren, buralarda yiyip içen, yatan kalkan yahut buralarda verilen hediyelerle geçimini sağlayan kimseler doğal olarak işsiz kalmışlardır. Toplumsal statü itibariyle kanunun öncesinde “filanca yerin zâkirbaşısı” yahut “zâkirlikte pek muktedir” gibi ifadelerle anılan, halk tarafından sanatı ve temsil ettiği mânevî makamı münasebetiyle saygın konumda olan kimselerin eski itibarları kalmamıştır. Çalışmamızda da tespit ettiğimiz üzere dönemde çok meşhur olan zâkirbaşılardan bazıları yeni dönemde kalorifercilik, müstahdemlik gibi işler yapmış, bazıları çalışacak iş bulamamış, bazıları barınacak yer bulamamış. Yeni hayata adapte olmakta zorlanmışlardır. Bu halde hem sanat eseri üreten hem sanatçı yetiştiren, hem de bizzat sanat icra eden kimseler olan zâkirbaşılarının bu süreç içerisinde psikolojik durumunu içinde bulunduğumuz zaman diliminden yorumlamak çok zor olmakla birlikte; pek de iyi durumda olmadıklarını tahmin edebiliriz. Zira ince bir ruha sahip olan bu zevatın, bu hâdiseye karşısında yeni ürün ortaya koymalarına pek de imkân yoktur. Bir kimsenin, tüketicisi olmayan ürünleri ortaya koymaktan uzaklaşacağı bir gerçektir. Bunun yanı sıra acılarının ifadesi olarak da ürün verme ihtimalleri söz konusudur (Uysal, 2023).

Türk Müziği üzerindeki yasakların yumuşatılmaya başlatılmasının yanı sıra hâlihazırda var olan dini musiki formlarından tekke müziği üzerinde hâlâ yasaklar vardı. Zira tekkeler yasaklı yerlerdi ve buralarda uygulanagelen her şey de irticâî faaliyet kapsamındaydı. Yasakların kapsam ve sınırlılıklarının müphem olduğu, çoğu kez uygulayıcıların kendi re’yi ile hüküm verdiği bir dönemde tekke müziğine dair ürünlerin icrası da hayli zordu. 1925 yılı itibari ile tekke musikisinin büyük bir kesintiye uğradığı herkesçe malum bir hakikattir. Bu süre zarfında yeni ürünler oldukça azalmış, var olanlar da unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuştur (Alvan M. H., 2023). 1950’li yıllardan itibaren Türk Tasavvuf Musikisi ve Folklorunu Tanıtma Yaşatma Vakfı Başkanı Safer Dal, bir kimsenin ilahi bildiğini duyduğu vakit, nerede ise oraya büyük makaralı teyplerle gidip eserlerin ses kaydına alınmasını sağlıyordu (Bala, 2019, s. 31). Bu tekke musikisi eserlerini tespit

etmek ve sonraki nesillere aktarmak açısından önemli bir çalışmadır. Bu sayede kaybolmaya yüz tutmuş bir repertuvar yeniden toparlanmıştır. Daha sonrasında sanatçı Ahmet Özhan ve Cüneyt Kosal bu kayıtları notaya almışlardır (Bala, 2019, s. 31).

Tekke müziği açısından yasaklar ve zorluklar döneminde oluşan ihtiyaç neticesinde büyük bir dönüşüm isimde de gerçekleştirildi. 1980’li yıllarda “tekke müziği”nin yeni ismi “tasavvuf müziği” olmuştu (Özhan, 2022). Artık bu isim vasıtasıyla çeşitli yayın organlarında ve sahnelerde tekke musikisi icra olunabiliyordu. Ancak aradaki kesinti artık tekke musikisinin eski formunu değiştirmiş ve icracının duygularını ifade etmesine olanak tanır bir hâle büründürmüştür. Zira tekke musikisi formunda zâkirler, eserleri forte ve goygoylu bir okuyuşu benimsemek suretiyle icra ederlerken halkın çoğunlukla dinlediği yer olan sahneler ve diğer yayın araçlarında bu tavra çokça rastlamak mümkün değildir. Çok istisnâi olarak bazı isimler bu müziğin aslî merkezlerinde yetiştikleri için tekke üslûbunu sürdürmektedirler (Bala, 2019, s. 2).

Çeşitli vakıflar, dernekler ve topluluklar bünyesinde tekke müziği kültürü üzerindeki yasakların rahatlatılması, tasavvuf müziğinin insanlarda doğal alakayı cezbetmesi, bu sosyolojik gerçekliğin devlet nezdinde kabul görmesi neticesinde icrası sürdürülmüştür. Eski usul olarak güfte mecmualarının kullanıldığı 20. asrın ilk başlarında icrada aynı seslerin, doğru şekilde basılması durumu söz konusu değildi (Özhan, 2022). Ancak, 20. asrın ikinci yarısı itibariyle artık nota kullanımı yaygınlaşmış ve pek çok kurumda yerleşmişti (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Teknolojik gelişmeler vasıtasıyla kayıt cihazları artmıştı. Artık ses kayıt cihazları ve notalar ile müziğin öğrenimi de kolaylaşmıştır (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023). Bu gelişim, daha eski devirlerde yaşanan icradaki karışıklığın önüne geçtiği gibi saz öğrenimini de daha kolay hale getirmiştir. Bu sayede eski devrin tekkelerinde sadece birkaç sazla müzik icra edilirken, özellikle 20. Yüzyılın son çeyreği ile birlikte sazende sayısı da gelişmiş böylelikle tekkelerde yapılan müzik dönüşmüş ve gelişmiştir (Özhan, 2022).

Bunun yanı sıra çok az sayıda yetkin ismin kaldığı tekke musikisi son çeyrekte tekrar öğretilmeye başlanmıştır. Yaşanılan teknolojik gelişmeler sayesinde tekrar aktarım ve öğretimi daha kolaylaşmış, kayıtlar ve kasetler vs. teçhizat ile kaybolmaya yüz tutmuş repertuvar tekrar canlandırılmıştır.

Nota kullanımının iyice yaygınlaşması da bu aktarımda kolaylığı sağlayan unsurlardandır denebilir. Devlet konservatuvarlarında yeniden verilen Türk Müziği Dersleri ve bu dersi alan kişilerin özel ilgi duyması ile tekke müziğine yani zakirliğe çalışmaları, bu çalışmalar için bu kültürün taşıyıcılığını yapan ustalardan meşk etmeleri sayesinde zâkirlik ve zakirbaşılık müessesesi gelişim göstermiştir. Hakan Alvan’ın aktardığı şekliyle elimizdeki tekke musikisi repertuarı bize geçmişten naklolunanın üç katı kadar artmıştır. Bu da göstermektedir ki hâlihazırda yapılan çalışmalar, gerek teknoloji gerekse nota kullanımı gibi unsurlar sayesinde

tekke musikisini önceye göre çok daha kaliteli bir hale evirmiştir. Bu noktada üretilen eserlerin nicelik bakımından eski müktesebatımızı katladığını kabul etmekle birlikte, seçkin bestekarların ve bazı bestelerin haricinde niteliksel bağlamda ne kadar geleneksel müziğimizi misliyle katladığı bir soru işareti olarak zihnimizde kalmaktadır. Bu noktada zamanla dönüşen zevkler, müzik anlayışlarındaki farklılıklar gibi pek çok unsur bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Zakir ve zakirbaşları tekkelerde verilen hediyeler haricinde amatör olarak var olmuşlardır. Çünkü gelenekte tekke musikisi düzenli bir iş olarak yapılmıyordu. Bunun yanı sıra tekkelerden aldıkları hediyeler ile geçimini sağlayanlar olduğu gibi ekseriya farklı bir işle meşgul olmuşlardır (Alvan M. H., Tez Bağlamında Mülakat, 2023).

20. Yüzyılda ise bu oranlama daha çok profesyonel müzisyenlerin, bir kültürel miras olarak gördükleri tekke müziğine ilgi duymaları ile ilişkilidir. Bu takdirde dönüşüm mesleki anlamda da gerçekleşmiştir. Böylelikle tekke müziği kültürünün taşıyıcılığını yapan kurumlarda, eski zamanlardaki ifadesi ile zâkirlik, yeni dönemde vokallik; zakirbaşlık ise sanat yönetmenliği ismini almıştır. Tabi ki burada kastettiğimiz tekke müziği kuralları bağlamında bu sanatın icrasındır. Hasılı müzik daha kaliteli kompozisyonlar ve baskılar ile icra edilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Yürüttüğümüz bu çalışma ile ilk olarak gelenekte sanatın; temel öğretim, aktarım ve icra merkezlerinden biri olan tekkeler içerisinde, bir müessese olarak var olmuş olan zakirbaşılık müessesinin, kaynaklarda nitelik, görev ve kapsamının belli belirsiz olan sınırlarını tespit edip; bu müessesenin açmazlarını incelemeye çalıştık. Literatürde yaptığımız incelemeler ve gelenekte önemli bir yeri hâiz olan bu müessesenin kültürünün taşıyıcısı olan kimselerle yaptığımız kişisel görüşmeler bağlamında; zakirbaşılardan, temelde müzikal yeteneklerle doğmuş, bu yetenekleri bağlamında kendi kurumu içerisinde yeterli müzikal eğitimi almış kimseler olması gerektiği tespit edilmiştir.

Tasavvufun dayanak noktası sayılan ashab-ı suffeye mensup olan Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber'in hayatındaki yeri ve müzikle olan irtibatı itibarıyla ilk zakirbaşı olarak tesbit edilmiştir. Anadolu ve İstanbul'da özellikle musiki ile meşgul olan meşayihın zakirbaşılıklarının olması ihtimali yüksektir. Bu nedenle çalışmamızda bazılarının isimlerine yer vermeyi tercih ettik. Ancak bugün ulaşabildiğimiz kaynaklar bağlamında zakirbaşılık ünvanı ile bilinen ilk kişi Bursalı Baba Zâkir nâmıyla bilinen Emir Sultan'ın zakirbaşısı Alaaddin Efendidir. 20. Yüzyılda zâkirlik veya zâkirbaşılık yapmış 144 isim tesbit ettik. Pek çoğunun postnişin olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda çeşitli camilerde imamet gibi vazifeler sürdürmenin yanı sıra devletin çok çeşitli mevkilerinde memuriyet görevi sürdürdükleri de tespit edilmiştir.

Biz, bu çalışmada dönüşümün varlığını tespit etmekle birlikte bu dönüşümün mutlak olarak olumlu veya olumsuz olduğuna dair yorum yapmaktan kaçınıyoruz. Dönüşüm gerçeği apaçık ortada olmanın yanı sıra bu dönüşümü hangi bağlamda olumlayacağımız, hangi bağlamda kötü sonuçlardan bahsedeceğimiz meçhuldür.

Zira tekkelerin seddine dair 1925 yılında çıkarılan kanunla birlikte maneviyat ve kültür kurumları olan tekkeler, Türk toplum hayatının dışında tutulmuştur. İnkılabın dönem içerisindeki gereklilikleri yahut doğruluğu veya yanlışlığı hususunda yorum yapmak bizim çalışmamızın ve alanımızın dışındadır. Ancak, içerisinde bulunduğu toplumu sosyal, psikolojik ve sanatsal olarak etkilediği gibi bu topluma göre de şekillenen yapılar olan tekkelerde üretilen bu ürünler, bugün, tekkelerin kapalı olması nedeniyle tam mânasıyla üretilmeyecek, üretilmeye çalışılsa bile bütün derinliği ile idrak eden bir tüketiciye hitap edemeyecektir. Bu takdirde, bir önceki paragrafta bahsettiğimiz dönüşümün olumlu yahut olumsuz değerlendirmesi disiplinler arası bir çalışma neticesinde ortaya koyulabilecek bir durumdur. Toplumu oluşturan bireylerin bugünkü algılayışları bağlamında psikolog, toplumun davranış biçimleri ve sanata yaklaşımları bağlamında sosyolog, müzikal niteliklerinin incelenmesi anlamında müzikolog, estetik zevklerin dönüşümü

ve güzel, iyi, çirkin gibi kavramların incelenmesi bağlamında felsefecilerin bir araya gelip tartışarak ve bulguları kendi branşlarınca yorumlayarak ulaşabilecekleri bir sonuçtur.

Zakirbaşılığın yani dolayısıyla tekke musikisinin dönüşümünü anlamak adına hazırladığımız bu çalışma, bahsettiğimiz konuyu detaylı bir şekilde anlamak için eksiklikler barındırıyor olabilir.

Bu konu, daha derinlikli inceleme, kongre ve çalıştaylara konu edilmeyi gerektirecek bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, B. (2018). Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi. 57-91. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akın, A. (2023, Mart 18). Tez Bağlamında Mülakat. (K. Ergün, Röportaj Yapan)
- Akduman, A. (2011). *Türkiye’de Toplumsal Yapının Değişim Süreci ve Müzik Endüstrisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.lisans Tezi.
- Akduman, A. (2011). Türkiye’de Toplumsal Yapının Değişim Süreci ve Müzik Endüstrisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı - Sosyal Değişme Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, H. (2003). *Mehmet Şâkir Efendi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-sakir-efendi> adresinden alındı
- Aksoy, H. (2007). *Musullu Osman Dede Efendi*. TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-dede-efendi-musullu> adresinden alındı
- Alvan, M. H. (2023, Ocak 5). Tez Bağlamında Mülakat. (K. Ergün, Röportaj Yapan)
- Alvan, M. H. (2023, Ocak 5). Tez Bağlamında Mülakat. (K. Ergün, Röportaj Yapan)
- Alvan, T. (2013). *Said Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi*. İstanbul: FSMVÜ Yayınları.
- Alvan, T., & Alvan, M. H. (2019). *Saz ve Söz Meclisi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Ankaravi, İ. R. (1256). *Risâle-i Huccetü's-Semâ*. Bulak: Dâru't-tıbâ'atı'l-bâhire Matbaası.
- Ayas, G. (2020). *Musiki İnkılabının Sosyolojisi*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Azamat, N. (1996). *Hacı Bayrâm-ı Velî*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bayram-i-veli> adresinden alındı E.T. 18/10/2022
- Bala, A. M. (2019). *Ahmet Özhan Mûsikî İcra Üslubu Ve Günümüz Türk Din Mûsikîsine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.lisans Tezi.
- Behar, C. (2021). *XI. Yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı/Türk Musiki Geleneğinin Oluşumu*. İstanbul: Yapıkredi Kültür Yayınları.
- Bice, H. (2016). *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Buhari, İ. (2009). *Sahih-i Buhari*. İstanbul: Polen Yayınları.

- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Ceyhan, S. (2009). *Semâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sema--tasavvuf> adresinden alındı E.T. 20/11/2022
- Ceyhan, S. (2011). *Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür*,. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çakır, A. (2011). Kâdirilik. S. Ceyhan içinde, *Türkiye'de Tarikatlar* (s. 159-222). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çakır, A., & Dal, M. F. (2020). *Safer Dal*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/dal-safer> adresinden alındı E.T. 18/09/2023
- Çağlayan, H. (2011). Bilgi Kaynağı Olarak Akıl. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 233-262.
- Dal, M. F. (2006). *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.lisans Tezi.
- Dağtaşoğlu, A. E. (2016). Müzik, Tasavvuf ve Felsefe Bağlamında Perde Kavramı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 69-94.
- Ebu'l-Dâvud. (2017). Sünen-i Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud* (s. 78). içinde İstanbul: Şamil Yayınları.
- el-Kuşeyrî, A. (1957). *er-Risâle - Tasavvuf İlmine Dair*. Kahire.
- Erenden, İ. F. (1983). *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddîn Cerrâhî ve Tabakât-ı Cerrâhiyye*. İstanbul: Türk Tasavvuf Mûsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı.
- Ergün, K. (tarih yok). Özel Arşiv. *Özel Arşiv*.
- Ergür, C. E. (2011). *Zakirbaşı Kıyam Reisi Bestekar Salâhi Dede*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ergun, S. N. (2017). *Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Erkmenkul, M. (1991). *İsmail Rûmî Asitânesi Zikrullah Kayıtları*. Temmuz 2022 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=yu5zWG_z-CA adresinden alındı E.T 17/07/2022
- et-Tûsî, E. N. (2012). *nin İslam Tasavvufu*. (çev. Hasan Kamil Yılmaz, Dü.) İstanbul: Erkam Yayınları.
- Güneren, H. Ş. (2000). *Tasavvuf Musikisinde Siyasi İlahileri*. İstanbul.
- Güney, A. (1997). Halvetilerde Musiki. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Güngör, E. (1998). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gürer, S. (1965). Albay Salahaddin Bey'in Ses Kayıtları.
- Gazzali, M. (1939). *İhyâ-yı Ulûmu'd-dîn* (Cilt 2). Kahire.
- Grove, G. (1880). *A Dictionary of Music and Musicians* (Cilt 2). London: Macmillan.
- İbnü'l-Mâce. (2018). *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerh*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbni'l-Hanbel, A. (tarih yok). *Müsned* (Cilt 4).
- İnal, İ. M. (2000). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İnançer, Ö. T. (tarih yok). Özel Arşiv.
- İnançer, Ö. T. (2014). Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları. A. Y. Ocak (Dü.) içinde, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnançer, Ö. T. (2015). İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri. C. Yılmaz (Dü.) içinde, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt 5, s. 316-340). İstanbul: İBB Kültür AŞ. Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: <https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri> adresinden alındı E.T 05/05/2023
- İnançer, Ö. T. (2016). İlk Ayet Zikir Ayetidir. (O. C. Kaplan, & S. Tinas, Röportajı Yapanlar) Derin Tarih Dergisi Tasavvuf Özel Sayı.
- İnançer, Ö. T. (2022). *Kalb-i Selîm*. İstanbul: Sufi Yayınları.
- İsmail Rumî Asitânesi Kayıtları'nda yer alan ve Şeyh Raik Efendi idaresinde icra olunan Rifai Ayinleri. (1980).
- İsmail Rumî Asitanesi Kayıtları. (1980).
- Kılıç, M. E. (2014). *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Sûfi Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2016). *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I*. İstanbul: Sûfi Yayınları.
- Kaplan, A. (2005). *Kültürel Müzikoloji*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kara, İ. (2014). *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Drgah Yayınları.
- Kara, M. (1995). *Evrâd*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/evrad> adresinden alındı E.T. 28/07/2023
- Kara, M. (2003). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, M. (2005). *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Kara, M. (2019). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karabaşoğlu, C. (2010). *Abdülkâdir-i Merâgî'nin Makâsidü'l-Elhân adlı eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karabaşoğlu, C. (2016). *Ramazan Ayına Mahsus Tekke Musikisi ve İlahileri*. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.
- Kaya, M. (2014). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*,. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kelabazi. (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kindî. (2021). *Felsefî Risaleler*. (terc. Mahmut Kaya, Dü.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koç, M. (2021). *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları .
- Kur'ân-ı Kerim, 2:190-191.
- Kutluer, İ. (2003). *Medeniyet*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet#1> adresinden alındı 23/02/2023
- Mimaroglu, İ. (1970). *Musiki Tarihi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 123-139.
- Öngören, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öngören, R. (2010). *Sühreverdiyye*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/suhreverdiyye> adresinden alındı E.T. 16/12/2022
- Öngören, R. (2020). *Muslihuddin Mustafa*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muslihuddin-mustafa> adresinden alındı E.T. 17/12/2022
- Özcan, N. (1989). *Ahmet Efendi Şikarizade*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-efendi-sikarizade> adresinden alındı E.T. 04/06/2023
- Özcan, N. (1995). *İzzettin Hümâyi Elçioğlu*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/elcioglu-izzettin-humayi> adresinden alındı E.T. 10/06/2023
- Özcan, N. (2008). *Ali Rıza Sağman*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sagman-ali-riza> adresinden alındı E.T. 10/06/2023

- Özcan, N. (2013). *Mehmet Hayrullah Tâcettin Yalım*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yalim-mehmet-hayrullah-tacettin> adresinden alındı E.T. 11/06/2023
- Özhan, A. (2022, Kasım 24). Tez Bağlamında Mülakat. (K. Ergün, Röportaj Yapan)
- Öztuna, Y. (1987). *Türk Musikisi Teknik ve Tarih*. İstanbul: Kent Basımevi.
- Rifat, M. (tarih yok). Tuhfetü'd-Devhateyn. vr. 64ab. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Serin, M. (1996). *Selahattin Gürer*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gurer-selahattin> adresinden alındı E.T. 15/06/2023
- Şahin, C., & Belge, R. (2016). İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm. *Akademik Bakış Dergisi*, 439-467.
- Şahin, İ. (2008). Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(2), 269-285.
- Şengel, A. R. (1979). *Türk Musikisi Klasikleri İlahiler*. (Y. Ömürlü, Dü.) İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Tahralı, M. (2011). Rifâiyye. S. Ceyhan içinde, *Türkiye'de Tarikatlar* (s. 285-336). İstanbul: İSAM Yayınları.
- TBMM Zabıt Defteri. (1 Kasım 1934). *Devre IV, Cilt 25, İçtima 4*.
- Tekke ve Zaviyelerin Seddine Dair Kanun. (1925, Aralık 13).
- Tirmizi, İ. (2022). *Sünen el-Cami*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Turabi, A. H. (1997). İlk Dönem İslâm Dünyasında Mûsikî Çalışmalarına Bakış. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(13-14-15), 226-248.
- Uludağ, S. (1991). *Âyin*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayin#2-tasavvuf> adresinden alındı E.T. 19/12/2022
- Uludağ, S. (2015). *İslam ve Musiki*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uludağ, S. (2022). *Keşf*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesf> adresinden alındı E.T. 20/12/2022
- Uysal, A. (2023, Şubat 14). Tez Bağlamında Mülakat. (K. Ergün, Röportaj Yapan)
- Vassaf, O. H. (2015). *Sefine-i Evliya*. İstanbul: Kitabevi.
- Yücer, H. (2010). *Sünbül Sinan*. Temmuz 2023 tarihinde Sünbül Sinan: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbul-sinan> adresinden alındı E.T. 05/07/2023

- Yüksel, M. (2018, Mart 9). *Eyüp-Karyağdı Baba BEktaşî Tekkesi*. Mufity Blogspot: <https://mufity.blogspot.com/2018/03/eyup-karyagd-bababektasi-tekkesi-hafz.html> adresinden alındı E.T. 11/12/2022
- Yünlü, V. (2006). *İzzettin Hümâyî Elçioğlu'nun Eserlerinin Müzikal Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.lisans Tezi.
- Yılmaz, H. K. (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yeğin, A., & Badıllı, A. (1992). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*. İstanbul: Türdav.
- Yiğit, İ. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Müsikî ve Yasaklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Zakirbaşı Zühdü (1980). Sırrinâ alâ şattatîn. <https://soundcloud.com/www-muzafferozak-com/sirrinala-sattatin-ussak-zuhdu-bey> E.T. 12/11/2023

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Kemalcan ERGÜN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Ergün, K. (2023) Vahib Ümmî Divanında Nefs Kavramı, Ege 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, s. 1392-1395.	
2. Ergün, K. (2023) Tekke Musikisinden Tasavvuf Müziğine Dönüşümde “Ahmet Özhan” Etkisi, Cumhuriyet 10. Uluslararası Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, 221-236.	